

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(17)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2008

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Савєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Поляков О. М., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Криклій А. С., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Горбатенко В. П., д-р політ. наук, проф., Кирилюк Ф. М., д-р філос. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, проф., Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Охременко О. Р., д-р психол. наук, Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Онишук Л. А., д-р пед. наук

Юридичні науки

Бабкін В. Д., д-р юрид. наук, проф., Коваленко В. В., д-р юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Стеценко С. Г., д-р юрид. наук, проф., Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф.

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М43 Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001.
— Вип. 1. —
ISBN 966-608-120-2

К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. — Вип. 1(17). — 348 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 978-966-608-847-8

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник "Наукові праці МАУП" зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України "Наукові праці МАУП" визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 978-966-608-847-8

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2008
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	6	Ле Чунг Киен Моделі боротьби з корупцією: мижнародний досвід	53
Мойсеєнко І. П. Оцінювання конкурентоспроможності інтелектуального потенціалу підприємства	6	Корінчевська І. А. Вплив чинників довкілля на здоров'я населення України	59
Онищук Л. А. Інформаційно-технологічне забезпечення у вищій школі	11	Вітавська Г. П. Розвиток в Україні закладів соціального обслуговування	63
Солопенко Р. І. Методика економічного обґрунтування управлінських рішень в системі операційного менеджменту авіаційного підприємства	16	Севальнева Е. И. Совершенствование схемы принятия решений по кредитованию малых предприятий	69
Коваль О. В., Соболев В. А. Національна система загальної середньої освіти як складова механізму державного управління якістю освіти в Україні	22	Мельник П. П. Економічний прогноз і якість зерна озимої пшениці в зоні Степу України	73
Мовчан В. В., Якименко Д. В. Стратегический менеджмент и стратегическое планирование	26	Ютовец С. О. Еволюція вітчизняної системи управління охороною здоров'я	79
Білоус А. О., Гуріна О. В. Використання результатів педагогічних вимірювань у роботі органів державного управління шкільною освітою: міжнародний і вітчизняний досвід	30	Ангелін Г. Д., Гринь О. О. Особенности глобализации мировой финансовой системы	86
Шепель О. Г. Початковий етап створення в Україні системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців	37	Рябенко І. М., Белік Р. О., Гречухін О. В. Архитектура автоматизированной системы поддержки принятия решений управления потокораспределением систем подачи и розподілу води	93
Солопенко С. Р. Механізм формування і прийняття управлінських рішень в системі маркетингового менеджменту авіаційного підприємства	41	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	98
Рябенко І. М., Карпенко М. Ю., Рябенко Т. М., Свиридов С. О. Узгодження критеріїв автоматизованого управління СПРВ у штатних ситуаціях на тривалому інтервалі часу	46	Головатий М. Ф. Національна свідомість як засаднича умова формування державності	98
Халамендик В. Д. Кафедра педагогіки початкової освіти Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського: досвід управління	49	Бідзюра І. П. Політологічні роздуми у контексті тріади “парламентаризм — громадянське суспільство — правова держава”	105
		Недюха М. П., Пащенко Ю. Г. Правова культура українського суспільства: спроба ідентифікації	110

Пахарев А. Д. Українська суспільна думка про політичне лідерство і лідерів.....	118	Горачук В. В. Особливості індивідуально-психологічних якостей лікарів акушерів-гінекологів і педіатрів поліклінічних закладів	215
Чиждова О. М. Вплив політичної культури молоді на політичний прагматизм	124	Наумич О. В. Неверотичні розлади як причина порушення психологічної готовності до материнства	220
Погорєлова І. С. Основні тенденції розвитку політичної культури молоді України	130	Тарасенко Л. Г. Особливості психологічного реагування на хворобу осіб, які страждають на венеричні захворювання	225
Чайка Н. Г., Шевченко С. В. Вплив освіти на політичну культуру молоді	135	Разумний П. К. Психологічний дебрифінг як складова надання психологічної допомоги у кризовій ситуації.....	230
Загоруй Г. В. Політолого-етнологічні засади типологізації та прагматологізації феномена етнополітичної партії.....	140	Кононенко К. В. Особливості розумової діяльності хворих на алкоголізм у різних стадіях і психопатологічних станах	235
Ашуров Векил СНГ как геополитический феномен.....	147	Фролова Т. В. Особливості розвитку особистісної готовності студентів психологічного профілю.....	241
Мохамад Камалалдеен Алжафа Проблема стабільності Сирії в ХХІ столітті	155	Проценко О. В. Модель підготовки майбутніх учителів до формування громадянської позиції учнів старшого шкільного віку	245
Дауд Назем Основные направления исследования курдской проблемы	162	Підлісний Ю. А. Теоретичні аспекти агресивної поведінки військовослужбовців	249
Ротар Н. Ю. Основні напрями теоретико-методологічного оновлення концепції політичної культури	170	Соломка Т. М. Детермінантна роль особистісних властивостей студентів у процесі самоактуалізації	252
Молочко П. Роль політичних традицій у формуванні політичної культури молоді	176	Велитченко Л. К. Особистісно-діяльнісна модель педагогічної взаємодії як основа контролюючої діяльності вчителя.....	260
Гутор М. М. Євроінтеграційні орієнтації політичних партій як чинник формування політичної культури української молоді.....	181	Крисанова О. С., Літвіненко К. О., Чепорнюк Є. Г., Семенов С. М. Вплив відвідування дошкільного закладу на соціальну адаптацію молодших школярів	266
Цікул І. Роль і місце цінностей паритетної демократії у структурі політичної культури сучасної української молоді	187	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	271
Шевченко С. В. Роль освіти в сучасному розвитку суспільства	193	Белов С. Н. Характер міжнародно-правового регулювання міжнародних расчётов між державними	271
Костиця А. А. Афганський пік "холодної війни"	198	Женжеруха О. Ж. Поняття причин та умов злочинності	279
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	204	Парака А. А. Ефективність кримінально-правової політики	283
Турина О. Л. Особистісно-діяльнісний підхід як методологічний принцип дослідження особистісно-професійного розвитку майбутніх психологів	204	Фуфаєва О. О. Договір участі в дольовому будівництві житла і способи інвестування в об'єкти житлового будівництва	287
Вакулич Т. М., Муханова І. Ф. Особливості формування інтернет- залежності у осіб, які працюють з комп'ютерними технологіями	210		

Токар Б. М. Виникнення ідеї гарантії як способу забезпечення зобов'язань у римському приватному праві.....	293	Лещенко М. В. Пути усовершенствования правового регулирования дополнительного выпуска акций акционерными обществами в Украине.....	318
Тищенко Н. М. Правова природа застави майнових прав.....	297	Давиденко А. П. Вплив інформаційного ринку послуг на конкурентоспроможність держави	327
Кузнецов М. С. Развитие теории коллективного трудового конфликта в трудах зарубежных ученых.....	302	Остапчук Т. В. Практика здійснення спільної сумісної власності за цивільним законодавством України	339
Краснокутський В. Правосуб'єктність держави Україна	312		

УДК 351.858+325.455

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ЯК ЗАСАДНИЧА УМОВА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 98–104

Розглядаються актуальні питання, пов'язані з теоретико-методологічними засадами і практичними політичними діями, спрямованими на формування національної самосвідомості громадян України на сучасному етапі державотворення. Наголос робиться на тому, що майбутнє України — це становлення національної держави, в якій реалізується національна ідея. Підкреслюється, що роль національного аспекту у житті колишнього СРСР значно принижувалась, спрощувалась, а також піддавалась дискредитації.

Практика суспільно-політичного життя України наочно підкреслює, що державотворчий поступ був би результативнішим, коли б потужніше велася багатопланова робота з формування національної самосвідомості громадян. Така самосвідомість за багатьох об'єктивних обставин не змогла прорватися до життя українства століттями, починаючи з часів Володимира Великого. І все ж вона була і сьогодні є надто затребувана багатьма реаліями часу, і не тільки в Україні, а скрізь, де мешкають українці. Що це за реалії, яка їх сутність: з цього треба починати розгляд означеної проблеми.

Переважна більшість країн світу — багатонаціональні, в яких проживають не десятки народів, а сотні. Лише окремі держави (Бангладеш, Корея, Японія, Португалія та ін.) — однонаціональні. Багато народів, у тому числі українці, проживають на територіях багатьох держав. Нашого цвіту, як кажуть, — по всьому світу. На жаль, тисячоліття потужного розшарування, силового розпорошен-

ня українства зробили свою негативну справу. В Росії нині українська діаспора (третя за чисельністю нація після росіян і татар) нараховує близько 10 млн осіб, у США — 2 млн, Канаді — 800 тис., Молдові — 800 тис., Казахстані — 500 тис., Бразилії — 500 тис., Португалії — 300 тис. Перелік можна продовжити. Важливіше, однак, інше.

В Україні, та особливо поза її межами, українці проживають у досить відмінних умовах як природних, так і соціально-політичних, культурних. І все ж їм усім значною мірою притаманні такі основні якісні характеристики, як мова (бодай у сфері сімейного побуту), специфічні елементи матеріальної та духовної культури (обряди, звичаї, релігія, традиції, стереотипи поведінки, етнічна самосвідомість). Сюди додаються прагнення зберігати і розвивати національну освіту і культуру, не поривати зв'язків з історичною батьківщиною.

Друге, принципове явище пов'язане з національною самосвідомістю, а відтак, з державотво-

ренням. У національній державі завжди є домінуюча, титульна нація. Домінуюча за історичною генезою, чисельністю, соціально-економічною, духовною та іншими потенціями. А відтак: а) саме вона є основним джерелом політичної влади; б) кожна нація потребує (прагне) максимально повного самовираження та автономії; в) щоб бути максимально вільним, індивід має належати до конкретної нації.

І третє як соціальний, історичний результат. З прадавніх часів Україна мала би постати як найбагатіша і найсвятіша з усіх земель. Бо ж лише за своїм природоресурсним потенціалом — земля, природні ресурси — вона входить до п'ятірки найпотужніших країн світу. Та поки що Україна за рівнем розвитку пасе задніх. Тут є така закономірність щодо історичної детермінації. Бідні країни для свого розвитку завжди головним чином мобілізують розум, знання, а багаті — експлуатують природні ресурси. Ми, українці, не повинні, очевидно, повторювати цю помилку, оскільки і розумом не обділені, і ресурси маємо великі й потужні, однак нині на порядку денному було і залишається питання про те, як привести до влади в Україні не просто розум, а передусім розумну, національну за своєю свідомістю еліту, спроможну змінити суспільну свідомість.

Відтак національна самосвідомість — це і джерело, і одночасно гальмо суспільного розвитку Української держави. За багатьох обставин тому, що розуміння і ставлення до націоналізму, до українського зокрема, були і є надто складні і суперечливі до нинішнього часу. Вони потребують величезної роз'яснювальної, просвітницької роботи серед мільйонів наших співвітчизників-сучасників. Коротко розглянемо найгостріші аспекти цієї проблеми.

Визначально така проблема пов'язана з надто спрощеним розумінням, або навіть свідомою дискредитацією, понять “націоналізм” та “український націоналізм”.

Окремі вітчизняні й зарубіжні фахівці розглядають націоналізм як ідеологію, суспільний рух, символічну мову і намагаються схарактеризувати це поняття разом із сумісними поняттями “нація”, “національна ідентичність”, “національна держава” [7, 9]. Ентоні Д. Сміт виокремлює п'ять найголовніших значень, що характеризують сутнісне розуміння поняття “націоналізм” [7, 13]:

- 1) процес утворення і становлення націй;
- 2) почуття й свідомість належності до нації;
- 3) мова і символіка нації;
- 4) соціальний і політичний рух від імені нації;

5) доктрина і/або ідеологія нації, загальна й конкретна.

Легко помітити, що український націоналізм як явище через об'єктивні історичні умови сприймали раніше і сприймають сьогодні здебільше через останні два (4 і 5) значення, а найменше — через перше значення — “процес утворення і становлення націй”. А між тим, саме це перше значення є чи не найважливішим, висхідним, що потім породжує і формує всі інші.

Зрозуміло, що історична генеза, політична боротьба в колишній царській Росії, пізніше — і в Україні як складовій СРСР, суттєвим чином викривила, а то і спотворила ідею і сенс націй і націоналізму. Так, лідер більшовиків В. Ульянов (Ленін-Бланк) називав українських соціал-демократів, зокрема Л. Юркевича, Д. Донцова, не інакше як “буржуазними націоналістами” за їхні позиції щодо організації робітничого руху. Тогочасну українську ліберально-демократичну інтелігенцію соціал-демократи справді називали “буржуазно-націоналістичною” і вона певним чином відмежовувалася від націоналізму. Навіть М. Грушевський навесні 1917 р. згадував про те, що його однодумці, мовляв, виступали проти “національного еросу”, проти “національного шовінізму”, наголошуючи на тому, що “оборонці української національності не будуть націоналістами” [2, 106–107]. Чи існувало у політичній свідомості української інтелігенції радикальне, навіть з елементами національної винятковості, розуміння націоналізму? Так, існувало, особливо до української революції 1917–1921 рр. Після її поразки цей термін взагалі був суттєво монополізований радикальними націоналістичними напрямками в українському русі, чому також є своє об'єктивне пояснення. Зокрема, поява у 20–30-х роках XX ст. низки праць ідеологів ОУН (Ю. Висіана, М. Сціборського та ін.) призвела до того, що націоналізм стали асоціювати виключно з ідеологією ОУН. Звідси зрозуміло, чому окремі теоретики національного питання, наприклад І. Лисяк-Рудницький, небезпідставно закликали роз'єднувати поняття “націоналізм” у широкому значенні (активна національна свідомість, патріотизм) з поняттям, що має помітне партійне, тобто ідеологізоване забарвлення. Зазначимо, що й нині такого чіткого розмежування не існує: український націоналізм є: а) формою колективної свідомості; б) політичною доктриною; в) політичним рухом. Оскільки для соціального, суспільного буття українства, творення української національної держави український націоналізм потрібен як засіб, елемент визнання

незаперечності, природності права на існування і створення українською нацією власної держави, для нас найважливішим є український націоналізм як форма колективної свідомості. Від неї не лише похідними, а й життєдайними є інші дві: політична доктрина і політичний рух.

Перші кроки у розбудові української держави були й дотепер є настільки невиразними і суперечливими, що спричинили велику недовіру й до нових суспільних цінностей та ідеалів. І це природно. До того ж згадаймо Н. Макіавеллі, який у своїй праці “Государ”, розмірковуючи про психологію народу та його вплив на владу, розмежовував поняття “народ” і “натовп”. До першого він відносив свідому частину громадян. Він же говорив, що існує “народ вільний” і “народ розбещений”. Останній з’являється і поступово зростає чисельно, коли народ довго терпить тиранію, знущання. Надійність же влади, за Н. Макіавеллі, залежить здебільше від знання психології підданих та вміння пристосовувати її до своїх потреб. Народові України за всі роки незалежності не щастило з владою, бо то, власне, була не його влада, а влада тих, хто її спритно прихопив. Причин такого стану багато, та нам видається, що апелювати маємо до свідомості й непохитності нас усіх, народу. “Нація, — писав В. Липинський, — це реалізація **хотіння** (виділено нами. — М. Г.) до буття нацією. Коли нема хотіння, виявленого у формі ідеї, — нема нації” [4, 387]. Щодо ідеї, то у Липинського це була ідея державотворення, національна ідея, як загальне об’єднуче начало.

За роки так званої радянської влади, особливо помітно в останні два десятиліття до розпаду СРСР, комуністи не лише пройшли унікальну школу надетнічного універсалізму, а й максимально спотворили ставлення до етнічного питання, етнічних ознак і відмінностей мільйонів громадян. В одному ряду не лише вживалися, а й настирливо декларувалися як винятково історично обумовлені гасла — поняття, концепції на кшталт “пролетарі усіх країн”, “совєтський народ”, “усі люди доброї волі”, “носії загальнолюдських цінностей”, “усі чесні люди планети”, “вільні громадяни нового світу”. Подібні сентенції “універсальної людини” були і є не просто якимось витвором “комуністичних” міфотворців. Це обов’язковий супутник ідеократичної свідомості, умисного невілювання природних, історичних та інших відмінностей між людьми. Навіть М. Горбачову за усієї підтримки світової ліберальної спільноти так і не вдалося розбудувати “ліберально-громадянську імперію”, або “совєцьку націю”. Окрім

ще більш складного етнополітичного хаосу це нічого не дало, хоча сам М. Горбачов на певний час здобув, особливо на Заході, помітний авторитет: чому б і ні, оскільки він виявився добрим союзником західних суспільств у боротьбі з великим тоталітарним монстром — СРСР.

Природно, що описані соціальні процеси, які суттєво окреслилися в перші місяці розвалу СРСР, мали, однак, і декілька позитивів. Піднялися регіональні еліти. Посилилися спроби регіональних націй, національних меншин сформуванати громадянське суспільство на місцях. Одночасно посилилися спроби титульних етносів заявити про себе, у тому числі (треба бути відвертими) і в тиску на національні меншини, які не мали власної державності. Але найпозитивніший результат в іншому: значно змужнів, легалізувався національно-визвольний рух, з міцних обіймів імперського центру вирвалися нації, що мали підстави і віками жадали розбудовувати власну державність.

Зазначимо, що більшовизм створив і поширив майже на всю Європу, окремі країни на інших континентах не лише хибну, багато в чому антилюдську культурно-ідеологічну теорію, а й практику життя. Якщо від теорії фактично можна відмовитися майже миттєво, або ж досить швидко, то практика як відповідна етнокультурна ситуація досить довго існує, живе в діяльності майже цілого покоління, отже, об’єктивно вона може зникнути хіба що зі зникненням, зі зміною цього покоління.

Оскільки етнокультурна ситуація досить міцно тримається за життя і довго не поступається новій, що народжується, така ситуація входить у досить гострий конфлікт не лише з особистістю, а й з державою, особливо тоді, коли розбудова держави здійснюється на принципово інших ідейних, духовних засадах. Стара етнокультурна ситуація є звичайним гальмом процесу державотворення, чому, до речі, “успішно” сприяє стара еліта як реальний носій такої ситуації. “Психологія “гомо советікуса”, — стверджує український історик В. Сулько, — міцно тримає у своїх пазурах старше і середнє покоління людей на всьому пострадянському просторі. В Україні немає своєї Синайської пустелі, щоб можна було 40 років водити люд і виростити нове покоління повноцінного, вільного українця. І досі майбутнє своїх дітей і онуків обирають здебільшого їхні дідуся і бабусі, які окрім “щасливого” радянського рабства нічого не бачили і не знають, нав’язуючи молоді своє втрачене минуле” [5].

Виникає також конфлікт між державою та етнокультурною ситуацією, що є цілком закономірним, оскільки понад трьохсотлітнє перебування у складі Російської царської імперії, а пізніше під радянським тоталітаризмом характеризувалося небувалим пригніченням, знущанням над людиною, особистістю. Столітній синдром ненависті до чиновника, держави значною мірою успадкувало і нинішнє покоління людей, якому взагалі важко повірити, що держава може бути чесною і справедливою у ставленні до своїх громадян.

Цю зневагу до держави в Україні потужно підсилює низький рівень державницької свідомості еліти, бюрократії, чиновників усіх рівнів, оскільки через їхні малодуховні і низькі професійні якості формальна влада не шанується народом, або по суті є нелегітимною. А коли так, то досить проблематичними є будь-які позитивні трансформації суспільства. “Як засвідчує історія, — пише український філософ В. Кремень, — спроби трансформувати основи економічного, соціального та культурного життя в нашій країні без зміни культури як “духовного генетичного коду” життєдіяльності переважної більшості її населення зазвичай призводили до соціокультурного відторгнення реформ, як тільки вони створювали ситуацію невпевненості, хаосу і дискомфорту. Відбувалася криза легітимності політичної влади (вона не знаходила виправдання своїм діям з боку переважаючих соціальних груп суспільства) і закінчувалася контрреформами “згори” або, ще гірше, революціями чи бунтами “знизу” [3].

Конфлікт етнокультурної ситуації і держави в Україні нині особливо відчутно дається взнаки з тієї причини, що національна етнічна еліта як провідник етнокультури не є сьогодні домінуючою. Власне, до 1991 р. так і не могло статися. Окремі дослідники вказують на те, що в цілому період з 1917 по 1986 р. можна поділити на чотири півперіоди, які характеризуються не просто різними формами державної влади, а її номенклатурою [1, 295]:

- 1) ленінський (пошуковий характер державного працевлаштування);
- 2) сталінський (тоталітарний, номенклатурний);
- 3) хрущовський (короткочасова демократизація, спроби вийти з кризи управління народним господарством);
- 4) брежнєвський (люмпенізація і повна деградація номенклатурного політичного режиму).

Хоча подібну періодизацію можна екстраполювати і на Україну, що була невід’ємною складовою великої імперії — СРСР, принципово важливим є інше: справжня національна еліта з 1991 р. до сьогодні все ще намагається прийти до реальної (вищі ешелони, регіональний рівень) політичної влади, тобто етнократія і нині нам не “загрожує”. Чому?

Нагадаємо: якщо в Румунії, наприклад, наприкінці 80-х років XX ст. кардинальна зміна еліт відбулася шляхом своєрідного терору, в Угорщині — через з’ясування нових пріоритетів нації на загальнонаціональному “круглому столі”, то в Україні після проголошення незалежності владу спритно перехопила номенклатурна комуністична еліта, яка панувала майже століття. За різними підрахунками, найвпливовіші посади в Україні з 1991 по 1995 р. обіймали представники колишньої радянської номенклатури (від 70 до 80 %) [6, 297].

Після розпаду СРСР, краху так званої соціалістичної системи, всі посткомуністичні суспільства пережили потужний культурно-духовний шок, наслідки якого відчуваються й дотепер. Цей шок був результатом складного зіткнення трьох неоднозначних культурних векторів: а) нової системи цінностей, що разом з ринковими моделями господарювання все сильніше імпортується з країн західної цивілізації, США; б) старої (радянської) системи цінностей і відповідних поведінкових стереотипів; в) традиційної національної системи цінностей. Об’єктивно всі ці вектори є впливовими і часто суперечать один одному, особливо з точки зору формування психології молодого покоління. Перший вектор потребує прискіпливого, навіть державницького впливу на те, щоб імпорт здебільше так званої масової, рудиментарної культури в Україну було призупинено. Стара (радянська) система цінностей може остаточно зникнути лише з часом, оскільки це пов’язано з конкретними її носіями. І врешті, традиційна національна система цінностей, що вкрай необхідна, є основою національного державотворення, а тому потребує значно більшої політичної волі і державницького підходу до її відродження та зміцнення, підкреслимо, — у принципово інших суспільно-політичних умовах. Тобто нинішня влада, держава мають однозначно вибрати, який культурний, духовний вектор має сьогодні домінувати в Україні.

Гіпотезу про справедливе суспільство, рівність між народами взяли на озброєння слабкі люди. Їхні аргументи були і є прості: всі люди, мовляв, однакові за своїми потребами, а тому повинні

спільно працювати і порівню ділити результати праці. Звідси і влада має належати всім — примітивній демократії. Формула, як бачимо, не спрацювала. Багаті не захотіли штучної рівності, вимагаючи свободи, а бідні, зрозуміло, не дуже хотіли працювати. За таких обставин виникли сприятливі умови для диктатури влади, що ми і мали донедавна.

Багаті породили і дотримуються тієї сентенції, що люди від природи за своїми можливостями неоднакові, а тому кожен має володіти тим, що сам зробив, що заробив розумом, здібностями, руками. Відтак, за цією логікою, нерівність, наймана праця, “протестантська етика”, капіталізм є закономірними, природними явищами, за яких треба навчитися жити.

Різні підходи до визначення об’єктивних шляхів розвитку людства дали підстави по-різному позначати і еволюцію людства. У багатих це аграрне, індустріальне, постіндустріальне, інформаційне та “відкрите” суспільство, у бідних — первісне, феодальне, капіталістичне, імперіалістичне, соціалістичне і комуністичне. Є ще деякі інші, проміжні, несуттєві модифікації суспільств, що має бути предметом окремої розмови.

Викладене вище необхідне нам для наступного ствердження.

Відзначимо, що доля майже всіх невеликих та й більшості середніх держав виявилася залежною від кількох принципових, об’єктивних обставин. Головна — це динаміка зростання основних показників життя людства. Лише у XX ст. кількість населення зросла в 3,7 раза. Економічні показники — у 40 разів. З 13 до 82 % зросла освіта (з розрахунку відсотка грамотності дорослого населення). Тривалість життя збільшилась з 50 до 67 років. Фактично немає колоніальних держав, тотально наступає демократія (у різних формах і видах).

Усе нібито добре, однак, для кого? Світ став фактично однополюсним (США), а звідси боротьба між США та Європейським співтовариством, Китаєм, Японією, Росією (на підході ще Індія) стала ще гострішою. Малі та середні держави (Україна серед останніх) за показниками росту ВВП (економіка), науки, освіти, технологій помітно відстають від глобалістів, якщо сюди ще додати уповільнення, а то й спад приросту населення, послаблення озброєння.

Глобалізація найпотужніше висуває країни-глобалісти вперед за рахунок освіти, науки, технологій, озброєння. Жодна з малих і середніх країн не може дозволити собі витратити такі величезні суми грошей на освіту і науку, як це роблять, на-

приклад, США: в Україні освіта і наука не просто жевріють, а занепадають. І це в той час, коли у США другу, так звану освіту для дорослих отримують нині 60 % населення. У нас же навпаки, як реальна державна (невідомо ким і коли проголошена) політика Міністерством освіти і науки України проголошується мета залишити в Україні не більше 50 вузів (один на мільйон населення), закриваючи приватні вузи та чисельні філії. Кому потрібна неосвічена нація? Питання риторичне: сильним, великим, глобальним країнам. Україна до них, зрозуміло, не належить. А тому у нас має існувати і реалізовуватися стратегія розвитку, що забезпечує: а) більш стабільний і глибоко науковий власний розвиток і зміцнення України; б) розумну співпрацю, інтеграцію України в інші, у тому числі в міждержавні, об’єднання на основі і задля власного національного, державного інтересу.

Щоб вистояти, вижити і жити — іншого шляху немає. А запорукою цього передусім мають бути мова, освіта, наука, духовність. Не буде їх, не буде єдності, співпраці, не буде, врешті, і продуктивної економіки, необхідного росту ВВП. Маємо сильно подумати і вирішити, куди, за нашого стану соціально-економічного розвитку, насамперед вкладати ті невеликі кошти, що маємо, і як зберегти, раціонально використати найцінніше — землю, природні ресурси, людський потенціал.

Отже, легко помітити дві основні тенденції, притаманні розвитку цивілізації. Перша — глобалізаційна, що спричиняє уніфікацію людства, його інтернаціоналізацію. Друга — культурно-духовна диференціація, регіоналізація, етнічна самоідентифікація. З другою пов’язана доля України, де є все: максимальна можливість самоідентифікації українства, всіх, навіть невеликих етносів; досить потужні відцентрові, регіональні процеси; болісний пошук власної ідеї та ідеології державотворення.

Ідеальної ідеології, яка влаштувала би, умовно кажучи, всіх, не існує, а тому і створити ідеальне, щасливе суспільство практично неможливо. Через це людська спільнота завжди перебуває у складному пошуку тієї ідеології, яка, бодай, найбільше відповідає інтересам, потребам більшості. Усяке штучне нав’язування громаді будь-якої, “найкращої” у теоретичному визначенні, ідеології нічого, окрім неприємностей, не додає. Найяскравіший приклад — насильницьке впровадження у XIX–XX ст. комуністичної ідеології.

Національна самосвідомість безпосередньо пов’язана не лише з ідеологією, а й з владою. Ос-

тання має максимально відповідати інтересам нації, її ідеалам. До того ж вона буде до того часу дієздатною і легітимною, допоки спроможна самоочищуватися, позбавлятися того, у тому числі й людей, що не дає їй можливості максимально відповідати на суспільні, національні виклики. Подібна ситуація була з владою в Україні за перші п'ятнадцять років незалежності: п'ятнадцять років — п'ятнадцять урядів, при цьому влада переважно дбала лише про власне самозбереження, тоді як громадяни України терпляче очікували від неї принципових демократичних змін. Така суперечність стала основним гальмом для справді прогресивного, поступального розвитку України.

Коли люди думають, вибачте, шлунком, їх досить легко завести в блуд, ошукати. І українська формальна влада це добре розуміє, а тому ефективно використовує злидні для соціальних де-стабілізацій, межу яких утримує жонглюванням владою і силовими методами. Щоб позбавитися цього загрозливого становища, заручником якого є весь народ, передусім треба мати максимально згуртовану, моноетнічну націю, що буде об'єднана за формулою вічності влади: загальнонаціональний інтерес, регіональний інтерес, особистісний інтерес.

Як же виглядає ситуація з владою в Україні саме сьогодні, на шістнадцятому році нашої державності?

Після виборів до Верховної Ради (березень 2006 р.) фактично зіткнулися дві сили: сині і помаранчеві. Економічно вони різні, але ідейно надто близькі, хоча чіткої ідеології і не мають. Регіони (сині) — це ті ж більшовики, велика бізнесова група. Помаранчевий табір також повністю олігархічний, хоча більше репрезентує середній і малий бізнес. Так що особливих відмінностей між цими силами немає.

У геополітичному виборі, орієнтирах між двома основними політичними силами все ж є принципові розбіжності. Регіони орієнтуються на Росію та Європу, а помаранчеві — на США і НАТО. При цьому все більш загрозливою є мож-

ливість розчленування України. І цю загрозу не слід применшувати.

Сам по собі український народ перебуває у своєрідній циклічній втомі (чотирирічний період), а відтак період політичної активності почнеться не раніше 2008 р. А оскільки цей прогноз не досить оптимістичний, пам'ятаймо, що існує як можливий і надто загрозливий югославський варіант розвитку українських подій — розчленування України, хоча Україна для такого варіанту ніби й дещо завелика. Для того щоб цей варіант був реальністю, треба передусім збурити народ. Зробити це можна на етнонаціональному, етнокультурному чи релігійному рівнях, або окремому з них. У будь-якому разі йдеться про національну самосвідомість, коли може виникнути досить гостра ситуація, розв'язання якої буде можливим лише силовими методами, але треба пам'ятати, що це несе в собі величезну загрозу для етнонаціональної єдності, для існування України як унітарної держави.

Відтак, брак національної самосвідомості є потенційною загрозою для національної державності. І так буде, на жаль, доти, доки українська більшість потужно не обіпреться на здоровий етноцентризм, який здебільше ґрунтується на не менш здоровому українському націоналізмі.

Література

1. Ашин Г. К., Понеделков А. В., Старостин А. М. Основы политической элитологии: Учеб. пособие. — М.: ПРИОР, 1999.
2. Грушевський М. Народностям України // Великий український. — К., 1992.
3. Зеркало недели. — 2006. — 11 берез.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — Берлін, 1926.
5. Мандривець. — 2006. — № 1(60), січ.-лют.
6. Наукові записки: 36. ст. — К.: ІП і ЕНД, 2004.
7. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія: Пер. з англ. — К.: К.І.С., 2004.

Акцентовано увагу наукової, політичної громадськості на необхідності посилення практичної роботи з формування національної самосвідомості громадян, особливо в умовах перехідного стану українського суспільства — від тоталітаризму до демократії. Розглянуто основні суперечності й труднощі практичного здійснення цього процесу в умовах новітньої України. Порушено основні питання ролі і місця національної самосвідомості громадян в умовах глобалізації.

Внимание научной, политической общественности акцентируется на необходимости усиления практической работы по формированию национального самосознания граждан, особенно в условиях переходного состояния украинского обще-

ства — от тоталитаризма до демократии. Рассмотрены основные противоречия и трудности практического осуществления этого процесса в условиях новейшей Украины. Затронуты основные вопросы роли и места национального самосознания граждан в условиях глобализации.

The attention of the scientific, political public is accented on necessity of amplification of practical work on formation of national consciousness of citizens especially in conditions of a transitive condition of the Ukrainian society — from totalitarianism up to democracy. The basic contradictions and difficulties of practical realization of this process in conditions of the newest Ukraine are considered. The basic questions of a role and a place of national consciousness of citizens in conditions of globalization are mentioned.

Надійшла 19 липня 2007 р.

ПОЛІТОЛОГІЧНІ РОЗДУМИ У КОНТЕКСТІ ТРИАДИ “ПАРЛАМЕНТАРИЗМ — ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО — ПРАВОВА ДЕРЖАВА”

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 105–109

Акцентується увага на актуальності проблеми формування громадянського суспільства і правової держави у транзитній країні через глобальний вимір. Робиться висновок, що життєві стратегії окремих людей мають підстави складати внутрішньокраїнову опозицію політиці урядів і глобальним неконтрольованим силам на міжнародному рівні. Зазначається, що процес формування громадянського суспільства і правової держави достатньо складний, суперечливий, неоднозначний, залежить від формування необхідних внутрішніх умов (економічних, соціально-політичних, духовних), утвердження нового типу мислення. Роль і значення Верховної Ради України необхідно піднести на належний конституційний рівень. Акцентується на необхідності оновлення українського політикуму.

Україна продовжує переживати період глибоких соціальних змін, які супроводжуються (особливо в контексті виборчих перегонів) популістськими “вибухами” і розчаруваннями, соціальною апатією, зростанням соціального напруження. Для досягнення сутності змін, що відбуваються у глобалізованому світі, окремих сучасних країнах чи їх союзах, необхідні адекватні парадигми дослідження, технології та моделі, які б подолали фрагментарність політологічних розвідок, уможливили б вихід на концептуально обґрунтовані соціальні проекти і системний вимір досягнення всієї складності, неоднозначності, суперечливості буття людини в Україні. За роки незалежності в Україні відбулося чимало подій, які задовільним чином не пояснюються жодною з відомих теоретичних моделей. Залишаються без відповіді багато питань щодо сутності, темпів, спрямованості, перспектив розвитку українського суспільства.

Проблемна ситуація полягає у загостренні соціального запиту на створення цілісної концепції (моделі) трансформації українського суспільства, яка передбачала б розробку й задовільний варіант відповіді на питання про сутність, шляхи і перспективи формування в Україні громадянського суспільства і правової держави, взаємовідносин Центру і регіонів. Світова соціально-політична

думка здавна вже апробує теоретико-методологічні підходи, сутність яких — в обґрунтуванні взаємовідносин держави і громадянського суспільства як самодостатніх партнерів, а не антиподів (Гегель, Маркс, Еллінек). Цю партнерську парадигму можна розглядати як базову, бо ж вона дає змогу врахувати вітчизняні реалії, наближаючи нас до стандартів цивілізованого життя та інтегруючи країну в західноєвропейський простір.

Зазначений теоретико-методологічний аспект “партнерської проблеми” актуалізується особливостями сучасного глобалізованого світу, станом соціального життя в окремих країнах, визначених відомим британським соціологом Зігмунтом Бауманом як “індивідуалізовані суспільства”. Сутнісні характеристики тих суспільств зумовлюють процеси, що пов’язані: а) із втратою людиною контролю над більшістю значущих соціальних процесів; б) з прогресуючою незахищеністю пересічної людини перед неконтрольованими тенденціями і соціальними змінами; в) з відмовою окремих людських спільнот від “не своїх” перспективних цілей заради досягнення “швидкого суспільного результату”, що неминуче призводить до суспільної дезінтеграції. Звідси, за З. Бауманом, основною проблемою суспільства ХХІ століття постає фрагментація людського існуван-

ня на тлі стрімкого ускладнення економічного життя, неможливості для окремої людини контролювати власну долю. У підсумку все це призводить до відмови пересічних людей від довготермінових цілей розвитку, до перегляду ціннісних, морально-етичних орієнтацій, зумовлює соціальну нестабільність.

За зазначених умов людина у будь-якій країні перестає відчувати себе господарем і творцем умов свого існування. У цьому полягає одна з головних причин її дезорієнтованості, обмеженості та безпорадності, а зрештою це свідчить про антигуманність суспільства в цілому. Ми долучаємось до такого висновку британського автора: життєві стратегії окремих людей мають підстави складати внутрішньокраїнову опозицію політиці урядів і глобальним неконтрольованим силам на міжнародному рівні [2; 67, 152, 194, 197, 198, 254]. Аби запобігти подібній “народній опозиції”, слід чіткіше визначитися з повноваженнями гілок влади, “системою стримувань і противаг”, забезпечивши їх безконфліктне функціонування, діалог і співпрацю, а на цій підставі рішучіше приступати до реформи системи місцевого самоврядування. У протилежному разі визначення “проблем Центру” як неодмінно пріоритетних і відправних у діяльності країни постійно нагадуватиме про себе, призводитиме до їх “накладання” на регіональну специфіку, формуватиме нові неузгодженості, “клубки нових суперечностей” та ін.

До аналогічних висновків дійшов відомий німецький філософ і соціолог Ульріх фон Бек. Аналізуючи сучасний світ засобами тріадного понятійно-категорійного виміру “виклики — ризики”, “небезпеки — загрози”, “страхи — жахи”, він охарактеризував сучасне суспільство як “суспільство ризику”, яке потребує солідарних, узгоджених дій його членів заради подолання чи хоча б нейтралізації ризиків і небезпек, пов’язаних з його функціонуванням [3]. У зазначеному контексті аналізу проблема формування громадянського суспільства і правової держави у транзитній країні не тільки залишається актуальною, а й набуває глобального виміру. Звісно, Україна не є тут винятком.

Руйнація тоталітарних режимів в екс-соціалістичних східноєвропейських країнах і СРСР, диктаторських — у Латинській Америці поставила на порядок денний питання про механізми, форми і шляхи відродження (там, де воно існувало раніше) або створення (там, де мали місце лише його паростки) громадянського суспільства як гарантії демократії, прав і свобод людини і громадянина.

Варто також зазначити, що праці західних авторів (зокрема, Е. Арато, Г. Арендт, Дж. Коена, Р. Дарендорфа та ін.), які обґрунтовують концепцію громадянського суспільства, подекуди використовуються для досягнення можливих дисфункцій та соціальних несправедливостей у процесі побудови у посттоталітарних країнах ринково-ліберальної моделі суспільства західного типу [1; 4; 5]. Складність теоретичного досягнення цієї проблеми стосовно завдання формування в Україні громадянського суспільства та правової держави зумовлюється також низкою чинників, як об’єктивних (зумовлених, зокрема, перехідним станом українського суспільства), так і суб’єктивних (пов’язаних насамперед із ступенем розробки теоретико-методологічних підвалин дослідження нашого сучасного суспільства), що пояснюється становленням України як країни, держави і суспільства, а зрештою як самостійного суб’єкта у глобалізованому світі.

Пригадаємо парадоксальну обставину, що теоретичні проблеми громадянського суспільства певний час не мали належного висвітлення ні на Заході, ні на радянському Сході. На Заході вважалося, що громадянські традиції там набули такого усталеного характеру і до того “розчинилися” у суспільстві, що у підсумку ототожнилися з ним настільки “злитно”, що й саме громадянське суспільство стало “державою всезагальної благодаті”. В СРСР вітчизняні суспільствознавці взагалі не оперували категорією “громадянське суспільство”, — мовляв, не було самого предмета дослідження: інститути громадянського суспільства, які існували до жовтня 1917 р., були зруйновані, а нові, які виникли, були адаптовані до потреб політичної держави. Лише процеси глобальної демократизації у світі другої половини 80-х років відродили інтерес до проблем громадянського суспільства: на Заході актуальним стає питання демократизації держави знизу (особливо засобами самоорганізації громадян), а на Сході і в Латинській Америці — демократизації та модернізації суспільства, переходу від авторитарно-бюрократичних політичних режимів до правової держави. Проблема громадянського суспільства стає актуальною як для політичної теорії, так і політичної практики, особливо в аспектах таких питань, як подолання одновимірності “масового суспільства”, заміни представницької демократії (процедурної) безпосередньою або “демократією участі”, “відкритого суспільства”, “універсалізації досвіду” громадянських суспільств, демократизації політичного життя світових спільнот та ін.

Щаблями розвитку політично незалежної країни поступово викристалізуються і пріоритети вітчизняних наукових досліджень у колі зазначених питань, пов'язаних передусім з розробкою концепції політичної демократії, шляхів становлення правової держави, їх концептуального обґрунтування. На сьогодні, попри очевидні досягнення, найбільочішим є структурно-функціональний аспект обґрунтування процесу становлення громадянського суспільства і правової держави, недооцінка значення самоорганізаційних засад у діяльності різноманітних недержавних, добровільних організацій і рухів, в яких акумулюється потенціал подальших суспільних трансформацій, самоокреслюється подальша доля демократії, формування політично відповідальної перед народом влади, її діалогу з народом.

Закцентуємося на питанні “політичного діалогу”. Діалог як форма взаємодії основних соціальних акторів сьогодення має сформувати нову соціальну реальність в її етнокультурних кольорах, в основі якої — відкритість і прозорість, консолідація і порозуміння, бажання працювати на конструктивну взаємодію та консенсус заради задоволення потреб людини, її блага. Можливо, це одне з найскладніших завдань, свого роду “надзавдання”, бо саме тісна, партнерська співпраця, діалог і порозуміння здатні породити так званий “кумулятивний ефект”, коли формується нова соціальна якість, яка завжди є більшою, ніж проста арифметична сума здобутків кожного із суб'єктів — учасників політико-громадських процесів.

Особливі завдання покладаються на центральний парламент — Верховну Раду України як орган народного представництва та вищий законодавчий орган країни, у діяльності якого енергія волевиявлення трансформується у правові засади конструювання нових соціальних реалій. Неодмінно значущою тут є роль електоральної системи.

Парламентські вибори 2007 року, які вдруге відбулися за пропорційною системою, мають започаткувати нові механізми і технології розвитку державних і самоврядувальних засад у справі матеріалізації феномена політичної відповідальності партій як “місточків зв'язку” суспільства і держави. Вибори мають постати засобом консолідації політичних сил, а відтак — і гілок влади, громадян і суспільства в цілому, сприяти досягненню компромісів і розумних поступок, в основі яких — комплекс об'єктивних потреб та інтересів розвитку країни. Верховна Рада України як вищий представницький орган має формуватися на засадах

народного волевиявлення із урахуванням кожного голосу, кожної громадянської позиції в усьому можливому різнобарв'ї її політичного спектра, а то й його відтінку. Звичайно, ідеалу досягти тут неможливо, однак можливі втрати представництва мають бути мінімальними, а головне — не створювати загрози адекватності представництва, ідентичності вибору кожного виборця. Цю межу (межу адекватності представництва) не можна переходити, інакше можна породити “зручний” тій чи іншій політичній силі парламент, а з ним — і чужий народові уряд.

Формування Верховної Ради України за пропорційною виборчою системою має стати суттєвим кроком на шляху змужніння у країні громадянського суспільства і правової держави. Адже тільки подібний результат може подолати такі ганебні атрибути попереднього способу політичного життя, як авторитаризм, келійність і безвідповідальність, започаткувати механізми формування політичної відповідальності, у тому числі підпорядкувати виконавчу владу законодавчій. Особливої значущості завдання полягає у перетворенні політичних партій на дійовий засіб зв'язку суспільства і держави, а також у делегуванні партіями своїх кращих представників до органів державної влади і місцевого самоврядування.

Аналізуючи передвиборні програми партій і виборчих блоків, що подолали трьохвідсотковий бар'єр на виборах до Верховної Ради України п'ятого скликання, а саме Партії регіонів, виборчого блоку “БЮТ”, блоку “Наша Україна”, Соціалістичної партії та Комуністичної партії України, важливо виходити з таких критеріїв їх оцінки:

- а) міри їх підпорядкованості суспільним і державним інтересам як визначальним чинникам процесу соціальних змін;
- б) їх орієнтацій на подолання/пом'якшення проблем перехідного періоду, становлення України як суверенної країни;
- в) забезпечення функціонування українського суспільства як цілісної соціальної системи в єдності її базових функцій — ціледосягальної, адаптивної, інтегративної, відтворення структури та зняття напруження.

Такий теоретико-методологічний підхід мав за мету спрогнозувати стратегію і тактику боротьби представлених у Верховній Раді України п'ятого скликання політичних партій і блоків щодо розв'язання доленосних проблем розвитку держави і суспільства, визначити їх позиції та можливі

пріоритети їх законодавчої діяльності. Не менш важливе завдання полягає також у спробі визначення міри ідеологічного забезпечення процесу модернізаційних змін в українському суспільстві, формування механізмів політичної відповідальності.

Своєрідним критерієм аналізу політологічного змісту передвиборних програм партій і блоків є міра підпорядкованості тих програм завданню формування засад громадянського суспільства, досягненню всеукраїнової злагоди, політичної та соціальної стабільності, створенню соціально орієнтованої ринкової економіки, розвитку української політичної нації, зміцненню генофонду українського народу, його фізичного здоров'я та морально-інтелектуального потенціалу, розвитку етнічної культури, мовної та релігійної самобутності всіх етнічних і національних меншин, що складають "народ України", встановленню рівноправних і взаємовигідних відносин з усіма країнами, інтеграції в європейську та світову співдружність.

Верховна Рада України має набути ознак довгоочікуваної конструктивної спрямованості, уникнути можливих ризиків і пасток, штучних збурень, емоційних екзальтацій та ін. Своєрідним критеріальним виміром ефективності роботи парламенту може бути відоме твердження, згідно з яким державний діяч дбає про майбутнє країни, тоді як політик опікується питаннями власної долі в загальнодержавному перебігу подій, до яких, поза сумнівом, можна зарахувати і позачергові парламентські вибори. Звідси вбачається і завдання Верховної Ради України — перевести дещо девальвований останнім часом її авторитет в усталеність і професіоналізм дії парламентарів, законодавчого органу в цілому, подолати кризові явища, знайти адекватні відповіді на виклики сьогодення — прийняти насамперед закони економічного спрямування, зокрема ті, що формують передумови для інноваційного розвитку економіки, завершують законодавче оформлення пакету законопроектів, пов'язаних зі вступом до СОТ, виходять на забезпечення системного законодавчого контуру країни та ін.

Нова фаза зміцнення у країні засад громадянського суспільства мусить настати після дочасних парламентських виборів 30 вересня 2007 р. Політичні та економічні обіцянки ново-сформованої влади, дані народу України під час цих парламентських виборів, важливо перевести на мову закону, інакше вони можуть перетворитися на вже "апробовані" популістські гасла. Це

один бік питання. Другий полягає у тому, щоб оновлений політикум не зловживав неринковими, адміністративно "ручними" методами управління економікою. Має бути закладена надійна, системна у своїй сутності нормативно-правова основа функціонування ринкової економіки.

До пріоритетних завдань розвитку українського суспільства належить і проблема зміцнення правопорядку в усіх сферах суспільного життя. Мають бути прийняті нові Податковий, Кримінально-процесуальний, Господарсько-процесуальний і Трудовий кодекси України. На часі також прийняття довгоочікуваних законів "Про Президента України", "Про центральні органи виконавчої влади України", "Про тимчасові слідчі та спеціальні комісії Верховної Ради України", "Про Фонд державного майна України" та ін., які б сприяли підвищенню ефективності функціонування державного апарату, а значить, і становленню правової держави.

Необхідно піднести на належний конституційний рівень роль і значення Верховної Ради України, підвищити ефективність функцій, які вона виконує в системі державної влади згідно з Конституцією України, — законодавчої, представницької, установчої функцій, а також її повноваження в бюджетному процесі, у здійсненні парламентського контролю та ін. Поки що, на жаль, Верховна Рада України позиціонується між Сциллою популізму та лобіювання корпоративних інтересів і Харибдою викликів і загроз, кількість яких постійно зростає. Аналіз становлення парламентаризму в Україні свідчить, що посиленню конфронтації у міжфракційних відносинах сприяє започаткована у попередній період хвороблива традиція, згідно з якою народні депутати України часто керуються не загальнонаціональними інтересами, а власними чи корпоративними. Результативність законодавчого процесу суттєво корелюється колізіями інтересів фракцій і груп.

Верховна Рада України своєю законодавчою діяльністю, зокрема належним виконанням своїх державотворчих функцій гілки влади в цілому, має сприяти тому, щоб "зернини" громадянського суспільства, народжені енергією і соціальною творчістю громадян країни, не тільки проросли на вітчизняному ґрунті, а й дали щедрий урожай — як на рівні органів державної влади і місцевого самоврядування, так і у підвалинах свідомості людини, соціально-правових засад функціонування усього соціуму України. Процес формування громадянського суспільства достатньо складний, суперечливий, неоднозначний,

тому що він пов'язаний насамперед з формуванням необхідних внутрішніх умов — економічних, соціально-політичних і духовних, утвердженням діалогу і толерантності як норми поведінки, нового типу мислення в його цивілізаційному вимірі. А це означає, що, заклавши підмурки суверенного розвитку, гілки влади мають також конструювати соціально-політичний простір суто нашого, “місцевого” громадянського суспільства відповідно до викликів, ризиків і небезпек, що постали перед сучасною збуреною країною.

Література

1. Арендт Г. Становище людини: Пер. з англ. — Л., 1999.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество: Пер. с нем. — М., 2002.
3. Бек фон Ульрих. Общество риска. На пути к другому модерну: Пер. с нем. — М., 2000.
4. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерки политики свободы: Пер. с нем. — М., 2002.
5. Коэн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория: Пер. с англ. — М., 2003.

У контексті концепцій атомізованого суспільства і суспільного ризику (З. Бауман і У. Бек) відкрystalізовано тенденції соціально-політичного розвитку України, пов'язані з визначенням повноважень політичного центру країни як відправних і визначальних щодо продовження процесу соціальних змін та, зокрема, реанімації реформи місцевого самоврядування в Україні.

В контексте концепцій атомизированного общества и общественного риска (З. Бауман и У. Бек) откristаллизованы тенденции социально-политического развития Украины, связанные с определением полномочий политического центра страны как отправных и определяющих относительно продолжения процесса социальных изменений и, в частности, реанимации реформы местного самоуправления в Украине.

In the context of conceptions of society and public risk there are socio-political progress of Ukraine trends, related to determination of plenary powers of politics center of country as determining in relation to continuation of process of social changes and, in particular, reanimation of reform of local self-government in Ukraine.

Надійшла 16 серпня 2007 р.

М. П. НЕДЮХА

Інститут законодавства Верховної Ради України

Ю. Г. ПАЩЕНКО

Київський національний університет культури і мистецтв

ПРАВОВА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СПРОБА ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 110–117

З використанням теоретико-методологічного потенціалу парадигм наукового знання обґрунтовується сутність правової української культури у її двох вимірах — широкому і вузькому.

З'ясування сутності правової культури, її складових як засобу унормування соціальних відносин — одного із важливих показників соціального стану людини, її правової захищеності постає як актуальна наукова проблема, змістовні й функціональні характеристики якої досить широко розкриваються у працях І. Голосніченка, О. Зайчука, В. Кузнецова, О. Менюка, Н. Оніщенко, С. Станік, Ю. Шемпученка та ін.

Сучасна культура українського суспільства може бути диференційована за різними критеріями, зокрема за галузевою ознакою правова культура постає в одній низці з її подібними — інформаційною, екологічною, методологічною, етичною, економічною, естетичною тощо. Як і будь-яка інша, правова культура є складним соціальним феноменом, елементами якої постають насамперед право як система норм, встановлених чи санкціонованих державою; правовідносини як система зв'язків, що регулюються цими нормами; правові установи (інститути, що забезпечують реалізацію правових відносин і відповідних норм); правова поведінка — практична діяльність щодо виконання та застосування права; правосвідомість — система духовно-ідеологічного та психолого-побутового відображення кожного із перелічених компонентів та всіх разом в їх суперечливій єдності [19, 37]. Правова культура є складовою відповідної культури людства, вона обумовлюється, з одного боку, економічним укладом, соціальною структурою, політичною системою суспільства та його ідеологією, з іншого — рівнем розвитку со-

ціуму, домінуючими традиціями, сутністю культури та особливостями її проявів на індивідуальному та колективно-груповому, суспільному рівнях.

Поняття “культура” (від лат. *cultura* — обробка, виховання, поклоніння, шанування) має, за оцінками науковців, від 300 до 400 визначень. Цією категорією характеризується, як правило, створена людиною соціальна дійсність (артефакти), на відміну від світу природи. У цьому сенсі культуру розуміють і відповідно визначають як антропогенний ландшафт, тобто як штучне середовище проживання людини, що створене нею, на відміну від світу природи. Звідси доцільною є аналогія — у контексті означеного предмета дослідження — правова культура постає як правове середовище буття людини в її повсякденному вимірі.

Загальновідомо, що право і культура взаємодоповнюють, взаєморозвивають і взаємопосилюють один іншого. Право постає як необхідний засіб і знаряддя державного управління, одна із форм реалізації державної політики, своєрідний індикатор місця людини в суспільстві і державі, засіб охорони і реалізації її законних інтересів. Нагадаємо, що за умов тоталітарного суспільства законодавство, право в цілому, суттєво сприяло серйозній деформації змісту, форм та особливостей функціонування культури як професійної, так і побутової. Однак факт єдності, взаємодії права і культури не означає їх тотожності, адже вони вирізняються насамперед сферами дії та функціонування. Право реалізує свій потенціал шляхом регулювання, підтримки, унормування

умов життєдіяльності людей, тоді як культура спрямована на розвиток людини, формування її як особистості в певному соціопросторі в єдності загальнолюдських, національно особливих та індивідуально значущих якостей, є залежною від правових норм. Відповідно взаємозв'язок, єдність права і культури, при всій їх самобутності та своєрідності, знаходять змістовне й функціональне втілення в понятті “правова культура”.

У сучасному правознавстві є широке визначення сутності правової культури як сукупності цінностей, що знайшли втілення, відображення у правовій свідомості суспільства [18, 157]. При цьому система правових цінностей може бути класифікована (за різними критеріями) таким чином [1, 2–3]:

- а) цінності геополітичного характеру (територіальна цілісність, рівноправність, партнерство, діалог, толерантність та ін.);
- б) цінності у правоохоронній сфері (локалізація кримінальних тенденцій, встановлення прийнятного для соціальної стабільності балансу між правомірними, тіньовими і кримінальними механізмами соціального регулювання, а також між публічними інтересами держави, корпоративними і приватними інтересами, що взаємодіють, а то й конфліктують у процесі правоохоронної діяльності);
- в) цінності правомірної поведінки;
- г) цінності системи юридичних гарантій, що забезпечують ефективний правовий вплив на поведінку суб'єктів права та ін.

Правомірна поведінка суб'єктів соціальної дії відповідно до існуючих норм права дає змогу стверджувати про міру утвердження зазначених цінностей в життєдіяльності соціуму.

Ціннісний аспект правової культури, аналіз специфіки правових текстів, що формувалися на цих засадах, досліджував, зокрема, П. О. Сорокін. За його переконанням, сутність законів ідеаціональної культури визначається вищою силою (Богом), їх мудрість, здатність до регулювання соціальних відносин є незаперечною: юридичні дії розписуються до тонкощів як певних сакральних формул, що унеможливають будь-які зміни чи поправки у сакральній виписаній процедурі. При цьому ідеаціональне право далеке від розрахунків користі, суб'єктивної вигоди чи переваг навіть у таких утилітарних справах, як виробництво, обмін і споживання благ. Хоча всі вони постають як припустимі, а то й бажані, допоки не суперечать ідеаціональним цінностям.

П. О. Сорокін не виключав, як відомо, переходу до ідеаціональної етики і права на засадах нової абсолютизації та універсалізації цінностей [14, 497–504].

Широке трактування правової культури передбачає також урахування тієї обставини, що в багатоетнічних, полікультурних суспільствах має місце не тільки узагальнене, стандартизоване, еталонне відношення до права, а й аномічне. Як відомо, достатньо поширеними є субкультури, цінності чи норми яких можуть значно відхилитися від загальноприйнятих, а створювані ними тексти (правові акти) можуть не набувати офіційного статусу, залишаючись при цьому структурними елементами правової культури суспільства (злочинна і деліквентна культура).

У вітчизняній науковій літературі аналіз правової культури як цілісного феномена здійснюється здебільше на засадах антропологічного, соціологічного, філософського та культурологічного підходів як усталених теоретико-методологічних парадигм наукового дослідження. Так, скажімо, особливості антропологічного бачення правової культури полягають в її узагальненому розгляді — як прояву різноманітних сфер правового життя. При такому підході за межами дослідження залишаються, як правило, ціннісні виміри культури.

Значно потужніший теоретико-методологічний та евристичний потенціал демонструє соціологічний аналіз правової культури, спроможний забезпечити не тільки кількісні та якісні виміри результатів діяльності в системі правових відносин, а й виявити тенденції реалізації правових норм, зокрема встановити місце, роль і значення правового виховання насамперед як засобу профілактики правопорушень та ін. Однак застосування результатів соціологічного дослідження в контексті вивчення правової культури часто корелюється його дороговизною, а також значними часовими витратами, що пов'язується з розробкою програми соціологічного дослідження, підготовкою та обробкою даних анкет, інтерв'ю та ін.

Застосування культурологічного підходу дає змогу охопити і відповідно проаналізувати всю сукупність відомих нам явищ і процесів суспільних відносин, що пов'язані із правотворчістю та реалізацією права (Евристичний потенціал культурологічного методу висвітлений, зокрема, у праці [10, 93–96]).

Натомість філософська методологія аналізу дає змогу уникнути багатьох загроз зазначених методів дослідження, оскільки, згідно з нею, пра-

вова культура розглядається як певна абстракція, вона вивчається як певний ідеальний тип, як уособлення духовного багатства в цілому з такими його характерними рисами, як гуманізм, добро, зло, моральність, совість, честь, гідність та ін. (про філософський теоретико-методологічний потенціал, його можливості див. [4, 48–76; 12; 16]).

Однак цілком обґрунтовано можна доводити і обмеженість, наукову недостатність кожного із зазначених підходів як парадигм дослідження, адже жодна з них не гарантує синтетичності, універсальності розгляду зазначеного феномена насамперед у контексті інтегративної єдності основних характеристик правової культури. Розв'язанню проблеми може певною мірою посприяти інформаційно-семіотичний підхід, який суттєво зближує теоретико-евристичні можливості адаптаціонізму, де правова культура розглядається як специфічний спосіб правової діяльності, постає як специфічна сфера життя суспільства з його цінностями, ідеями, символами [3; 7–9; 13; 15; 19].

Вихідною позицією інформаційно-семіотичного методу є постулат, згідно з яким правова культура має досліджуватись як спосіб і результат людської діяльності, внаслідок чого відбувається структурна реорганізація правової культури. Можна стверджувати, що результати правової діяльності, що відбиваються в системі суспільних відносин, постають як знаки, що набувають певного змісту і значення, тобто отримують ознаки правової інформації (тексти конституції, законів, інших нормативно-правових актів).

Аналізуючи складові правової культури, варто наголосити на їх ієрархічності, різному місцерозташуванню в системі, що дає змогу їх субординувати (розмістити по вертикалі) та координувати, тобто структурувати, встановити місце кожного з них по горизонталі. Зазначена аналітична процедура дає можливість стверджувати про сумнівну доцільність включення до складу правової культури правових установ, правоохоронних органів, що забезпечують правовий контроль, регулювання і виконання вимог закону. Скоріше їх варто розглядати як сполучну ланку між усталеними структурними елементами правової культури, з одного боку, і правовідносинами — з іншої.

У науковій літературі досить ґрунтовно з'ясовані впливи культури — систематизовані й спорадичні — на соціальне життя індивідів і соціальних спільнот, що досягається насамперед засобами соціалізації, формування особистості, формування та освоєння цінностей, традицій,

демонстрації зразків діяльності й поведінки, а також шляхом створення відповідних соціальних і політичних інститутів, правових норм та ін. Культура є складовою буття суспільства, атрибутом людини як біосоціальної істоти. Однак культура не може розглядатись як прояв генетичної природи людини, тобто вона не передається спадково. Культура — це насамперед зразки, яким навчаються, які зберігають, передають із покоління в покоління. Тому цілком природно, що рівень розвитку особистості зумовлюється соціокультурною системою, а сутність людини, міра її соціалізації, визначається ступенем освоєння культурної спадщини, норм, традицій і звичаїв конкретного суспільства. А це означає, що відповідно до еволюції соціокультурної, у тому числі правової, системи змінюються і сама людина, її культурний рівень, соціальний статус, місце і роль в суспільстві.

Оскільки діяльність людини є цілеорієнтованою, у тому числі щодо формування правової культури, уявляється доцільним виявити сутнісні характеристики цієї культури шляхом її типологізації. У правовій науці мають місце, як відомо, розробки, присвячені питанням типології держав і правових систем, де класифікація за типами держав та їх правовими системами подана як об'єктивно необхідний, закономірний процес пізнання державно-правової матерії. Для забезпечення цього процесу цікавими і перспективними уявляються деякі концептуальні схеми, де базовими структурами є “галузі правової культури”, “типи правової культури”, “форми правової культури” та “різновиди правової культури”. Поняття “духовна культура” і “матеріальна культура” при цьому розглядаються як інтегративні структури, адже вони пронизують зміст усіх понять, є своєрідним їх синтезом. Скажімо, правові акти, будучи, безумовно, продуктом духовної творчості, викладаються на відповідних носіях, а це вже є підставою вважати, що вони належать до матеріальної культури.

За критеріями зв'язку з релігією культура постає як релігійна чи світська; за географічною належністю можна виокремити культури Сходу і Заходу, Півдня та Півночі, середньоземноморські, латиноамериканські та ін.; за регіонально-етнічними особливостями можна ідентифікувати, скажімо, українську, російську чи французьку культури; за належністю до історичного типу суспільства виокремлюються культури традиційного, індустріального, постіндустріального, інформаційного суспільства; за сферами жит-

тедіяльності суспільства або за різновидом діяльності культура постає як виробнича, політична, методологічна, економічна, педагогічна, екологічна; за належністю до певної території — сільська і міська культура; за спеціалізацією — повсякденна і спеціалізована культура та ін. [5, 32].

Отже, різновиди правової культури є результатом людської діяльності. Вони відображені у конкретних творах, нормативно-правових надбаннях людства — нормах права і водночас постають засобом регулювання суспільних відносин. Наприклад, управлінські відносини регулюються нормами адміністративного права, аналіз яких з лінгвістичної точки зору дає змогу встановити їх історичні корені, тенденції становлення та розвитку, зв'язки з правовими системами, національними, регіональними та континентальними особливостями процесу прийняття і здійснення управлінських рішень.

Діяльнісні аспекти адміністративної галузі правової культури щодо створення і реалізації норм права мають, як відомо, і позитивні, і негативні приклади, які можна розглядати як відповідні емпіричні показники правової культури галузі. Можна стверджувати, що авторитарний стиль управління, зневажливе ставлення начальників до підлеглих, відсутність контролю за прийнятими рішеннями — все це складові низької культури.

Професійна правова культура, що формується у процесі відповідної юридичної діяльності в публічному чи приватному секторах, може бути ідентифікована за такими показниками:

- а) наявність спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, що підтверджені відповідним документом;
- б) рівень формальної кваліфікації, що засвідчений сертифікатом чи іншим документом;
- в) реальна кваліфікація як результат отриманої базової освіти, практичного досвіду, професійних навичок та ін.

Функціонування модерних суспільств неможливе поза процесами правової діяльності (системами добору кандидатів на ті чи інші посади, скажімо, судді, адвоката, слідчого, нотаріуса), змістовна доцільність яких визначається нормативними вимогами, зокрема принципами законності, гуманності, професійності, справедливого розгляду справ, а також зумовлюється специфікою правової роботи.

Структуризація правової культури за типом діяльності дає змогу виокремити, наприклад, правову культуру учасників педагогічного навчаль-

но-виховного процесу, яка охоплює як викладачів, так і студентів, і характеризується високим рівнем професійної компетентності одних, і динамічним процесом професійного зростання інших.

Є достатні емпіричні підстави стверджувати про існування в недалекому минулому побутової правової культури радянського зразка з її нерозвиненістю цивільних правовідносин (за наявності Основи і Кодексу цивільного права). Уявляється, що зазначений тип правової культури сформувався під визначальним впливом авторитарного стилю управління як панівного, всепроникаючого, універсального. Директивні вказівки партійно-державних органів домінували над правовими актами. “Телефонне право” набувало характеру вищої сили. Натомість правове регулювання було незначним, торкалося здебільше питань регламентованих майнових відносин громадян. Відтак і правова культура поставала як симбіоз управлінських рішень різного рівня компетентності та нерозвинених громадянських правових відносин.

Правову культуру можна типологізувати за сферами чи галузями правового регулювання, виокремлюючи з певною долею умовності правову культуру цивілістичної, кримінологічної, адміністративної, судово-процесуальної діяльності як галузей права.

Очевидно, що типологія правової культури може здійснюватися бінарно: як тип людської діяльності в її правовому вимірі і як орієнтація на конкретну галузь права. За ступенем проникнення в сутність правових явищ, адекватність пізнання, соціальне позиціонування та конструювання правового простору правову культуру можна класифікувати на повсякденну, професійну і теоретичну. На повсякденному рівні усвідомлюється насамперед соціально-правова практика, має місце переважно поверхневе відображення правових явищ без проникнення в їх сутність. Домінування в повсякденній правовій культурі почуттєво-емоційного компонента не означає її периферійності, вторинності, адже зазначений тип правової культури сприяє дотриманню правових норм, їх застосуванню на практиці, тобто постає потужним засобом цілеспрямованого регулювання суспільних відносин. Повсякденний рівень правової культури створює передумови, формує умови для розвитку професійного і теоретичного рівнів культури. Однак, зважаючи на сучасні тенденції диференціації правових знань, їх ускладнення і синтез, має місце розрив між набутим високим рівнем професійних або теоретичних знань у “своїй” галузі і порівняно низьким рівнем навіть у близьких чи суміжних га-

лузях юридичної діяльності. Зазначена обставина дає змогу стверджувати, що так званий вузький високий професіоналізм не тотожний високому рівневі професійної правової культури в цілому.

Професійний рівень культури демонструють особистості, які цілеспрямовано й професійно займаються юридичною діяльністю в її щоденних виявах, зіткненнях, колізіях і викликах. Для цього рівня правової культури характерна систематичність, глибина і конкретність оволодіння правовими знаннями, стійкість навичок та умінь практичного застосування норм права. На цьому рівні правова культура ідентифікується із системою наукових понять, аргументованих суджень, теоретичних конструкцій, де емоційний компонент підпорядкований систематизованому знанню та цілеорієнтованій, раціональній дії.

У системі правової культури можна виокремити різні рівні її освоєння. Так, на рівні регіонального співтовариства освоєння правової культури зумовлено насамперед соціальним станом її носіїв. Сучасна стрімка диференціація населення за рівнем доходів, майновим станом, практична відсутність середнього класу зумовлюють значну диференціацію рівнів правової культури. Очевидним є той факт, що на одному полюсі суспільства — верхній його частині — перебуває політично та економічно активна частина населення, що встигла нагромадити значний первісний капітал і прагне забезпечити його недоторканність юридичними і законодавчими засобами. На іншому полюсі — протилежному — перебувають декласовані елементи, які втратили будь-який зв'язок із правовою реальністю і не спроможні захистити власні інтереси, відстояти свою особистісну позицію. Певною мірою можна стверджувати, що виникнення цих полярних груп зумовлено спадщиною тоталітарного політичного режиму, який цілеспрямовано культивував утриманські настрої в масах, утверджував патерналістську сутність держави. Між цими полюсами перебуває, на нашу думку, більшість населення України, яка прагне адаптуватися до сучасних реалій політичного та економічного життя, будучи економічно та соціально залежною від держави, принаймні в тій частині, що пов'язується, скажімо, зі створенням рівних умов для розвитку малого і середнього підприємництва, самореалізації та самоствердження. Подібна ситуація демонструє вразливість не тільки демократичного шляху розвитку, а й гарантованих законом, Конституцією країни прав і свобод людини, її законних інтересів.

Розглядаючи культуру в діахронічному (процесному) аспекті, можна встановити кількісні ха-

рактеристики розгортання динаміки у часовому вимірі: дослідження частотно-ритмічних параметрів прийняття і реалізації правових актів, показників прискорення й уповільнення їх підготовки і застосування на практиці, ефективності регулювання соціальних процесів на правовій/неправовій основах, виникнення застійних явищ процесу соціальних змін чи, навпаки, становлення якісно нових його фаз, демонстрація динаміки розвитку та ін. Можна припустити, що саме процесно-правове трактування соціальних явищ найбільше сприяє адекватному осмисленню динаміки соціальних змін. Слід також зазначити, що прагнення до процесно-правового усвідомлення соціальних явищ стає тенденцією нинішнього етапу розвитку соціології права “зсередини”: все частіше звучать твердження соціологів про дефіцит історизму, з'явилися публікації про так званий соціальний час, розвивається теорія і практика соціального моніторингу, спостерігається соціальне позиціонування та конструювання простору суб'єктами правової дії. Так само можна стверджувати про динаміку зростання соціального напруження, посилення деяких протиправних тенденцій, процесів взаємодії, інтеграції складових вітчизняної правової системи і світових систем права, оптимізації правового регулювання різних сфер життєдіяльності суспільства.

Синхронний аналіз правової культури дає змогу в західній й східній правових культурах виокремити їх підтипи, скажімо, англосаксонську, німецьку чи ісламську. Водночас кожна національна правова система є самодостатньою, що зближує її з усталеними соціокультурними традиціями і водночас дає можливість у процесі правотворчої і правозастосовчої діяльності уникати ризиків і небезпек, пов'язаних з некритичним перенесенням, наприклад, європейських норм на вітчизняні терени, їх ототожнення, неприпустимого зведення одного до іншого тощо.

Так, у правових ученнях західної інтелектуальної орієнтації домінує парадигма, згідно з якою право є інструментом і засобом забезпечення процесу соціальних змін. Стверджується, що добре виписані закони сприяють досягненню ідеалу правової держави, побудові громадянського суспільства, утвердженню самодостатньої особистості. Відносини, що будуються на природно-правових і договірно-правових відносинах, розглядаються як пріоритетні, тоді як приватне право, приватний інтерес утверджуються як рушії, спонукальна сила на індивідуальному рівні.

Натомість у колективістських традиціях правової культури (східні вчення) право розгля-

дається лише як один із можливих способів регулювання соціальних відносин, до того ж далеко не досконалий. Вважається, що мораль і релігія спроможні об'єднати народ в єдиний духовний організм, що постає певною мірою як виклик, адже право позиціонується, з одного боку, як недосконалий соціальний інтегратор, а з іншого — змальовується, скажімо, ісламський соціальний ідеал, спроможний посіяти зневагу до прав окремої людини, її самотності, недоторканності. Однак у відповідній системі координат культури кожен із зазначених методів є цілком слушним, цивілізованим, репрезентує усталену традицію, спосіб життя і відповідно має право на життя.

Аналіз правової культури українського суспільства засобами діахронічного методу дає змогу стверджувати не тільки її усталеність в соціальному часі і просторі, а й її внутрішню змістовну суперечливість, адже в ній взаємодіють два взаємовиключних потоки — Схід і Захід, а тому її можна кваліфікувати як транзитивну, перехідну, прикордонну, таку, що постає бар'єром, “сірою зоною”, відокремлює цивілізаційний Захід від дикого Сходу [11, 353–426].

Зауважимо, що визначення типу української національної культури можливо лише з урахуванням суспільної свідомості і правосвідомості. Цей підхід зумовлюється низкою специфічних умов, зокрема процесом формування правосвідомості українського народу в єдності трьох сил: грецької віри, слов'янського язичництва і народного характеру, національного духу щодо сприйняття візантійського православ'я [17, 642].

Для православної свідомості право не має значення самодостатньої цінності. Воно є лише одним із засобів досягнення релігійно-моральних цілей. Тому західноєвропейський індивідуалістичний ідеал правової держави ніколи не поставав у слов'янській правосвідомості як суспільний ідеал. З останнім, скоріше, пов'язувалися уявлення про “царство правди”, ніж “царства права”. Соборний, надіндивідуальний характер цієї правди також є характерною рисою правосвідомості українського суспільства. Це багато в чому пояснює відсутність у слов'янській правовій ідеології культу прав людини, характерного для західноєвропейської правової думки, як і пов'язаного з нею культового ставлення до слави (засіб самоствердження) і багатства.

Багато рис українського народного характеру визначалися саме православ'ям (довірлива смиренність з долею, співчуття, готовність до каяття, віра як атрибут характеру та ін.). Зазначене,

однак, не означає відсутності в культурі інших чинників, зокрема бунтарських, волелюбних настроїв, національних почуттів, що знайшло своє втілення у відповідних типах ідеології — лівих, національно-орієнтованих і поміркованих. Однак вирішальною завжди поставала консервативно-патріархальна ідеологія, що вкоренилася у традиціях православної культури. Тому будь-які спроби внести в нашу культуру секулярно-ліберальні чи радикальні елементи не мали скільки-небудь серйозної народної підтримки або ж викликали спротив, породжували невдоволення, бунтарські настрої. Архетип української політичної свідомості чітко відтворює модель патріархальної держави [2].

Важливою типологічною ознакою українського національного типу культури є кризові прояви. Усі спроби переламати ситуацію “на краще” засобами, скажімо, модернізації політичного і правового життя не здатні внести кардинальні, системні зміни у відносини суспільства. Однак на цьому тлі ми не можемо стверджувати про зникнення, деградацію сфери правової культури як суспільного явища, яке є таким же вічним, як і людина, її витвір — суспільство.

Дослідження правової культури може бути успішним за умови чіткого визначення її типів, теоретико-методологічного інструментарію аналізу, відстеження зв'язків, взаємодії елементів правової культури з іншими складовими правової системи суспільства як єдиного комплексу органічно взаємозалежних і взаємодіючих між собою правових явищ — права, правосвідомості та юридичної практики.

Таким чином, зміст поняття “правова культура” в широкому його сенсі можна звести до сукупності всіх форм правової діяльності: де-факто права, права, права заповнює всі ніші правової системи суспільства. Водночас, будучи лише частиною юридичної системи суспільства, вона не втрачає свого значення як самостійне правове явище і відповідно предмет дослідження правової науки.

Сутнісні ознаки, загальнонаціональний статус культури обумовлюють можливості права, його реалізацію, тоді як соціальний правопорядок зумовлюється діючими правовими нормами. Як відомо, за умов тоталітарного суспільства законодавство сприяло серйозній деформації змісту права, позначилося на глибинних підвалинах функціонування правової культури як засобу унормування соціальних відносин, усунення напруження та уникнення протистояння, утвердження консенсусних форм співпраці.

Будучи системним утворенням, правова культура на різних етапах свого розвитку видозмінюється, не втрачаючи, однак, ознак усталеності, вкоріненості в часі і просторі, збагачуючись при цьому “матерією” життя, набуває перспективно-доленосних рис, що в цілому дає змогу визначити її цінність як сукупність матеріальних і духовних надбань людства, як історичний і соціальний досвід, засіб позиціонування та конструювання дійсності, в центрі якої — людина як унікальне породження Космосу, вічна і незнищенна дитина природи, її вінець і слабка ланка водночас. Право є уособленням і результатом взаємодії зазначених факторів у всій їх суперечливій єдності. З одного боку, розвиненість права зумовлюється соціально-економічним ладом, соціальною структурою, політичною системою суспільства та його ідеологією, з іншого — детермінується рівнем, характером, традиціями і тенденціями розвитку суспільства як усталеної системи. Ступінь розвитку правової культури в поліетнічному суспільстві демонструє не тільки ефективність захисту державою законних інтересів її громадян, а й слугує показником її стійкості, впорядкованості щодо дестабілізуючих, конфліктогенних впливів.

Викладене дає змогу стверджувати, що рівень правової культури суспільства можна розглядати як інтегрований показник місцезнаходження людини в суспільстві і громадянина в державі: одне зумовлює інше. Загальнолюдські цінності, сприйняті індивідом і шановані суспільством, що поставили як пріоритетні в діях держави, слугують розвитку окремо взятої людини. Остання, будучи соціалізованою у правовому сенсі, вбачає в державі гаранта реалізації прав і свобод, законних інтересів. Зазначена взаємозалежність дає змогу стверджувати, що правова культура неможлива поза оволодінням правом у його дієтворчому впливі на людину, формуванні її здібностей, соціальних можливостей на основі усвідомленого правового досвіду, сутності і принципів права. У свою чергу, держава суттєво посилює власні ресурси, потенціал, можливості щодо позиціонування та соціального конструювання, покладаючись на громадянина, який є законослухняним, передбачливим у своїх діях і прагненнях, переконаним у справедливості права, його приписів.

У вузькому значенні правова культура може бути емпірично досягнута як ступінь прояву позитивних чи негативних надбань правового життя чи їх сукупності. Скажімо, правова культура може бути своєрідним індикатором реалізації правових актів, показником боротьби із злочинністю, де-

формованою правосвідомістю (правовим ідеалізмом чи нігілізмом), засобом ефективної протидії спробам застосувати правові методи реалізації незаконних інтересів та ін.

Звідси для конструювання типів правової культури, зокрема модерної, важливого значення набувають такі показники дотримання законності, як компетентність, діловитість, стиль керівництва, ступінь забезпечення законних інтересів, реалізація прав громадян та ін. Саме на цьому рівні правова культура справляє вирішальний організаційно-спонукальний, регулятивний впливи щодо забезпечення соціальної поведінки, убезпечення небажаних проявів та усунення несприятливих факторів. У цьому сенсі правова культура постає необхідною умовою розвитку демократії, сприяє утвердженню законності й правопорядку, соціальної справедливості як одвічного ідеалу.

Відповідно правова культура постає як складне суспільне явище, важлива складова культури суспільства, що вирізняється певним рівнем правосвідомості, станом законності, правопорядку, законодавства та юридичної практики. Правова культура віддзеркалює не тільки суб’єктивний бік правової поведінки особистості, а й матеріалізацію ідей, почуттів, уявлень як усвідомленої необхідності та внутрішньої потреби. У найузагальненішому вигляді правова культура постає як система різних відносин, а також як процес виробництва та відтворення її складових у поколіннях людей, що йдуть на зміну одне одному [6, 331].

Змістовне наповнення поняття “правова культура” може пов’язуватися також із сукупністю текстів (нормативно-правових актів), що відбивають правову реальність, а також з діяльністю щодо їх створення (особливості законотворчого процесу, юридичної техніки, способів формулювання права тощо), а також ставлення до них, способів удосконалення та ін. Так варіант визначення сутності правової культури можна розглядати і як певний стандарт, своєрідний “ідеальний тип” щодо змістовного наповнення терміна “правова культура” в її вузькому значенні.

Література

1. Глушаченко С. Б., Романов Р. А. Право как элемент общечеловеческой культуры // История государства и права. — 2003. — № 6.
2. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. — К.: Либідь, 2001.
3. Зайчук О. В. Правова система України. — К., 2006.

4. Ионин Л. Г. Социология культуры: Учеб. пособие. — М., 1996.
5. Кравченко А. И. Культурология: Учебник. — М., 2003.
6. Кузнєцов В. І. Філософія права. Історія та сучасність: Навч. посіб. — К., 2003.
7. Литвиненко А. Право та культура: теорія і практика // Право України. — 1997. — № 6.
8. Мартинюк Т. Розвиток поняття правосвідомості в період трансформації українського суспільства // Право України. — 2007. — № 2. — С. 26–31.
9. Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура // Право України. — 2001. — № 4.
10. Мережко А. А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. — К., 2002.
11. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. — Дрогобич; К., 2004.
12. Пілюшенко В. Л., Шкрабак І. В., Славенко Е. І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: Навч. посіб. — К., 2004.
13. Сливка С. С., Штангрет М. Й., Несімо О. Д. Сучасна особа юриста. — Л., 1997.
14. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. — М., 1992.
15. Третяк С. Правове забезпечення правової культури населення як умова створення основ громадянського суспільства // Право України. — 2005. — № 4.
16. Філіпенко А. С. Основы научных исследований: Конспект лекцій. — К., 2005.
17. Флоренский П. А. Собр. соч.: В 4 т. — М., 1994. — Т. 1.
18. Чернявский В. А. Общая теория государства и права: Учебник для вузов. — Ростов н/Д, 2002.
19. Шемшученко Ю. С. Правова культура // Юридична енциклопедія / Редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. П. Горбатенко, О. Л. Копиленко та ін. — К., 2003. — Т. 5.

Обґрунтовується сутність правової культури українського суспільства у її двох вимірах — широкому і вузькому. Правова культура визначається як важлива складова культури українського суспільства, що вирізняється певним рівнем правосвідомості, законності та правопорядку, законотворчості, правозастосовної та правоохоронної діяльності. У вузькому сенсі правова культура визначається як діяльність щодо творення нормативно-правових актів, що відображають та унормовують правову дійсність українського суспільства, формують правові підвалини процесу його трансформаційних змін.

Обосновывается сущность правовой культуры украинского общества в ее двух измерениях — широком и узком. Правовая культура определяется как важная составляющая культуры украинского общества, которая характеризуется определенным уровнем правосознания, законности и правопорядка, законотворчества, правоприменительной и правоохранительной деятельности. В узком смысле правовая культура определяется как деятельность по созданию нормативно-правовых актов, которые отображают и унормируют правовую действительность украинского общества, формируют правовые устои процесса его трансформационных изменений.

The essence of the legal culture of the Ukrainian society is grounded in the article in its two dimensions — wide and narrow. Accordingly the legal culture is determined as an important component of the culture of the Ukrainian society, which is characterized by certain level of legal awareness, legality and legal order, lawmaking, enforcement and law enforcement activity. In the narrow sense the legal culture is determined as an activity in relation to creation of the legal acts that reflect and normalize the legal reality of the Ukrainian society, form the legal foundations of the process of its transformation changes.

Надійшла 19 липня 2007 р.

А. Д. ПАХАРЄВ*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України, м. Київ*

УКРАЇНЬСЬКА СУСПІЛЬНА ДУМКА ПРО ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО І ЛІДЕРІВ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 118–123

Деякою мірою систематизовані оцінки і концептуальні погляди найвідоміших українських істориків і суспільствознавців щодо політичного лідерства і лідерів. Не розкриваючи подій української історії, автор концентрує увагу на історико-політологічних поглядах на лідерство М. Костомарова, М. Грушевського, В. Винниченка, В. Литинського і Д. Донцова, які в різних історичних умовах висвітлювали проблему лідерства в Україні.

Вітчизняна політична наука почала формуватися лише у XIX ст., хоча окремі політологічні проблеми і погляди на владу та володарювання беруть початок з періоду Давньоруської держави, феодальної роздробленості, польсько-литовського панування та становлення централізованого Московського царства і Російської імперії.

Сьогодні, коли на пострадянському просторі утворилося 15 нових незалежних держав (деякі з них фактично вперше одержали державну незалежність), виникло прагнення не тільки скласти власну науку про політичне управління, а й відшукати історичні корені національної державності. Це завдання ускладнюється передусім браком справжніх історичних джерел, через що деякі історики і політологи вдаються до відвертої фальсифікації.

Українські політичні мислителі XVII–XX ст. формували свої погляди на проблеми влади, державності, лідерства і розробляли концепції відповідно до тих історичних обставин, свідками яких вони були. Історія розпорядилася таким чином, що українська народність, а потім українська нація сформувалися за відсутності власної державності, яку українці фактично здобули лише наприкінці XX ст., хоча боротьба за власну державу тривала з кінця XVI ст.

Національно-визвольна боротьба українського народу, початок якої було покладено ще у XVI ст., а вищим щаблем стала визвольна війна 1648–1654 рр., висунула не лише плеяду видатних політичних і військових лідерів

(К. Косинський, С. Наливайко, П. Сагайдачний, Б. Хмельницький, І. Богун, М. Кривоніс, П. Дорошенко та ін.), а й сприяла посиленню уваги до проблем державності, влади, ролі особистостей в історичних подіях. Відомі українські історики, філософи, дипломати і публіцисти, багато з яких були активними учасниками і лідерами політичних подій, правомірно посідають почесне місце в історії вітчизняної політичної науки. Серед цих мислителів слід назвати дипломата і політичного діяча Юрія Немирича, сподвижника гетьмана Івана Виговського і співавтора Гадяцького договору з поляками 1658 р.; гетьмана України в еміграції Пилипа Орлика, автора першої української конституції; гадяцького полковника Григорія Граб'янку, який описав період Гетьманщини і Руїни; філософа Г. С. Сковороду; великого поета і революційного демократа Т. Г. Шевченка; істориків і лідерів Кирило-Мефодіївського братства М. І. Костомарова і П. О. Куліша; історика і відомого публіциста В. Б. Антоновича; історика, публіциста й родоначальника української політології М. П. Драгоманова; відомого письменника і революціонера-демократа І. Я. Франка; видатного історика і відомого політичного діяча М. С. Грушевського; письменника і провідного політичного діяча перших десятиліть XX ст. В. К. Винниченка; відомого економіста і політолога М. І. Туган-Барановського та ін.

Автор цієї публікації не ставить за мету широке розкриття подій української історії та боротьби

українського народу за власну державність. Це теми для об'ємних наукових досліджень. У цій статті деякою мірою систематизуються погляди відомих українських політичних мислителів на персональне володарювання і політичне лідерство, які часто висловлювалися в жанрі політичних портретів і біографічних характеристик. Таким чином, стаття є своєрідним історико-політологічним оглядом ідей і поглядів представників української політичної думки на політичне лідерство і лідерів.

Помітне місце у розробці історичних портретів минулого належить відомому історичному Миколі Івановичу Костомарову (1817–1885). Його монографічні праці “Богдан Хмельницький і повернення Південної Русі до Росії”, “Гетьманство Виговського”, “Бунт Стеньки Разина”, “Мазепа”, а також тритомник “Російська історія у життєписах її найголовніших діячів” відзначаються не лише бездоганною фактологічністю, а й високою літературною культурою, що значною мірою підвищує до них читацький інтерес.

Відзначаючи рішучість і сильний вплив на козаків і селян Богдана Хмельницького, історик пише: “Незважаючи на важливі похибки і помилки, Хмельницький належить до найбільш визначних рушіїв російської історії. У багатовіковій боротьбі Русі з Польщею він зробив рішучий поворот у бік Русі і завдав аристократичному устрою Польщі такий удар, після якого цей устрій не мав уже тієї моральної сили” [5, 388–403].

Негативна оцінка особистості Мазепи, неспівзвучна із сучасними поглядами на діяльність цього українського гетьмана, свідчить не стільки про упередженість історика стосовно постаті гетьмана, скільки про його переживання у зв'язку з негативними наслідками гетьманської політики для України. М. І. Костомаров стверджував: “Гетьман Мазепа як історична постать не був представником ніякої національної ідеї. Це був егоїст у повному розумінні цього слова. Поляк за вихованням і способом життя, він перейшов у Малоросію і тим зробив собі кар'єру, що підлагоджувався до московської влади і не зупинявся ні перед якими аморальними шляхами. Найбільш правильно визначаючи цю особистість, слід сказати, що Мазепа був втіленням брехні” [6, 320].

Описуючи трагічну долю покараного гетьмана України Павла Полуботка, який був обраний козацькою старшиною після смерті Івана Скоропадського, М. І. Костомаров наводить численні документальні свідчення про цілеспрямовану

ліквідацію політичних пільг Україні Петром Великим. Полуботок, будучи чернігівським полковником, після зради Мазепи залишився вірним Петру, а як наказний гетьман прагнув відновлення гетьманства і ліквідації Малоросійської колегії, яка стала зброєю знищення української автономії. Полуботка викликали до Петербурга і після допитів у Таємній канцелярії арештували й відправили у Петропавлівську фортецю, де він через рік помер. Негативну роль у трагедії Полуботка відіграв Феофан Прокопович, який, ґрунтуючись на листах з України, написав донос Петру про зв'язки Полуботка з Орликом, що призвело до виникнення справи із звинувачення в державній зраді. Ставлячи під сумнів офіційні погляди на Полуботка в імперії, М. І. Костомаров пише: “У Малоросії між тамтешньою інтелігенцією склалася й закріпилася думка про Полуботка як про сміливого, шляхетного і рішучого, тим не менш непохитно відданого престолу і своїм обов'язкам героя, який пожертвував своєю свободою і навіть самим життям задля прав своєї батьківщини” [5, 403–424].

Блискуча галерея політичних портретів видатних діячів російської та української історії, створена М. І. Костомаровим, склала фундаментальну історико-літературну працю “Російська історія у життєписах її найголовніших діячів”. Поряд з численними образами давньоруських князів, російських царів, імператорів, полководців і патріархів видатний історик значну увагу приділяє українським політичним діячам. Про оцінки Б. Хмельницького, І. Мазепи і П. Полуботка вже йшлося вище. М. І. Костомаров яскраво розкриває образи українських гетьманів Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетери, Івана Сірка, Івана Брюховецького, Петра Дорошенка, Дем'яна Многогрішного, Івана Самойловича, Яким Сомка, Івана Золотаренка, видатного полководця Івана Богуну [7, 536–559].

Голова Центральної Ради у період революції 1917 року Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934), якого найчастіше називають першим президентом України, поєднував наукову роботу з активною політичною діяльністю. Автор близько двох тисяч наукових публікацій з історії України, він був створювачем ліберально-демократичних організацій, лідером партії “поступівців”, учасником найважливіших політичних подій періоду революції і громадянської війни. З 1919 до 1924 р. перебував в еміграції (Австрія). Повернувшись на батьківщину, М. Грушевський багато зробив для формування історичної науки в

Україні, з 1930 до 1934 р. працював у Москві, був обраний академіком республіканської Академії наук (1924 р.) і академіком Академії наук СРСР. Помер у кисловодському санаторії і похований в Києві на Байковому цвинтарі.

Як видно з історичних праць і політичних заяв М. Грушевського, він тонко відчував різницю між політичним лідером і політичним ватажком, між політиком, який працює заради блага нації, і політиканом, який прагне власної популярності шляхом експлуатації національних почуттів народу. Особливо глибокі характеристики М. Грушевський дав великому українському полководцю і політичному діячу Богдану Хмельницькому. І хоча ці характеристики не завжди однозначні, оцінка українського лідера у цілому позитивна: “Обдарований полководець, геніальний, можна сказати, адміністратор, майстерний політик-дипломат, він не спроможний був до створення і послідовного виконання планів, спрямованих у далеке майбутнє, тим більше, що і сам він не піднімався над рівнем політичних і громадських поглядів того середовища, яке його зростило”.

Використовуючи численні історіографічні джерела, М. Грушевський малює політичні портрети провідних українських політиків періодів Гетьманщини і Руїни. Влучні оцінки та яскраві характеристики особистостей гетьманів П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Сірка, І. Мазепи та інших українських політичних діячів свідчать про глибоке вивчення проблеми лідерства видатним істориком.

Про трагічно неоднозначну долю Петра Дорошенка автор пише: “Дійсно, майже все населення Правобережної України перейшло на бік Самойловича, коли він з’явився тут зі своїми і московськими військами. Обставини, в яких відбувався турецький похід 1672 р. — перетворення християнських церков Поділля на мечеті, набір хлопчиків в яничари, випадки насильницького обертання в магометанство, — ці факти настільки посилили невдоволення проти Дорошенка за його союз із Туреччиною, що воно з’явилося навіть серед його наближених. ...Коли з’явилося військо Самойловича, відсутність співчуття до Дорошенка — власне, до його політики — проявилася серед українського населення у всій повноті, і за реакцією всі звернулися до Самойловича і Москви”.

М. Грушевський відзначає, що І. Самойлович багато зробив у боротьбі за об’єднання Лівобережної і Правобережної України під головуванням Москви, але потім його пихатість та ігнорування цим підтримки козацької старшини призвели

його до краху. “Московський уряд мав цінувати непорушну лояльність Самойловича, поступливість у зв’язку з вимогами московської політики і ощадливу, обережну політику. Самойлович розраховував на цю схильність Москви і в другій половині свого правління став справді пихатим і самовладним у внутрішніх відносинах України. Він починає усувати старшину від участі в управлінні, діє самовладно, без участі ради старшини... Двох синів своїх Самойлович улаштував на полковницькі посади, дочку видав за московського боярина і влаштував його призначення воєводою до Києва. Маючи такі зв’язки, він, мабуть, сподівався передати гетьманську булаву після себе одному із синів і зміцнити за своєю сім’єю першість. Це спричинило сильне невдоволення ним з боку старшини, яка і випробовувала на ньому час від часу жало доносу та інтриги і, не вагаючись, звалила зарозумілого вискокчу, як тільки змінилося до нього ставлення московського двору”.

Розкриваючи суперечність політичної біографії гетьмана Івана Мазепи, М. Грушевський робить висновок: “Шляхтич за походженням і вихованням, в епоху народних війн України проти польсько-шляхетського режиму, зростаючи в атмосфері інтриг королівського двору Польщі, що розкладався, доволі випадково опинившись у козацькому війську і навряд чи шукаючи в ньому щось, крім особистої кар’єри, новий гетьман, подібно до свого попередника, був досить сумнівним набуток для Гетьманщини в її тодішньому надто серйозному стані. Людина здібна й честолюбна, але надто обережна, яка надто враховувала будь-який ризик і небезпеку для свого “я”, бюрократ і дипломат за складом понять і темпераменту, він був мало придатним для самостійної, відповідальної ролі правителя” [3, 179, 222, 227, 230].

Історична праця М. Грушевського насичена цінними біографічними свідченнями про українських політичних діячів, що значною мірою підвищує до неї не лише науковий, а й пізнавальний інтерес.

Володимир Кирилович Винниченко (1880–1951) є не тільки визначним письменником і публіцистом, а й найактивнішим політичним лідером України періоду революції та громадянської війни: один із засновників української соціал-демократичної партії, глава уряду Центральної Ради — Генерального секретаріату, глава Директорії, заступник голови Раднаркому і Нарком закордонних справ до еміграції з України у вересні 1920 р.

У відомій праці “Відродження нації” В. Винниченко дає характеристики багатьом політичним діячам того часу, намагається пояснити причини політичного краху того чи іншого українського лідера революційної доби. Так, описуючи період гетьманства П. Скоропадського, автор називає його не просто “слинявим російським генералом”, який створив оточення з блюдолизів і підлабузників, а й прямим агентом німецького імперіалізму. Поразка Директорії пояснюється ганебними діями отаманщини на чолі з Петлюрою. Розгони робітничих з’їздів, розгром профспілок, примусова зміна політичних орієнтирів, процесії з попами, єврейські погроми — все це, на переконання видатного політика, стало передумовою більшовицького наступу в Україні [1, 55–57, 233–239]. Пізніше, перебуваючи в еміграції, незадовго до своєї смерті, В. К. Винниченко повністю зруйнував ореол національного героя, який створили навколо Петлюри його послідовники. У своєму останньому політичному трактаті “Заповіт борцям за визволення”, відзначаючи доволі незначні лідерські здібності “головного отамана”, які посилювалися безмірною пихатістю і честолюбством, В. Винниченко доходить висновку, що політичний злет Петлюри пов’язаний з тогочасною політичною слабкістю української політичної еліти, яку автор “Заповіту” називає громадськістю. У трактаті подано оцінки і короткі характеристики цілої низки політичних діячів історичного минулого України і сучасників автора. У цій галереї політичних лідерів Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, С. Петлюра, П. Скоропадський, В. І. Ленін, Л. Троцький, М. С. Грушевський, “президент” в еміграції О. Левицький, М. Скрипник та багато інших. Причину поразки Б. Хмельницького В. Винниченко пояснює зміною внутрішньополітичної орієнтації на українське панство, яке змінило польське володарювання. Політичний крах Івана Мазепи автор “Заповіту” пояснює орієнтацією лише на зовнішні сили [2, 13–14, 22–40].

Сучасна політична наука України має досить широкий дослідницький матеріал, на основі якого вивчається суспільно-політична діяльність Володимира Винниченка. У книжках і науково-популярних статтях особистість талановитого оратора і визначного політичного діяча перших десятиліть ХХ ст. подана у сукупності з усіма складнощами і суперечностями, характерними в цілому для цієї епохи, а також з урахуванням особистісних якостей, притаманних цій неординарній людині.

Відомий український історик і публіцист В’ячеслав Казимирович Липинський (1882–1931)

був ідеологом консерватизму. У працях з проблем управління українським суспільством він відстоював ідею державності у формі монархії, яка має спиратися на аристократію, ідею територіального патріотизму, релігію та український консерватизм. Майбутнє України він убачав у створенні незалежної монархії у вигляді спадкової гетьманської влади. Він був супротивником польської моделі монархізму, де королі завжди були маріонетками шляхти. Обґрунтовуючи ідею неможливості створення демократичного суспільства в Україні без попереднього етапу монархічного правління, В. Липинський стверджував: “Я не вірю в те, щоб правда і добро виходили від розігрітих агітаторами хвилеподібних пристрастей випадкової арифметичної більшості, а навпаки вірю у досвід історії людства, який учить, що всі суспільні цінності завжди були створені меншістю, яка вміла володарювати над своїми і чужими пристрастями, організованою і стійкою у своїх переконаннях” [9, 107–110].

У головному своєму політичному трактаті “Листи до братів-хліборобів” (Відень, 1926 р.) В. Липинський намагається пояснити причини поразки української боротьби за створення незалежної держави. Серед цих причин він називає канцелярщину, демагогію і кар’єризм українського чиновництва, а також знищення в результаті внутрішньополітичної боротьби національної аристократії (еліти), яка лише одна спроможна була створити власну державність. Водночас він констатує і радить на майбутнє: “Ми досі не розвинулись у націю через те, що під час Руїни знищили всю козацьку монархію... Без збудування Українського Гетьманства — Монархії — у формі Монархії Трудової, яка найкраще відповідає нашим сучасним соціальним відносинам — ми на віки останемось нацією недорозвиненою, нацією в літературі, нацією-калікою” [8, 87].

Доречний висновок, якого дійшов у своїй монографії В. Липинський, — не самоціль, а символ, який мусить сприяти відродженню національної державної української ідеї, формуванню нової еліти та суспільства громадян-патріотів. Тому так часто в його працях зустрічається теза про відмінність пропонованого ладу від традиційних монархій.

Представник ідеології українського інтегрального націоналізму Дмитро Донцов (1883–1973), автор праць “Історія розвитку української державної ідеї”, “Націоналізм”, “Росія чи Європа”, “Від містики до політики” та ін., став автором української концепції управління суспільством. Ідеї

диктатури, всевладності націократії і націоналістичної ідеології не стали новими у політичній думці ХХ ст. Просто Д. Донцов екстраполював їх на українську дійсність. Можна додати, що на управлінську концепцію Донцова вплинула не лише ідеологія Фрідріха Ніцше. Нам уявляється, що в ній віддзеркалилися концептуальні положення багатьох ідеологів-тоталітаристів ХХ ст., особливо відчутний вплив Роберта Міхельса.

В. Винниченко, розповідаючи про соціал-демократичне минуле Донцова і про його вигнання із соціалістичних лав, запитує: “Коли він ідеологічно не погоджувався із соціалістами, але був такий палкий, такий розумний, такий сміливий і вольовий борець за національну самостійність, то чому він не йшов в український народ разом з іншими несоціалістами, чому не організував душу й тіло української нації для боротьби за визволення? Чому, коли оті “м’якотілі нездарі” сиділи по тюрмах за ту боротьбу, Д. Донцов сидів по галицьких і віденських кав’ярнях?” [2, 69].

У наше завдання не входить докорінне дослідження ідейно-політичних поглядів Донцова і концепції інтегрального націоналізму. Для нас більший інтерес становлять погляди Донцова на найважливіші політичні події та українських політичних діячів. Торкаючись проблеми возз’єднання України з Росією, автор відзначає: “Переяславський трактат був після своєї правної натури (очевидно, йдеться про Березневі статті 1654 року. — А. П.) — добровільним з’єднанням двох незалежних держав на підставі унії, у тому значенні, яке надає цьому слову сучасна наука, тобто спільного було лише фізична особа голови обох держав”. І далі: “...Переяславський трактат був часто ламаний, — то з боку України, то з боку Росії, — бо коли перша не хотіла взагалі слухати ні про яке співжиття з Росією, остання намагалася звести Україну до становища звичайної провінції”.

У розділі про союз з Польщею Д. Донцов з особливим пієтетом змальовує сприятливі для України можливості, які відкривалися в результаті підписання Гадяцького договору (1659 р.), автором якого був гетьман Іван Виговський. Згідно з цим договором мало утворитися нове Російсько-українське князівство, яке охоплювало б територію Полтавської, Чернігівської, Київської областей, а також східну частину Волині та південну половину Поділля. Однак реальні події не дали змоги здійснити цей проект. Провал його затвердження в Сеймі і масові повстання проти Виговського завершилися крахом і для договору, і для гетьмана.

Прагнення поєднати долю України з Туреччиною Д. Донцов пов’язує частково з останнім періодом гетьманства Богдана Хмельницького, але більше уваги надає гетьманству Петра Дорошенка та Юрія Хмельницького. Він стверджує: “Вже Хмельницький піддався під протекторат султана, якому навіть присягнув. Але найкращого й найенергійнішого сторонника знайшла ідея союзу з Туреччиною в особі гетьмана Петра Дорошенка. В 1669 р. уложив гетьман договір із султаном, який властиво був не чим іншим, як воєнним союзом. Але українському гетьманові, який безперечно був одним з найрозумніших розумів свого часу, не судилося дожити до повної реалізації своїх планів”. Дмитро Донцов замовчує факти пограбувань і насильства турками та їхніми васалами — кримськими татарами українців Правобережжя, що стало передумовою політичного краху П. Дорошенка на посаді правобережного гетьмана й переходу його на службу до московського царя [4, 10–15, 17].

Таким чином, проблема політичного лідерства у суспільній думці України розвивалася у двох напрямках: 1) створювалися концепції політичного лідерства відповідно до історичної епохи та історичних умов; 2) розроблялися наукові політичні біографії видатних особистостей, життєпис та оцінка яких ставали найважливішою частиною, своєрідною конкретикою теорій і досвіду політичного лідерства.

Література

1. Винниченко В. Відродження нації. — К.; Відень, 1920. — Ч. 3.
2. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. — К.: Криниця, 1991.
3. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа. — К.: Лыбидь, 1991.
4. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. — К., 1991.
5. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. — К., 1989.
6. Костомаров Н. И. Мазепа. — М.: Республика, 1992.
7. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. — М.: ЭКСМО, 2006.
8. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. — Відень, 1926.
9. Липинський В. Історико-політична спадщина і сучасна Україна. — К.; Філадельфія, 1994.

Систематизовані погляди і концепції відомих українських мислителів про політичне лідерство і лідерів. Автор звертає увагу читачів на історико-політологічні оцінки провідних українських політичних діячів і погляди на лідерство з боку найвідоміших українських істориків і суспільствознавців — М. Костомарова, М. Грушевського, В. Винниченка, В. Липинського і Д. Донцова.

Систематизированы взгляды и концепции известных украинских мыслителей о политическом лидерстве и лидерах. Автор обращает внимание читателей на историко-политологические оценки ведущих украинских политических деятелей и взгляды на лидерство со стороны наиболее известных украинских историков и обществоведов — Н. Костомарова, Г. Грушевского, В. Винниченко, В. Липинского и Д. Донцова.

Надійшла 30 серпня 2007 р.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ НА ПОЛІТИЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 124–129

Аналізується вплив політичної культури на політичний прагматизм. Політична культура молоді як складне, багатоліке явище, впливаючи на політичний прагматизм, у свою чергу, справляє вплив на свідомість молоді, яка перебуває під впливом політичного прагматизму, тобто формування політичної культури молоді — двоєдиний і складний процес.

Проблема реального та уявного є сьогодні досить актуальною, особливо серед молоді. Все частіше і частіше зустрічаються молоді люди вкрай незадоволені своїм життям, хоча, здається, для цього в них немає жодних вагомих підстав. Що це — прагматизм молоді? Чому вони невдоволені майже всім: навчанням, батьками, країною, світом? Складається таке враження, що людство поступово втрачає відчуття задоволення, щастя. Для таких відчуттів уже недостатньо просто усвідомлювати те, яке це щастя жити, рухатися, спілкуватися; для їх задоволення потрібні вже сильніші стимули: політична культура, політична свідомість, політична участь молоді у сучасному житті українського суспільства в умовах його трансформації. Політична культура є частиною культури людських відносин, це типова, інтегральна характеристика індивідуального чи колективного соціального суб'єкта (молоді), соціальних інститутів, суспільства в цілому, що фіксує рівень розвитку політичної свідомості, політичної діяльності, поведінки молоді.

Поняття “культура” вживається для позначення освіченості та вихованості молоді. Ще давньоримський філософ і політичний діяч Марк Теллій Цицерон використовував поняття “культура душі”, зокрема, він вважав, що філософія є “культурою розуму”.

Виникнення перших знань про політику та їх використання на практиці в Античній Греції можна розглядати як зародження політичної культури. Термін “політична культура” був запро-

ваджений у науковий обіг німецьким філософом епохи Просвітництва Йоганом-Готфрідом Гердером ще у XVIII ст. Систематично його почали використовувати у 50-х роках XX ст.

Потрібно згадати, в який час ми живемо, що дає змогу вести мову про політичну культуру та її вплив на політичний прагматизм молоді. Це епоха постмодернізму, для якої характерна гіперреальність, що виникає з глобалізації джерел інформації, зокрема, з появою такого явища, як Інтернет. Поступово віртуальне спілкування замінює звичайне, а це не може не відбиватися на людській психіці. Найбільше під цей негативний вплив потрапляє саме молодь.

Відомо, що потреби не збігаються з можливостями, але на сьогодні розбіжність між цими поняттями стала значно більшою. З одного боку, глобалізація містифікувала людську свідомість, змусила її повірити у неіснуюче, жити в уявному світі з міфами та ілюзіями — у гіперреальності. Як зазначав Бодріар, це явище виникає тоді, коли культурні уявлення та знання молоді втрачають зв'язок із соціальною та людською реальністю, яку молоді люди мають характеризувати [2, 78, 83]. Таким чином, молода людина втрачає відчуття реальності, а разом із цим адекватність своїх мрій і цілей.

З іншого боку, з кожним кроком через економічну нестабільність стає все важче задовольняти зовсім елементарні потреби, не кажучи вже про вишукані. Звичайно, це не може не впливати на психіку людини, особливо молоді. Життя втрачає сенс, гармонію, стає нецікавим і нестійким.

Таке явище отримало назву прагматичної чуттєвості або специфічного світосприйняття, де світ фрагментований, а уявлення його моделі просто неможливе. Звідси й нереальні та кумедні мрії молоді, такі, що не мають змісту, бо віддалені від реальності. Ось чому вивчення впливу політичної культури на політичний прагматизм молоді є сьогодні актуальним.

Формування політичної культури молоді — двоєдиний процес: як культура впливає на свідомість молоді, так і молодь своєю поведінкою, вчинками впливає на політичну культуру молоді.

Молоді часто доводиться вирішувати: що більш цінне — збагачення будь-якими засобами чи отримання кваліфікації, відкидання традиційних моральних норм. Це значною мірою впливає на те, яку професію обирає молода людина і чи обирає її взагалі, оскільки часто ми стаємо свідками того, що вагоме і важке рішення приймають батьки абітурієнта.

Виходить, що із самого початку молода людина робить те, що їй не подобається, навчається не там, де хотіла б, працює не так, як могла б. Тому не дивно, що викладачі скаржаться на неувважність та пропуски студентів, а керівники — на пасивність. Бути людиною з високим рівнем політичної культури означає бути залученим у відносини з іншими людьми, безпосередньо з молоддю, зі світом. Це свідчить про те, що все пізнається розумом, а щоб пізнати, що таке критичний розум, треба спочатку з'ясувати, що на нього впливає [1, 135]. Нерідко міркування про необхідність формування політичної культури молоді відбувається без належного усвідомлення суті прагматизму, без усвідомлення взаємозв'язку політичної культури і політичного прагматизму.

Для чіткого розуміння поставленої мети слід проаналізувати сутність комунікативної компетентності, яка в наш час залежить не стільки від історичних, скільки від базових засад і властивостей, притаманних молодій особистості, від змін у суспільстві та його динамічного розвитку. У демократичному суспільстві перед молоддю стоїть питання: "Як себе поводити?" Молоді люди лише з часом доходять висновку про необхідність в комунікації таких якостей, як толерантність, динамічність, політичний компроміс, консенсус, політичний прагматизм, політична культура.

Політична культура — це динамічне явище, феномен, що поєднує і політику з культуру, і комунікативну компетентність.

Що ж слід розуміти молодим людям під поняттям "комунікативна компетентність"?

У найширшому розумінні комунікативну компетентність можна визначити як рівень набутого досвіду міжособистісного спілкування, необхідний молодій людині для того, щоб успішно функціонувати в суспільній системі, зважаючи на власні амбіції та статус. Структура цього творення складається з когнітивного, мотиваційно-оцінювального та конативно-оцінювального компонентів. Здатність молоді до участі у комунікативних ситуаціях, або ситуативну адаптованість, вільне володіння вербальними і невербальними засобами соціально-політичної поведінки можна визначити як основні складові комунікативної компетентності молоді, що розглядається на трьох рівнях:

- макрорівні — у сфері діяльності влади, партій і лідерів;
- мезорівні — у сфері діяльності соціальних інститутів і спільнот;
- мікрорівні — у сфері міжособистісних стосунків.

Комунікативна компетентність є досить важливою для досягнення молоддю цілей і результатів у політиці, для формування іміджу молодого політика. Наприклад, з практики політичної діяльності відомо, що успішні політики, особливо молоді, постійно спілкуються зі своїми виборцями і в процесі цього діалогу мають значно більші можливості впливати на настрої та позиції свого (та й чужого теж) електорату, керуючись політичним прагматизмом.

Молодих людей бажано навчати техніці продуктивного спілкування через тренінги, семінари, круглі столи, конференції, тематичні бесіди. Комунікативна компетентність, як і політичний прагматизм, має бути для молодшого покоління технологією досягнення мети в політиці, особливого значення набуваючи при обговоренні важливих питань на партійних зборах, активну участь в яких можна розглядати як "трамплін" у велику політику. Відомо, що люди з добре розвинутою соціально-психологічною компетентністю, політичною культурою досягають успіху в будь-яких сферах професійної політичної діяльності. Завдяки цьому формуються риси політичних лідерів з явно вираженою соціальною сміливістю, з прагненням до більшої самореалізації в особистому і політично-прагматичному житті. Все це вкрай необхідно для молодих людей, які готуються стати в майбутньому не просто спостерігачами, а активними учасниками розбудови демократичної держави і громадянського суспільства в Україні. Тому всі зусилля влади повинні бути спрямовані

на формування у молоді через політичну культуру державно-патріотичного світогляду та інтересу до політики.

Найважливіше у всьому цьому — вибір молоддю політичних орієнтацій. Завдання психології політичного вибору можна спостерігати у таких діях:

- розвитку здатності до самостійного конструктивного політичного вибору;
- здатності політичної культури трансформуватися під впливом нових явищ у суспільному житті;
- прагматичному обґрунтуванні та пошуку стратегій на політичний вибір, що передбачає наявність у суспільстві різноманітних культур (субкультур, контркультур);
- прогнозуванні поведінки вибору політичних об'єктів і суб'єктів політичного вибору;
- поясненні феноменів політичної поведінки вибору у психолого-прагматичному аспекті, коли політична культура розглядається як інструмент формування нової якості суспільних відносин, їх характеру та впливу на політичний прагматизм молоді.

Психолого-прагматичний підхід до суспільно-політичного вибору відбувається за будь-якої політичної системи. Форма і рівні такого політичного вибору залежать від характеру самої системи та політичної культури, що притаманна певному трансформаційному суспільству.

У сучасній політичній науці виокремлено чотири найпоширеніші підходи до визначення цього трансформаційного процесу:

- *історичний* — пропонує розглядати будь-який політичний вибір як реакцію електорату на ту чи іншу конкретну політичну ситуацію, що склалася на певний час розвитку трансформації українського суспільства;
- *маніпуляційний* — в його основі лежить уявлення про залежність ідейно-політичних позицій електорату від способів формування політичної свідомості громадян засобами масової комунікації під впливом політичної культури, що впливає на політичний прагматизм молоді, який продуктивно вносить зміни в політичну систему і формує нові інститути та елементи цієї системи;
- *індивідуально-психологічний* — стійкі характерні риси індивідуальної психіки впливають на суспільно-політичні позиції особистості, особливо молоді. Тобто людина із сильно вираженою “Я-концепцією” швидше підтримає той політичний рух, який створює

для громадян умови власного вільного вибору, а не державні обіцянки, що спостерігається у політичній практиці;

- *соціологічний* — необхідність аналізу суспільної думки щодо поставленої проблеми. Якщо чесно викривати негаразди у суспільному житті, то, за психоаналізом, суспільство швидше за все буде налаштоване на пошук можливих шляхів подолання проблеми і на посилення трансформаційних процесів в Україні.

Таким чином, вибір молодим поколінням своїх соціально-політичних і прагматичних орієнтацій — багаторівневий процес, що розвивається впродовж усього життя під впливом політичної культури. В умовах сучасної української держави, за відсутності чітких молодіжних партій і програм, електорат у своєму політичному виборі змушений орієнтуватися на окремі особистості, вибір яких дуже обмежений. Виборці віддають перевагу тим політикам чи партіям, погляди і дії яких найбільше відповідають їхнім сучасним потребам і зумовлені соціально-економічним становищем. Такими, зокрема, є дії в системі суспільно-політичних реалій і прагматичних тенденцій молодого покоління, на які впливає політична культура.

Звідси об'єктом статті є політична культура молоді та політичний прагматизм, а предметом дослідження — аналіз політичної культури молоді України в цілому, а також дослідження молоді як окремої соціально-культурної спільноти, хоча слід підкреслити, що досліджень, які б розглядали політичну культуру молоді в нерозривному зв'язку з політичним прагматизмом, а також прогнозували б подальший напрямок зв'язку його розвитку, в українській політичній науці немає [6, 206].

Як свідчать дослідження, сучасна політична культура української молоді характеризується браком знань про власні права й відповідальність за їх дотримання, відсутність інтересу до участі у громадських справах і розв'язанні суспільних проблем, відстороненим ставленням до ухвалення суспільних рішень, а це ускладнює вплив політичної культури на політичний прагматизм, який можна розглядати як одну з найважливіших функцій політичної культури, що виявляється в її впливі на динаміку політичного життя.

Політична культура молоді у взаємозв'язку з політичним прагматизмом надає певне спрямування політичному процесу, справляє вплив на формування і діяльність політичних інститутів, зумовлює поведінку різноманітних соціальних

груп. Вона є найважливішою складовою соціального клімату, що сприяє появі й сприйманню нового у суспільстві.

Політична культура, впливаючи на політичний прагматизм, являє собою систему історично сформованих відносно тривких настанов, переконань, уявлень, ціннісних орієнтацій, моделей поведінки в діяльності суб'єктів політичного процесу.

Політична культура і політичний прагматизм формують і впливають на поняття “молодь”, яке по-різному трактується у багатьох галузях науки — філософії, соціології, політології. Його узагальнений варіант визначає молодь у цілому як окрему соціально-демографічну групу, яка вирізняється сукупністю вікових характеристик, особливостей соціального становища та зумовлених соціально-психологічних якостей, що визначаються суспільним ладом, культурою, вихованням в умовах демократичного суспільства, що трансформується.

Молодь переважно сконцентрована в містах. Найбільша її питома вага у Західних областях, зокрема на Закарпатті, а також у м. Києві, найнижча — у Чернігівській області.

За даними вчених, приблизно з 14 років молода особа починає усвідомлювати власні соціальні права, місце в суспільстві, своє призначення. До 18 років практично завершується формування основних психофізичних особливостей людини, а до 24-х — припиняються процеси росту людського організму і формується соціальний статус особи, до цього віку молода людина здобуває освіту і певний фах, набуває трудового і життєвого досвіду.

Життя молоді людини поділяється на кілька періодів:

- 1) так званий період пошуку, коли молода людина визначає, ким бути, якою бути, яку професію, спеціальність обрати, де реалізувати свої здібності;
- 2) молода людина інтегрується у суспільство, тобто починається трудова біографія у будь-якій сфері — на виробництві, у науці;
- 3) розпочинається інтенсивна творча праця молоді людини, завершується її соціалізація та становлення, а також формування політичної культури.

Отже, молодь як специфічна демографічна група суспільства визначається не лише за віковими критеріями, а й за місцем, котре вона посідає в соціальній структурі суспільства, за особливостями соціального розвитку.

Молоді покоління різних епох формуються під впливом відповідних соціально-економічних,

культурних, історичних чинників. Тому нинішнє покоління молодого українства суттєво відрізняється від попереднього. Його соціальний портрет мозаїчний, суперечливий [5, 5, 7, 11–14]:

- це покоління людей, які здебільше підтримують процес формування демократичної незалежної держави, відродження України, ринкові перетворення;
- йде процес генерації, що вимагає більш конструктивних і динамічних еволюційних кроків щодо розвитку суспільства;
- це покоління людей, які бажають вчитися, працювати, власними силами забезпечувати своє життя;
- генерація гарячих, радикально налаштованих молодих людей, які не сприймають будь-яку фальш, нещирість, пусті обіцянки стосовно свого сьогодення і майбуття.

Молодь об'єктивно сприйнятлива до новацій. І причиною цього є не лише юнацький ентузіазм, а й відсутність певного життєвого досвіду і знань. У молоді є також інші особливості сприйняття новацій. Вона опановує основи знань у навчальних закладах, переступаючи через значні застарілі й непотрібні пласти, і робить це на якісно іншому, об'єктивно вищому рівні, на відміну від старших поколінь. Це, безумовно, відкриває простір для прогресивного, трансформаційного поступу суспільства загалом під впливом молоді, яка формує політичний прагматизм у взаємозв'язку з політичною культурою.

Але якщо тенденції стосовно кількісних показників молодого покоління бодай на найближчі роки обнадійливі, то прогнози щодо його якісних характеристик невтішні.

Впродовж останніх років сфера освіти набуває значних змін. Діє Закон України про “Загальну середню освіту”, у закладах освіти впроваджується чимало вітчизняних і зарубіжних технологій, зростає мережа навчально-виховних комплексів [3, 238, 239].

Незважаючи на те, що серед усіх фінансових витрат на молодіжну політику найбільше коштів припадає на освіту, їх катастрофічно мало, оскільки їх вистачає лише на фінансування заробітної плати, стипендій, харчування, що спричиняє поступове руйнування матеріальної бази навчальних закладів. Слід додати, що скорочуються загальні обсяги фінансування освіти.

Освіта для більшості молодих людей стає засобом підвищення рівня політичної культури, конкурентоспроможності на ринку праці, прискореного соціального становлення взагалі. Тому мо-

лодь досить прагматично визначається із вибором професії. Молоді люди зважають не лише на свої вподобання, а й враховують попит на спеціалістів відповідного профілю, географію попиту на робочу силу відповідної кваліфікації. Проте вони змушені також брати до уваги й витрати, неминучі під час набуття освіти. Тобто молодь враховує місце розташування навчального закладу, матеріальні умови навчання, рівень оплати. Вона нерідко змушена вирішувати паралельно досить складні прагматичні проблеми ще задовго до вступу до навчальних закладів. Але слід також зазначити, що й набуття середньої освіти, як правило, залежить від працелюбства, настанов у батьківській сім'ї, часто ускладнюється включенням підлітків у трудову діяльність з метою покращання матеріального стану сім'ї [3, 238, 239].

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що соціальні проблеми молоді проявляються надзвичайно гостро, тому для їх розв'язання пересудім треба сконцентрувати зусилля державі для проведення молодіжної політики:

- створення умов для вирішення проблем матеріального забезпечення молоді та інших родин;
- проблеми працевлаштування;
- доступність отримання якісної освіти;
- проблеми виховання політичної культури і свідомості, формування політичного прагматизму.

Звідси випливає, що соціальні проблеми молоді мають стати підґрунтям у визначенні напрямів державної молодіжної політики. Багатоманітність проблем і неоднакове їх загострення в різних регіонах вказують на те, що регіональна державна молодіжна політика в різних місцях країни не може впровадитися за єдиним шаблоном, який був би розроблений у Центрі. Копіювання досвіду іншого регіону без його адаптації до місцевих умов є недоцільним і може бути навіть шкідливим. Різноманітність соціальних проблем молоді потребує, зокрема, на низових рівнях регіональної державної молодіжної політики, абсолютно конкретних та адекватних до ситуації підходів у їх вирішенні. І тут велику роль повинні відігравати політична культура і політичний прагматизм.

Освітньою політичною проблемою у процесі перетворення українського суспільства стало апатичне ставлення певної частини молоді до тих процесів, що відбуваються в суспільстві, прагнення відійти від труднощів і проблем у світ суто індивідуальних переживань, наркотиків, сексу, що створюють передумови моральної деградації

особистості. У таке становище найчастіше потрапляють слабкі, безвільні люди, які не здатні самостійно вирішувати проблеми, бо не пристосовані до боротьби за власне майбутнє. Політика соціального захисту населення та майбутнього нації повинна бути спрямована на те, щоб надати допомогу таким молодим людям, вберегти їх від наркозалежності.

Для цього потрібне ефективне державне регулювання економічних процесів, верховенство права і закону, масове функціонування громадських організацій та об'єднань, духовний вплив на суспільство, особливо на молоде покоління. Очевидно, нашим політикам треба зрозуміти, що нині прийшов час виконувати свої обіцянки, щоб захистити націю від деградації, а себе — від природного усунення від влади.

Майбутнє України проростає з одержаних нами знань, з перших кроків професійного і життєвого досвіду, з громадянських рис та якостей, що формуються в молодому віці.

Всією історією, практикою попередніх поколінь уже доведено: які підвалини особистості закладаються у період її становлення, такою і буде людина у всьому подальшому житті. Дуже важливо не втратити, не змарнувати цей дорожчий шанс для себе самого, для свого народу і держави.

Давно помічено, що сильні і яскраві особистості виходять на передній план історії на критичних її етапах, коли вирішується доля держав і суспільств. Саме таким є наш час. Його жорстка логіка полягає в тому, що за межею етапу історії ми вступаємо в нову еру системи політичних, економічних і соціальних координат, у нову якість життя.

В ході реалізації цих завдань активізується процес відбору молодих обдарованих особистостей. Приплив нових сил, не обтяжених стереотипами минулого, з нестандартним мисленням, сміливих у своїх рішеннях, допомагає долати інертність, прискорювати розвиток політичних процесів і прагматичних тенденцій.

Нині з молодіжного середовища залучається чимале поповнення політиків, працівників органів державної влади та управління. Непоганою школою політичної і громадянської активності молоді може стати участь у різного роду об'єднаннях, достатньо масових і впливових [4, 52–54, 62–64, 369, 370, 372–374].

Загалом зусилля спрямовуються на те, щоб забезпечити молодим людям фундаментальну підготовку. Це неодмінна передумова і важлива

складова формування інтелектуальної еліти, якої потребує Україна. Державна політика, якщо вона розрахована на більш-менш тривалу перспективу, обов'язково має використати найкраще із сфери освіти, основи якої закладаються ще на шкільній лаві — звідси беруть початок і демократія, і культура, і духовність. Тут формуються інтелектуальний і духовний потенціал нації, визнання та авторитет держави. Спектр освітянських проблем надзвичайно широкий і багатогранний. Кожен громадянин України має бути політично освіченим і мати доступ до якісної освіти.

Сьогоднішня молодь — це наше майбутнє. Але воно виростає із сьогодення, тому потрібно, щоб політична участь та політична культура молоді була активною і конструктивною, а це можливе при взаємній відповідальності держави і молоді, при взаємодії політичної культури, освіти і прагматизму.

Молодь не повинна пасивно очікувати від влади уваги, вона має бути її рівноправним партне-

ром. За молодим поколінням — майбутнє нації, держави, світового прогресу і розвитку.

Література

1. Гаджиев К. С. Американская нация: национальное самосознание и культура. — М.: Экономика, 1990. — 600 с.
2. Дженусов А. И. Политическая культура: концептуальные аспекты // Соц.-полит. журн. — 1994. — №11, 12. — 129 с.
3. Молодь України за соціальний прогрес і злагоду у суспільстві: Матеріали Конгресу української молоді. — К.: АТ "Видавництво Столиця", 1997. — 320 с.
4. Політологія: Навч.-метод. комплекс: Підруч. — К.: Центр навч. літ., 2004. — 425 с.
5. Про становлення молоді в Україні. Щорічна доповідь Президентів України. — К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. — 45 с.
6. Штанько В. І., Чорна Н. В., Авксентьева Т. Г., Тіхонова Л. А. Політологія. — К.: Инкос, 2007. — 325 с.

За сучасних умов кризи в усіх сферах життя українського суспільства дослідження проблеми політичної культури молоді та політичного прагматизму може дати відповіді на питання, як знайти вихід із ситуації, що склалася, як побудувати демократичне, громадянське суспільство.

В современных условиях кризиса во всех сферах жизни украинского общества исследование проблемы политической культуры молодежи и политического прагматизма может дать ответы на вопросы, как найти выход из сложившейся ситуации, как построить демократическое, гражданское общество.

In nowadays time of crisis in all field of Ukrainian society life, research political culture and political pragmatism problems may be one answer on questions — how can we exit from our difficult situation which we have today, how can we democratic, civil society.

Надійшла 30 серпня 2007 р.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 130–134

Культура, що визначає позиції людей і впливає на форми їхньої політичної активності, є суттєвим елементом політичного життя народу. Молодь є перспективною групою, яка володіє найбільшими можливостями сприймати нововведення і може звільнити політичну культуру українського суспільства від тоталітарного минулого та адаптувати її до сучасних умов. Саме тому важливим завданням є виявити, від чого залежить політична культура, під впливом яких процесів, подій вона формується. Розглядається своєрідність і специфіка політичної культури сучасної української молоді, визначаються основні чинники, що впливають на неї.

У сучасному світі політична культура є показником політичної цивілізованості суспільства. Без політичної культури говорити про людину як соціально значущу особу неможливо. Саме рівень політичної культури багато в чому визначає рівень загальної культури як окремої особи, так і суспільства в цілому. Політична культура є невід'ємною від рівня та якості розвитку людини. Як зазначив відомий дослідник В. Липинський: "Рівень політичної культури є показником інтелігентності даної нації, її здатності "спокійно і правдиво" аналізувати суспільні явища і передбачати наслідки подій" [5].

Зазначимо, що проблема формування політичної культури молодого покоління сьогодні є актуальною. Оскільки молодь перебуває у вирішальній стадії становлення особи, вона найбільше від інших поколінь зазнає зовнішніх впливів, сприйнятлива до всього, що бачить і чує. Українська молодь — одна із значущих і значних соціальних груп; вона є основним носієм інтелектуального потенціалу суспільства. Саме молодь є найперспективнішою частиною суспільства, оскільки найкращі сподівання людства неодмінно пов'язуються з молоддю. Водночас молодь є найсприятливішим ґрунтом для поширення негативних культурних тенденцій, оскільки її політична свідомість ще не сформована.

Відомо, що політичну культуру досліджували з давніх часів. Серед сучасних фахівців інтерес

до проблем молоді є вельми високим і стійким. Політичну культуру у контексті української ментальності вивчають українські науковці — Є. Бистрицький, В. Лісовий, В. Бебик, М. Головатий, В. Ребкало, О. Рудакевич та ін. [1–3; 6; 11; 12]. Досліджують політичну культуру і зарубіжні дослідники, зокрема російські [4; 7–9]. Ця тема не є новою в українському дискурсі. Водночас політична культура є явищем динамічним, особливо коли це стосується політичної культури молоді. Саме тому необхідно постійно досліджувати політичну культуру молодих людей, оскільки це допомагає з'ясувати їхні соціальні інтереси, ступінь усвідомлення їхніх суспільних завдань та їхню практичну роль у політичному житті на сучасному етапі.

Сьогодні українське суспільство перебуває на етапі трансформації своєї політичної системи. Можна говорити про перехідне суспільство — про перехід від тоталітарно-авторитарного режиму до демократичного. Виходячи з цього на формування політичної культури молоді впливають такі процеси, як радикальні політичні й соціальні зміни, повільна реалізація демократичних процесів в Україні; переорієнтація на ринкову економіку; відмова від моноідеологізації та поява значної кількості політичних партій, рухів. На політичну культуру молоді впливають також інші чинники: соціальне походження юнаків і дівчат, їхня матеріальна забезпеченість, соціальний статус,

професія, ступінь інформованості, навколишнє мікросередовище, традиції.

З проголошенням незалежності України політична активність молоді мала б надмірно зрости, однак цього не сталося. Ігнорування багатьох соціальних питань, помилки у виборі засобів, методів, цілей розвитку і виховання молодого покоління, невизначеність життєвих перспектив, деформація звичних раніше умов і способу життя є основними чинниками, що призводять до відчуження певного відсотка молодих людей від реальних соціально-політичних процесів у суспільстві, до зниження інтересу молоді щодо політичної діяльності, недовіри населення до державних інститутів. Так, результати деяких соціологічних опитувань свідчать, що цікавляться політикою близько 40 %, а не цікавляться — 60 % українців. Ця низька політична орієнтація свідомості є характерним елементом політичної культури нашого суспільства.

Молодь, втративши віру в ідеали, тобто ідейну опору, здебільшого стала аполітичною. Якщо взяти за основу типологію відомих дослідників Г. Алмонда та С. Верби, то політичну культуру українського суспільства, зокрема молоді, можна визначити як піддансько-активістську, оскільки високий рівень бажання молоді брати участь у прийнятті політичних рішень поєднується з небажанням брати участь у діяльності політичних партій і рухів, зі слабкою вірою в можливість власного впливу на політичні процеси, недовірою до політичних інститутів. Деякі фахівці вважають, що політичну культуру посткомуністичної України загалом слід визначити як “авторитарну з деякими демократичними і тоталітарними компонентами”.

У країнах перехідного періоду можна виокремити та охарактеризувати кілька типологічних груп молоді. Частина молоді з невисоким культурно-освітнім рівнем і нерозвинутою політичною свідомістю байдуже сприймає політику, не вміє самостійно мислити, аналізувати суспільні явища і давати їм належну оцінку. Як правило, ця політично пасивна частина молоді взагалі не бере участі у виборах, у різних політичних акціях, у громадських справах. Соціально-політична відчуженість виявляється в апатії, у відсутності політичних переконань, у позиції “стороннього спостерігача”.

Інша частина молоді схильна до активнішої політичної участі (наприклад, до участі у державних органах, діяльності партій, виборах, роботі молодіжних об'єднань). Політично активна

молодь вірить, що вона спроможна впливати на рішення, які приймаються елітою через партії, неформальні організації, юридичні органи, суди, вибори та ін. Ця частина молоді України починає вже розуміти, що політика може впливати на прискорення або уповільнення соціального прогресу суспільства, а значить, обов'язково впливає на стан і соціальний статус самої молоді. Ця частина молоді все більше втягується у політичний процес, поступово стає політично свідомою; інтенсивно обговорює важливі суспільні питання, намагається самостійно розібратися у реальному розвитку політичних справ; переоцінює традиційні схеми пояснення суспільних суперечностей, веде інтенсивні пошуки нових радикальних рішень питань, що виникли.

Зростання інтересу молоді до політики спонукає її брати активну участь у різних формах політичної діяльності. В умовах переходу від тоталітаризму до демократії у середовищі молоді виникає спектр суспільно-політичних рухів, організацій, об'єднань і неформальних ініціатив. Але, на жаль, частка молоді, що бере участь у роботі громадських молодіжних організацій, залишається незначною. Це підтверджують як дані соціологічних досліджень, так і кількісний склад всеукраїнських громадських молодіжних організацій. Так, за даними 2004 р., членами політичних партій і суспільно-політичних рухів були лише 2,5 % опитаних, а 83,8 % опитаних не входили до жодної суспільно-політичної організації [13, 13]. Ще більш сумним є те, що частина молоді взагалі не знає про існування та діяльність молодіжних організацій, політичних партій та ін.

В Україні існує політична молодіжна еліта, до кола якої належать депутати (зокрема, Верховної Ради України), лідери громадських організацій і рухів, активісти політичних партій. Проте знов таки їх вкрай мало: за часів незалежності України кількість молоді серед депутатів вищого законодавчого органу зменшилася, молодь становить незначний відсоток і у політичних партіях [10, 158].

Водночас з 1994 р. й дотепер істотно збільшився відсоток громадян України, готових відстоювати свої права та інтереси цивілізованими способами: шляхом пікетування державних установ, за допомогою законних мітингів і демонстрацій. Цей показник можна розглядати як позитивну тенденцію при формуванні політичної культури. Адже у політичному житті України поряд з деструктивними формами прокладає собі шлях тенденція до цивілізованих засобів політичної участі.

Сильний поштовх до різкого політизування масової свідомості молоді та політичної культури дали події Помаранчевої революції. Молоді люди, особливо ті, хто безпосередньо брав участь у цих подіях, раптом відчули себе особистостями, здатними впливати на політику і навіть на характер політичної системи в цілому.

Отже, молодь є соціально неоднорідною: різні її групи мають свої специфічні інтереси, свою політичну культуру і свої цінності. Так, у молодіжному середовищі спостерігається переоцінка суспільних і культурних цінностей попередніх поколінь. Адже молодь нашої країни зростає в умовах свободи вибору, чого раніше не було, у тому числі вибору політичних цінностей та ідеалів, а цей вибір зробити дуже непросто. Зміни в соціально-політичній сфері України переорієнтували політичні цінності. Цінності, що здавалися непорушними вже багато десяти років, на сучасному етапі втратили своє значення. Відбувся занепад багатьох уявлень, крах легенд, старих стереотипів. Молодь України перебуває нині на етапі зміни ідейних і моральних орієнтирів. Саме тому можна побачити, що наша молодь намагається запозичувати і популяризувати деякі західні цінності. Так, український дослідник В. Бебик на основі соціологічних досліджень доходить висновку, що політична культура України є комбінацією західних (60 %) і східних (40 %) компонентів [1, 20].

Нині помітно змінилися ідеологічні погляди молоді: комуністичну ідеологію випередила націонал-демократична, соціал-демократична, ліберальна; проросійські орієнтації змінилися на проєвропейські; формуються проринкові орієнтації — як у питанні підтримки ринкової економіки, так і в особистих мотивах поведінки і діяльності, молодь віддає перевагу свободі економічного вибору кожної людини. Так, за даними опитування, проведеного у вересні 1999 р., близько 59 % респондентів віком до 28 років висловлюють підтримку побудові ринкової економіки [10, 158].

Водночас є група молодих людей, які зберегли давні цінності або віддають їм перевагу. Представники цієї групи підтримують в Україні комуністичну, соціалістичну партії, не сприймають шлях ринкових трансформацій, є прибічниками авторитарної свідомості. Також група молодих людей, які заперечують будь-які цінності, крім власних.

Отже, сучасній молоді загалом властива прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, але помітними є риси ментальності та

культури східних народів, зокрема, орієнтація на харизматичних лідерів, етатизм, патерналізм.

Треба зважати також на те, що українське суспільство розколоте у різних вимірах: регіональному, економічному, ідейно-політичному, мовному та ін. Саме тому в регіонах України, де відчувається особливостей історико-географічних умов їх формування, спостерігаються різні прояви політичної культури. На неоднорідність політичної культури впливає передусім регіональний менталітет. Так, у Західній Україні найвища концентрація в Україні молодіжних організацій. Це найбільш політично активна і націоналістично зорієнтована частина населення України. Для неї характерна орієнтація на зарубіжний досвід, зокрема, на країни Європи та США. Якщо в Західній Україні переважають демократичні орієнтації, то на Сході голосування відбувається під впливом колишньої спадщини, культури радянського зразка. У Східній Україні відносно мало молодіжних, громадських організацій. Тут населення у своїх політичних уподобаннях більше орієнтується на Росію.

Для Центральної України характерним є відносно поміркований стиль політичних процесів. Водночас для політичних установок мешканців Південної України характерними є проросійські симпатії.

Молодь України можна поділити на міську і сільську, студентську і працюючу. Ці обставини також впливають на її політичну культуру.

У таких складних умовах суспільству і суспільним інститутам треба зробити деякі кроки практичного характеру, спрямовані на розв'язання проблем формування політичної культури молодого покоління. Адже без підвищення рівня політичної культури населення неможливе становлення України як сучасної демократичної держави, ускладнюється побудова ефективного громадянського суспільства, формування політичної нації.

Сьогодні вкрай необхідне формування громадянина — самостійного, відповідального, соціально активного суб'єкта політичного процесу, який готовий брати активну участь у політичному житті країни, реагувати на політичні події, мати чітко сформовані інтереси та ідеологічні орієнтації. Потрібно також залучати молодь до активної суспільно-політичної діяльності, до участі у громадських організаціях, рухах. Держава має забезпечувати належні умови для соціальної орієнтації та самореалізації молоді.

Формувати політичну культуру можна лише на основі глибоких знань про політику. У сус-

пільстві необхідно створити більше можливостей і умов для вивчення політики. Знання про політичний процес можна поширювати за допомогою круглих столів, диспутів, дискусій з актуальних питань політики та ін. Саме гуманітарна освіта може сприяти формуванню розвиненої, ерудованої, політично освіченої особистості. Політична освіта, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях і нормах, сприяє формуванню у молоді людини демократичної політичної свідомості та культури.

Формувати політичну культуру можна лише на засадах плюралізму. Спілкуючись з молоддю, бажано показувати різноманітність думок, поглядів, теорій, точок зору на найважливіші питання політичного життя. Тільки так можна сформувати у неї такі якості, як толерантність, готовність до діалогу і компромісу. Необхідно навчити молодь розумітись у різноманітній політичній інформації, відокремлювати істотне від неістотного, допомогти придбати стійкі політичні погляди, виховати здатність для вироблення власної думки, вміння самостійно політично мислити. Підтримувати прагнення молоді до об'єднань, до формальних і неформальних організацій.

Формування політичної культури молоді можливе за умови здійснення загальногромадського виховання, адже саме воно формує в особистості почуття громадянськості, тобто почуття своєї співпричетності до справ і турбот усього суспільства.

Отже, особливості політичної культури молоді України зумовлюються історичними, економічними, соціальними, національними, релігійними, ментальними, психологічними чинниками, а її стан істотно впливає на формування і функціонування всієї політичної системи, багато в чому визначає перспективи суспільного розвитку. Процес становлення демократичної політичної культури триває. Перспективи її розвитку полягають насамперед в утвердженні демократичних форм управління, розбудові громадянського суспільства, забезпеченні пріоритету прав і свобод грома-

дян. Від рівня політичної культури залежатиме майбутнє України, тому необхідно створювати всі умови для формування політичної культури молоді.

Література

1. Бебик В. Наша політична культура // Політологічні читання. — 1992. — № 1. — С. 6–23.
2. Бебик В. М., Головатий М. Ф., Ребкало В. А. Політична культура сучасної молоді. — К., 1996. — 112 с.
3. Головаха Е., Панина Н., Пахомов Ю. и др. Политическая культура населения Украины. Результаты социологических исследований. — К.: Наук. думка, 1993. — 136 с.
4. Зубок Ю. А. Социальная интеграция молодежи в условиях нестабильного общества. — М.: Социум, 1998.
5. Липинский В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. — К.: Філадельфія, 1995 (<http://www.history.org.ua/zbirnik/14/9/pdf>).
6. Лісовий В. Культура — ідеологія — політика. — К., 1997. — 352 с.
7. Лисовский В. Т. Динамика социальных изменений (опыт сравнительных социологических исследований российской молодежи) // Социол. исслед. — 1998. — № 5. — С. 98–104.
8. Луков В. А. Проблема обобщающих оценок положения молодежи // Социол. исслед. — 1998. — № 8. — С. 27–36.
9. Осадчая Г. И. Стиль жизни молодых горожан: трансформация и региональная дифференциация // Социол. исслед. — 2002. — № 10. — С. 88–94.
10. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 року): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. — К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. — 159 с.
11. Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації // Розбудова держави. — 1995. — № 10. — С. 26–30.
12. Рудакевич О. Політична культура української нації (наукові засади дослідження та відродження) // Мандрівець. — 1995. — № 1. — С. 69–80.
13. Українське суспільство 1994 — 2004: соціологічний моніторинг / За ред. Н. Паніної. — К.: Заповіт, 2004. — 64 с.

Політична культура сучасної української молоді має виразні ознаки фрагментованості і загалом має суперечливий характер: одночасно можуть проявлятися різні і навіть протилежні якості політичної культури молоді. На політичну культуру помітно впливає процес переходу від авторитарно-тоталітарного суспільно-політичного устрою до демократичної держави. Стан політичної культури молоді залежить від багатьох інших факторів: мікросередовища, ментальності, традицій, регіону та ін.

Политическая культура современной украинской молодежи имеет признаки фрагментарности и в целом имеет противоречивый характер: одновременно могут проявляться различные и даже противоположные качества политической культуры молодежи. На политическую культуру влияет процесс перехода от авторитарно-тоталитарного общественно-политического устройства к демократическому государству. Состояние политической культуры молодежи зависит от многих других факторов: микросреды, ментальности, традиций, региона и др.

The political culture of modern Ukrainian youth has signs of fragmentaryness and on the whole has contradictory character: different and even opposite qualities of political culture of young people can show up at the same time. A transition process influences from authoritarian totalitarian social and political device to the democratic state is in influence of political culture. The state of political culture of young people depends on many other factors: mentality, traditions, region and etc.

Надійшла 19 липня 2007 р.

Н. Г. ЧАЙКА

С. В. ШЕВЧЕНКО

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ВПЛИВ ОСВІТИ НА ПОЛІТИЧНУ КУЛЬТУРУ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 135–139

Розглядаються актуальні проблеми самобутності та євроінтеграції України, особливості сучасного стану освіти та її роль у розвитку суспільства, формуванні політичної культури молоді та майбутнього потенціалу держави. На прикладі Київського будівельного технікуму показано можливості подальшого розвитку однієї із структур національної системи освіти.

Надзвичайно важливим чинником і необхідною умовою функціонування політичної сфери суспільства є політична культура як складова загальної культури суспільства, соціальних груп та індивідів. Саме вона визначає рівень цивілізованості будь-якого соціуму і компетентності його елітних прошарків. Здатність суспільства до саморозвитку залежить від того, на яких засадах будуються відносини між владою і громадянами, як працює система багатопартійності, в якій тональності відбувається діалог різних ідеологій. Поняттям “політична культура” охоплюється весь спектр ціннісних орієнтацій, рівень політичної свідомості і поведінки, культура діяльності політичних інституцій та окремих політиків. Політична культура поєднує в собі об’єктивні соціально-нормативні компоненти свідомості та поведінки й суб’єктивні стани, що відбивають відчуття відповідності цих нормативів реальному життю. Розрізняють поняття політичної культури суспільства, суспільної групи та окремої особистості. Індивідуальна політична культура характеризується ступенем знання, емоційного сприйняття та практичного опанування норм політичної соціалізації, загальнокультурним рівнем, компетентністю в політиці, адекватністю оцінок, рівнем свідомості, розумінням своєї соціальної ролі, ступенем включення до суспільно-політичної системи [1, 233].

Поняття політичної культури охоплює всю сукупність політичного життя, стосується держави, нації, її історії та соціополітичної системи. Як теоретичне поняття вона розглядається науковцями,

як практичне — формується і реалізується політиками, партіями, кожним окремим громадянином. І саме освіті належить важлива роль у формуванні політичної культури, розвитку суспільства.

Освіта — основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Питання сучасного розвитку освіти широко обговорюються не тільки фахівцями в галузі освітньої діяльності, а й політиками, представниками державних структур, громадськістю.

Нинішній етап розвитку нашої держави пов’язаний з її інтеграційним курсом до євроатлантичного простору, а це вимагає утвердження в суспільстві відповідних економічних і суспільно-політичних засад розвитку [5, 301]. Останні десятиліття пройшли в Європі під знаком формування принципово нових, невідомих світовій історії політичних та економічних інститутів. Європейський досвід стає важливим інструментом переосмислення перспектив уніфікованого виробництва у сфері розвитку особистості і водночас є досвідом розбудови загальноєвропейської

державності. Місце кожного масштабного цивілізаційного центру на світовій арені в різні епохи визначається різними чинниками. З одного боку, це об'єктивні матеріальні параметри, а з іншого — суб'єктивні: мотиваційні чинники, засоби виробництва, соціально-політична структура і система духовних цінностей [5, 300].

Глобалізація, зокрема її складова — розвиток ринкових відносин, які нині стають всеосяжними, зумовлює потребу в посиленні національної ідентичності. Інакше народ, нація, кожна особистість, що входить до її складу, втрачають самодостатність, послаблюється їх вплив і зменшується внесок у загальносвітові процеси. Збереження та розвиток національної ідентичності, національний патріотизм є неодмінною умовою позитивного розвитку діалогу цивілізацій. Першорядну роль у цих процесах відіграє система освіти. За її допомогою людина прилучається до здобутків людства, що мають глобальне значення, досягає все краще зі скарбниці власного народу, зберігає власну національну ідентичність, що є умовою духовного, економічного та фізичного виживання в умовах стрімких, часто суперечливих, а то й негативних планетарних процесів [9, 296].

За останні десятиліття відбулися доктринно-глобалізаційні трансформації світової системи вищої освіти, що є безперечним визнанням її позитивної ролі в долі будь-якої держави, суспільства і кожної окремої особистості. Рівень сучасного розвитку системи вищої освіти спеціалісти відносять до одного із надійних критеріїв у структурі інтегральної оцінки цивілізованості окремої країни, регіону чи континенту. Численні загальновизнані та загальноприйняті аксіоми, що містяться в головних документах міжнародних та регіональних форумів, констатують, що суспільство все більше віддає перевагу знанням, що вища освіта — це джерело інтелектуальної незалежності, руху і прогресу знань з метою підготовки і формування відповідальних, елітних, освічених кваліфікованих спеціалістів, без яких не можливий ні економічний, ні соціальний, ні культурний, ні політичний прогрес жодної нації, ні економічний розвиток країни. Розвиток вищої освіти належить до найважливіших національних пріоритетів, вища освіта як “стратегічний ресурс” XXI ст. має бути невід’ємним компонентом глобального проекту постійної освіти для всіх, виступаючи її рушійною силою і особливим елементом; вища освіта має сприяти вирішенню найбільших проблем глобального, регіонального та місцевого масштабів [6].

Національні системи вищої освіти не можуть продуктивно розвиватись поза межами глобальних процесів і тенденцій, за межами попиту світового ринку праці. Вищу освіту слід розглядати як суспільне надбання, а міжнародну співпрацю та взаємодію — як основні шляхи її глобального розвитку [6, 238]. Рівень розвитку суспільства в межах тієї чи іншої держави визначається як основними типами господарства, так і встановленою ієрархією цінностей та інтересів, характеристиками населення, так званим людським капіталом. У сучасний період розвитку України для її економічного зростання певне значення має потенціал людського капіталу, втілений в освіті та виробничому навчанні. Одним із найважливіших видів інвестицій у людський капітал є витрати на освіту. Освітня політика в кожній цивілізованій країні має відповідні стратегічні національні пріоритети. Освіта є вагомим фактором соціально-економічного розвитку суспільства та особливо важливим інструментом формування національних держав, засобом забезпечення їх цілісності, міцності та стабільності [7, 205].

Сучасне суспільство потребує кваліфікованих спеціалістів, які можуть навчатися та успішно працювати по всій Європі, що спричиняє нагальну потребу у доступі до всіх рівнів системи вищої освіти та адекватному забезпеченні мобільності. Саме молоді люди є провідниками демографічного, соціально-економічного, політичного та духовного поступу, визначальним чинником перетворень.

Державна молодіжна політика в Україні реалізується у непростих соціально-економічних умовах. Система управління державною молодіжною політикою являє собою багаторівневий процес, що охоплює діяльність всіх гілок влади. Діяльність держави покликана сприяти самоорганізації й самореалізації молоді, розвитку її творчої активності, впровадженню її ініціатив в усіх сферах життєдіяльності, залученню до реформування українського суспільства та економіки, формуванню розуміння своєї відповідальності за сьогоднішній день суспільства і його майбутнє. Адже успіх у реалізації державної молодіжної політики значною мірою зумовлюється залученням самої молоді до цього процесу, її активною громадянською позицією. Важливим чинником цього є участь молодих людей у суспільному житті країни.

Державна молодіжна політика — це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних,

політичних, організаційних, правових умов і гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України.

За останні десятиліття відбулися кардинальні зміни у системі вищої освіти України. Вони були зумовлені новими державними, соціально-економічними, політичними, суспільними, міжнародними пріоритетами держави. Вища освіта в основі своїй переорієнтована на світові стандарти, підготовку спеціалістів поставлено на науково-економічну основу. Система вищої освіти, як і освітня система в цілому, стала більш динамічною, більш наближеною до реалій перехідного періоду. Концептуальні аспекти нових підходів до вищої освіти, проблеми найближчих і віддалених перспектив вітчизняної освіти викладені в багатьох наукових публікаціях, обговорювались на семінарах, з'їздах, конференціях, конгресах, колегіях Міністерства освіти і науки України [6, 239].

Поступова інтеграція у світовий освітньо-науковий простір не вимагає знищення кращих традицій вітчизняної системи освіти. Зараз відбувається реорганізація освітніх установ шляхом підвищення акредитаційного статусу, з'явилася велика частка недержавних вузів, створено філії столичних вищих навчальних закладів у регіонах України, що дає можливість задовольнити велику кількість бажаючих одержати освіту і знайти достойне місце на ринку праці.

Нині європейські організації формують перелік кваліфікацій для Єдиного європейського освітнього простору. Кожна країна створює національні переліки, сумісні із загальноєвропейськими. Для цього Міністерством освіти і науки України разом з Міністерством праці було проведено роботу щодо вдосконалення класифікатора професій, посад, кваліфікацій та їх узгодження з переліком програм підготовки в навчальних закладах України. Система кваліфікацій та посад обов'язково повинна надати випускнику кожного навчального закладу можливість знайти достойне місце на ринку праці.

Вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації залишаються однією з важливих складових освітньої галузі України. Це навчальні заклади із розвиненою матеріально-технічною базою, практичною спрямованістю навчального процесу, своєрідними педагогічними колективами і технологіями навчання. Багаторічною практикою підтверджено, що випускники технікумів і коледжів, які отримали освітньо-кваліфікаційний рі-

вень молодшого спеціаліста, успішно виконують обов'язки керівників середньої ланки управління виробництвом. Навіть в умовах економічного спаду ці навчальні заклади зуміли залишитись на рівні галузевих вимог [8].

Київський будівельний технікум — вищий навчальний заклад першого рівня акредитації, який проводить освітню діяльність з надання вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем “молодший спеціаліст” за п'ятьма напрямками підготовки і дев'ятьма спеціальностями.

Технікум має відповідний рівень кадрового та матеріального забезпечення, заснований на державній формі власності і підпорядкований Українській державній будівельній корпорації, він співпрацює з Холдинговою компанією “Київ-міськбуд” і входить на підставі рішення Міністерства освіти і науки України та укладених договорів до науково-методичних комплексів з навчальними закладами III–IV рівнів акредитації.

Уважно розглянувши положення Міністерства освіти і науки України “Про відокремлені структурні підрозділи вищих навчальних закладів”, колектив технікуму подав свої пропозиції щодо навчальних закладів, які мають багатопрофільні напрями підготовки. Відповідно до Концептуальних засад розвитку вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, передбачається введення технікумів і коледжів до складу структурних підрозділів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, створення корпоративних університетів. Було б доцільним залишити багатопрофільні навчальні заклади самостійними, але в навчально-методичних комплексах з вузами III–IV рівнів акредитації відповідних освітніх напрямів.

Прикладом цього є навчально-методичний комплекс “Будівельник” при Київському національному університеті будівництва і архітектури, до якого згідно з рішенням Міністерства освіти і науки України увійшли на правах самостійності Київський будівельний технікум та 22 навчальні заклади з будівельними напрямками підготовки. Такі комплекси створені також з Київським національним економічним університетом, з Міжрегіональною Академією управління персоналом, є домовленість про створення комплексу з Національним аграрним університетом. Київський будівельний технікум уклав договір про співпрацю з Європейським університетом, що знаходиться в місті Прага. Випускники технікуму, отримавши візу на навчання, зараховуються на третій курс

університету, де здобуватимуть вищу освіту за європейським зразком. Крім того, вони працевлаштовані на час навчання і забезпечені житлом.

Це сприяє модернізації існуючих закладів освіти, забезпечує безперервну ступеневу підготовку фахівців для галузей народного господарства відповідно до змін у соціально-економічному, суспільно-політичному, правовому та науково-технічному середовищі України через впровадження у практику навчально-виховного процесу інноваційних технологій, прогресивних світових концепцій розвитку, педагогічних і науково-методологічних досягнень. Завдяки відпрацьованим навчальним планам і програмам випускники технікуму зараховуються на третій курс університетів і продовжують навчання до рівня бакалавра та магістра. Аналіз показує, що 90 % наших випускників продовжують навчання у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, що свідчить також про високий рівень підготовки молодших спеціалістів.

Отже, на цей час Київський будівельний технікум є багатопрофільним, тому немає сенсу підпорядковувати технікум різними університетам з відповідними напрямками підготовки.

В умовах реформування системи підготовки фахівців у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації передбачається приведення назви навчальних закладів до передбаченого змісту освіти та виконання їх нинішніх завдань. У зв'язку з цим керівництво Української державної будівельної корпорації звернулося до Міністерства освіти і науки України з клопотанням щодо реорганізації технікумів у коледжі. Відповідно до вимог часу пропонується Київський будівельний технікум реорганізувати в Київський коледж будівництва, архітектури та дизайну, а потім — в Інститут будівельних технологій та дизайну.

Така реорганізація надасть можливість скоординувати навчальні плани підготовки фахівців і встановити проміжну ланку між технікумом (коледжем) та університетом. Крім того, співпрацюючи в подальшому з професійно-технічними закладами, а технікум вже співпрацює з ГПТУ-26, буде створено лінію градації освіти: “кваліфікований робітник — молодший спеціаліст — бакалавр (інженер)”. Така структура підготовки гармонійно поєднується з потребами будівельної галузі і відповідає європейському принципу регулювання ринку праці. А, враховуючи можливості науково-методичних комплексів, випускники коледжу (інституту) (напряму “Будівництво”) зможуть продовжувати навчання за скороченими програ-

мами до рівня магістра у навчальних закладах III–IV рівнів акредитації.

На сьогодні вже усвідомлена проблема браку кваліфікованих робітничих та інженерних кадрів. А це вимагає структурної зміни в їхній підготовці. Сучасна будівельна галузь гостро відчуває потребу у кваліфікованій робочій силі, спеціалістах середньої та інженерно-технічної ланки управління. Університети будівництва ведуть підготовку спеціалістів вищої ланки управління, будівництва, проектування, а основою управління будівництвом є середня ланка, яка втілює в життя задуми архітекторів, дизайнерів, проектантів і замовників. Університети підготовкою такої ланки спеціалістів не займаються. Про це свідчить великий конкурс серед абітурієнтів, які вступають на будівельні спеціальності нашого технікуму.

У зв'язку з інвестуванням великих коштів (іноземних і вітчизняних) в розвиток інфраструктури, яка буде забезпечувати проведення чемпіонату Європи з футболу в 2012 р., виникає потреба у кваліфікованих спеціалістах будівельної галузі. Згідно з оцінками експертів, тільки для м. Києва в цій галузі бракує понад 9 тис. спеціалістів. Київська міська державна адміністрація пропонує заповнити цей дефіцит, запросивши спеціалістів будівельної галузі з Китаю.

Упродовж трьох років колектив Київського будівельного технікуму працює над впровадженням в Україні, зокрема у м. Києві, Програми фонду підтримки будівельної галузі. Вивчається та опрацьовується методика підготовки робочих кадрів, специфіка матеріально-технічної бази, необхідної для впровадження передових технологій та нових матеріалів із залученням досвіду німецьких фірм. Технікум плідно співпрацює з німецько-українським будівельним центром “Київ” (БЦК), який очолює віце-президент Фонду підтримки будівельної галузі Т. Вайзе. У технікумі відкрито центр підвищення кваліфікації робітничих спеціальностей. Тут студенти мають можливість опанувати нові технології сучасної будівельної галузі, пройти практику на підприємствах і в навчальних центрах Італії, Німеччини, Чехії відповідно до укладених між сторонами договорів про співробітництво.

Зважаючи на те, що в Україні не ведеться підготовка фахівців з опоряджувальних робіт та кольорового і просторового дизайну, а потреба у спеціалістах цього спрямування існує і створює відповідно величезну нішу у розвитку сучасної будівельної галузі, готується відкриття нової спеціальності “Опорядження будівель і споруд та дизайн” з напрямку 0921 “Будівництво”. До кла-

сифікатора професій введено професію “технік з опоряджувальних робіт та дизайну”.

Реалізація інноваційних ідей вимагає не тільки підготовки необхідних документів, а й проведення профорієнтаційної роботи серед учнів шкіл, рекламних заходів, участі у спеціалізованих виставках і згуртованої праці всього колективу навчального закладу — разом зі студентами, їхніми батьками та випускниками.

Демократичні зміни в соціально-економічному розвитку держави, приєднання України до Болонського процесу стали важливим кроком на шляху курсу України до Європейського Союзу. Саме тому, за словами В. Литвина, стан політичної культури суспільства має турбувати всіх, кому дорогі ідеали незалежності й демократії. Успіхи у справі трансформації прямо залежатимуть від темпів становлення нових економічних відносин і нової ідентичності, динаміки зміни поколінь, характеру політичної соціалізації молоді, здатності суб'єктів політики до консолідації своїх зусиль. А від рівня політичної культури вирішальною мірою залежатиме здатність нашої держави увійти в коло цивілізованих держав.

Література

1. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина: Моногр. — К.: МАУП, 2003. — 424 с.

2. Болонський процес у фактах і документах / Упоряд.: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. — К.; Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. — 52 с.

3. Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті приєднання до Європейського простору вищої освіти: Моногр. / За ред. В. М. Бебика. — К.: МАУП, 2004. — 200 с.

4. Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посіб. / За ред. В. Г. Кременя; Авт. кол.: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. — К.: Освіта, 2004. — 384 с.

5. Врадій В. О., Яковлев О. В. Виклики глобалізації та креативний політичний потенціал сучасної Європи // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації: Матеріали Другої Всесвіт. конф. (Київ, 23 трав. 2003 р.). — К.: МАУП, 2003. — С. 300–309.

6. Гримблат С. О. Діалог цивілізацій: высшее образование — глобальные и региональные тенденции // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації: Матеріали Другої Всесвіт. конф. (Київ, 23 трав. 2003 р.). — К.: МАУП, 2003. — С. 235–240.

7. Носков В. І., Мирошниченко О. В., Кальянов А. В. Проблеми вищої освіти в контексті європейської інтеграції // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації: Матеріали Другої Всесвіт. конф. (Київ, 23 трав. 2003 р.). — К.: МАУП, 2003. — С. 205–208.

8. Підвищення ефективності вищої освіти — визначальний чинник зростання соціально-економічного потенціалу держави: Матеріали доповіді міністра освіти і науки на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України 23 лют. 2006 р. // Освіта. — 2006. — № 7, 15–22 лют.

9. Шевченко В. Ф. Освіта і національна ідентичність в умовах глобалізації // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації: Матер. Другої Всесвіт. конф. (Київ, 23 трав. 2003 р.). — К.: МАУП, 2003. — С. 296–299.

Стан політичної культури суспільства залежатиме від участі молодих людей у суспільному житті країни, на що прямо впливає рівень освіти. Успіхи у справі економічної та політичної трансформації українського суспільства залежатимуть від темпів становлення нових економічних відносин і нової ідентичності, динаміки зміни поколінь, здатності суб'єктів політики до консолідації своїх зусиль. Від рівня політичної культури вирішальною мірою залежатиме здатність нашої держави увійти в коло цивілізованих держав Європи.

Состояние политической культуры общества будет зависеть от участия молодых людей в общественной жизни страны, на что прямо влияет уровень образования. Успехи экономической и политической трансформации украинского общества будут зависеть от темпов становления новых экономических отношений и новой идентичности, динамики изменения поколений, способности субъектов политики к консолидации своих усилий. От уровня политической культуры в решающей степени будет зависеть способность нашего государства войти в круг цивилизованных государств Европы.

The condition of political culture of society will depend on young people participation in public life of country, the level of education influences this directly. Successes in matters of economic and political transformation of Ukrainian society will depend on the rates of establishing of new economic relations and new identity, dynamics of change of generations, ability of subjects of policy to consolidate their efforts. The level of political culture will greatly depend on ability of our state to enter in the circle of the civilized states of Europe.

Надійшла 6 вересня 2007 р.

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ТА ПРАКСЕОЛОГІЗАЦІЇ ФЕНОМЕНА ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 140–146

Розглядаються засади типологізації та праксеологізації феномена етнополітичної партії. Визначається феномен етнополітичної партії як сукупність просвітніх і здатних до самоорганізації елітних репрезентантів етноменшинських народів. Розглядаються умови утворення та діяльності етнополітичної партії в сучасних умовах.

Упродовж шістнадцяти років незалежності Україна перманентно переживає глибоку системну кризу разом зі зміною численних урядів, двох редакцій Конституції (1996 і 2004 р.), з достроковими президентськими (1994 р.) та парламентськими (1994 і 2007 р.) виборами, девальвацією багатьох національних і загальнолюдських цінностей, неврядуванням облаштуванням на українському ойкуменному терені 136 етноменшинських народів. Усі ці негативні явища зметаморфозувалися до зменшення чисельності населення з 52 до 46 млн, призвели до виснажуючої та дедалі зростаючої еміграції з країни молодії інтелектуальної та робочої сили, у тому числі із середовища етноменшинських народів України.

На сьогодні політичні науки розробили певною мірою ефективний менеджмент з подолання багатьох негативних етносоціополітичних явищ [2]. Політична етнологія додає до цього менеджментного інструментарію не розкритий досі потенціал **феномена етнополітичної партії**. Нагадаємо деякі пізнавально-генезисні речі з обговорюваного контексту. **Об'єктом уваги** політичної етнології як науки є політичне життя народу-етносу, тобто народу як етноісторичної спільності, а **предметом дослідження** є п'ять політико-творчих потенцій будь-якого етноменшинського народу: 1) елітотворення; 2) державотворення; 3) культуротворення; 4) ідейно-теоретичне новотворення; 5) партієтворення. Останнього пункту і торкається наша тема.

Більшість країн світу є багатонародними, поліетнічними, серед них і Україна. Ясна річ: далеко не всі народи-етноси, які населяють якусь поліетнічну країну, здатні проявити себе зрілими і повнокровними суб'єктами. Тому на заваді можуть стати багато факторів: недостатньо великий народонаселенський масив, слабкість власних традицій полікотворення, несприятливий стан міжетнічних відносин у певній країні та ін. Але наразі політична етнологія формулює специфічно прозорий висновок: із наведеної вище п'ятичленної компоненти факторів певному етноменшинському народові достатньо мати “у дійово-активному стані” перший (еліта) та п'ятий (партія) фактори, — і тоді можна говорити про те, що він (етноменшинський народ) упевнено стає самостійним суб'єктом політичного життя у своїй країні. Придивимось пильніше до цих двох етнополітичних феноменів.

Долю будь-якого народу в економічному житті вирішує весь працездатний масив того народу, а в культурній та освітній галузях — весь масив мислячого і бодай “по-середньому” просвітнього народу. Принципово відмінною є справа **у політичній сфері, — тут долю народу вирішують тільки політичні еліти**. За кінцевий ефект можна не турбуватися у тому разі, коли ті еліти утворили кілька політичних партій, чітко зорієнтованих на конкретні верстви населення, які є їхньою соціальною базою. Вся наведена політична атрибуція з повною автентичністю стосується і

такого різновиду політико-елітної асоціації, як **етнополітична партія**. А далі піде вже певна диферентика.

Поняття “етнополітична партія” введено до обігу І. М. Варзарем у 1995 р. [5]. До нього у політолого-етнологічних дослідженнях про цей феномен йшлося лише у подвійному ракурсі: або про “партію з етнічним елементом” (М. Дюверже, Д. Сарторі), або про “партію на етнічних засадах” (К. Джанда, М. Новак). Про партію ж з усією (вказаною вище) п’ятичленною характеристикою було сказано вперше. І теж уперше зверталась увага на роль етнополітичних еліт. Основна теза: етномінішинські народи можуть органічніше “вписатися” у політичне життя багатонародної країни і стати самодостатніми суб’єктами всесхідноєвропейських політичних процесів не охлократичними “походами”, “майдановими” революціями чи “дикими страйками”, а лише висуненням зі свого соціального середовища **просвітніх і здатних до самоорганізації елітно-парсїальних утворень, які й слід називати етнополітичними партіями** [4; 301].

Оскільки у сучасному арсеналі політичної етнології феномен етнополітичної партії ще недостатньо осмислено, вдаємося до бодай “пунктирного” вималювання її “теоретичного портрета”. У прелімінальному підході той портрет можна “обрамити” формою **“парсїологічного квадрата”**. Введеним до обігу поняттям у контекстному змісті феномена виявляємо попереднє філософське співвідношення “загального” та “особливого”, тобто корелюємо типовий образ політичної партії як такої (надалі назвемо її **“партією титульного народу”**) зі специфічним парсїологічним різновидом — етнополітичною партією (надалі поряд з цим поняттям вживатимемо й поняття **“партія етномінішинського народу”**). Саму ж оту кореляцію здійснюємо у діалогії зредукованого силогізму: “якщо до “загального” стосується те-то..., то до “специфічного” — те-то...” Отже, ось той квадрат.

(1) Якщо першою ознакою “осібної окремішності” політичної партії як такої є наявність у неї суто своєї **соціальної бази**, тобто певного сегмента загальноєвропейського масиву народонаселення (клас, верства, прошарок тощо), то етнополітичній партії соціальною базою слугує весь населенський масив етномінішинського народу, якого вона репрезентує у політичному житті всього суспільства, — попри те, чи компактно, або ж дисперсно мешкає той етномінішинський народ. У цьому сенсі зазначимо: навряд чи юридично

бездоганною є “однакова до всіх політичних партій” вимога — “представляти на всеукраїнській політичній арені не менш як дві третини населення регіонів країни” [1]. Відомо ж бо, що більш як на території двох регіонів розташовано лише два етномінішинські народи — російський та єврейський. Легко собі уявити, в який етнополітичний кут заводять зазначена “правова логіка”. Не говорячи вже про те, що аналогічні міркування (які часто висловлюють під час відповідних дебатів у парламенті) можуть лити воду і на млин “сєвєродонєцьких регіональних патріотів”. Зрештою, подібні аксіологізми, — якщо ж їх ще й облаштувати у політико-правовий одяг, — обмежують загальнодержавну мету партієтворення — “сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян...” [1].

(2) Якщо другою — за формоутворюючою значущістю — ознакою політичної партії як такої є власна **політична платформа**, тобто суто позиційне ставлення конкретної партії до поточного політико-кратологічного контексту країни (форма політичного правління країною, модель державного управління суспільними справами, тип політичного режиму, модус конституційного ладу в державі), то етнополітична партія “у принципі” не може собі дозволити будь-яке політичне позиціонування. Бо ж справа тут пересувається у площину взаємовідносин титульного народу-етносу з етномінішинськими народами. **Як правило, всеєвропейська політична партія є репрезентацією титульного народу-етносу, а етнополітична партія — лише одного етномінішинського народу** (наприклад, “Народний рух України” і “Партія угорців України”), максимум — двох-трьох етнокультурно споріднених мінішинських народів (наприклад, “Партія мусульман України”): титульні партії “можуть собі дозволити” згадане політичне позиціонування, етномінішинські — ні. Бо це позиціонування “автоматично” ставить їх у самоостракістськи-апатридний статус: етномінішинський народ не може побутовувати (як, скажімо, космополітичний транснаціональний капітал) в екзистенціальному режимі давньолатинської поговорки “*Ubi bene, ibi patria*”.

(3) Для будь-якої партії третьою формоутворюючою ознакою є наявність **політичної програми** поточної діяльності та такої діяльності, що спрямована на очікувану перспективу. Спільність позицій двох різнотипових партій в тих програмах мають втілити потреби, інтереси і побажання своїх соціальних баз. Різниця позицій теж очевидна: оскільки поле життєдіяльності в обох пар-

тій різномасштабне (титульна партія діє на всій політичній арені країни, а етнополітична партія — лише на ойкуменній площині свого етноменшинського народу), то перша партія орієнтує свою програму на варіювання у двополосному контексті “конструктив — опозиціонітив”, а друга мусить програмно орієнтуватися лише на конструктив, у противному разі їй загрожує зазначений вище остракістськи-апатридний статус.

(4) Будь-яка політична партія мусить мати свою *політичну ідеологію*, яка окреслює її систему орієнтаційних координат в *ідеологічному просторі країни*. Тут корелятивний момент спільності/відмінності між двома партійними типами пояснюється двоюко: титульні партії ситуативно можуть “сповідувати” то одну, то іншу політико-ідеологічну модель сучасності — ліберально-реформістську, радикально-революційну, правопатріотичну, консервативну, центристську та ін. (наприклад, Народний рух України у 90-х роках ХХ ст. зазнав тріступінчасту ідеологічну еволюцію — від ліберально-реформістських і правоцентристських до розпливчастих “національно-демократичних” позицій; НДП — від радикально-революційних до правопатріотичних позицій; КПУ — від крайньореволюціонерних до лівоцентристських позицій). Етнополітичні ж партії подібної “плюралістичної свободи” позбавлені. Вважаємо, що за умов панування у даній багатонародній країні поліпартійної системи, коли — “через посередництво” виборчо-інституційних процесів — у кратологічного помосту країни періодично міняються групи приблизно однотипової політичної орієнтації, за цих умов етнополітичні партії об’єктивно мусять мати певну “фіксацію” до ідеологічної призми правлячої у парламенті та уряді партійної коаліції. Бо ж у противному разі вони “заганяють” себе у неодноразово зазначений остракістськи-апатридний статус. Кшталтом подібної “ситуативної гнучкості” досі вдало демонструють “Меджліс кримськотатарського народу” та “Партія угорців України”. Таким чином, “момент спільності” полягає у підпаданні обох типів партій під загальносвітову класифікацію політичних ідеологій сучасності, а момент “відмінності” — в амбіпатридності: кожна з цих різнотипових партій мусить втілити у своїй ідеології систему ціннісно-світоглядних орієнтацій свого народу-етносу. Бо ж попри глобалізаційні процеси абстрактно-космополітичні ідеології у партійно-політичних системах сучасності “ще не поширюються”.

За роки незалежності в Україні виникло та — “при зажмурених очах властей” — життєдіє

більше двох десятків етнополітичних партій як об’єктивних виразників політичних зажадань відповідних етноменшинських народів. А скільки правом легітимовано етнополітичних партій? — Одиниці: “Меджліс кримськотатарського народу”, “Русский союз”, “Християнсько-демократичний альянс румун України”, “Партія угорців України”. Показово, що у двох електоральних процесах 2004 і 2006 р. поточним законодавством “дозволену” участь брала лише одна угорська етнополітична партія. Чому ж таким вузьким є у нас етнополітичний плюралізм? Поміркуємо...

У невпинній динаміці суспільних трансформацій, інтеграційних процесів, поглиблення глобалізаційних явищ на передній план виходить питання ролі та стану етнічних і національних меншин та етноісторичних спільнот у цих процесах як загальнокраїнового масштабу, так і загальнопланетного. Україну не оминають згадані явища, оскільки вона за своєю структурою є поліетнічною країною (за даними Всеукраїнського перепису 2001 р., на її території проживають представники 136 народів світу). Вона є етнокультурним ареалом розвитку багатьох народів-етносів, звідки й постає проблема їхньої внутрішньої інтеграції/консолідації та мирного співжиття на єдиній території. Якщо правляча країною еліта не навчиться швидко і позитивно вирішувати цю проблему, — на нас чекає сумна перспектива, про яку нещодавно говорив С. Хантінгтон: “Найважливіші кордони, які розділяють людство, й переважаючі джерела конфліктів будуть визначатися культурою. Нація-держава залишиться головною дійовою особою в міжнародних справах, але найбільш значні конфлікти глобальної політики розгортатимуться між націями й групами, які належать до різних цивілізацій” [11].

Наша країна постає перед світом ареалом 135 етноменшинських народів, у кожного з яких свій менталітет, своя політична та етнокультурна історія, свій внутрішній потенціал до розвитку, своя мова (мінімум — діалект), свій погляд на власний подальший розвиток. Сьогоднішній стан речей вказує на не досить втішну картину: існує багато проблем з російським населенням Сходу і Півдня України, проблеми інтеграції і співжиття кримських татар і кримчаків на своїй етноісторичній території, проблема з ромським та угорським населенням Закарпаття, проблема державної, офіційної мови, яка є предметом політичних спекуляцій та нацьковування одних народів проти інших, а також багато інших специфічних і наболілих проблем, які потребують негайного ви-

рішення. У цьому контексті етнополітичні партії бодай названих тут етноменшинських народів могли б сприяти розв'язанню багатьох з наведених проблем.

У цивілізованих країнах здавна заведена методика вирішення: назрілу практичну проблему (а) **спочатку** вирішують інтелектуали на теоретичному рівні; (б) **затим** проблему апробовують у певно обмежених “експериментально-лабораторних рамках”, — і лише (в) **після цього** проблему праксеологізують, тобто піддають “практичній апробації та впровадженню у суспільну практику”. У нас теорія етнополітичної партії перебуває лише на первісному рівні теоретичного осмислювання, а її праксеологізація залежить від темпів теоретико-практичного вирішення двох інших, суміжних проблем: 1) модусу громадянського суспільства у багатонародній країні; 2) статусу всекраїнової політичної нації у тій країні. А тут запитань більше, ніж відповідей.

У кожній країні громадянське суспільство має свої традиції, що створені народами, які, у свою чергу, мають свою відмінну від інших культуру. Тому неможливо побудувати стале громадянське суспільство, не враховуючи фактора поліетнічності або побудувати його поза етнонаціональними цінностями та поліетнокультурою даної багатонародної країни. Деякі сучасні дослідники (О. Хорошилов, Г. Палій, М. Степико, В. Крисаченко та ін.) говорять про можливість створення політичної нації на “чисто політичній основі” [10]. Інші дослідники пов'язують долю багатонародної країни із феноменом етнополітичної нації, яка може стати “об'єднавчим виразником” усіх народів-етносів країни (І. Варзар, В. Кафарський) [3, 328; 7, 21, 166, 208]. До останніх дослідників долучаюсь і я, авторка цієї статті. До відомої думки про те, що єдинокраїнова політична нація є своєрідною “синтезною сумою” свідомо активних членів усіх політичних партій даної країни [4, 298–299], я додаю акценти суто політолого-етнологічного гатунку та в апікації до проблематики етнополітичної партії. Поки що подано деякі вихідні та попередні теоретичні міркування й заваження.

Створення єдинокраїнової політичної нації не передбачає “праксеологізації” відомої на Заході “теорії плавильного котла”. Прихильники цієї теорії (А. де Токвіль, П. Б. Струве, К. Джанда, С. Хантингтон та ін.) найчастіше посилаються на одні з найуспішніших прикладів її реалізації — на США, Австралію, Мексику, Бразилію та інші “новостворені країни”. Якщо продовжити “алегорію

котла”, то правомірно запитати: на самісінькому дні того “котла” мав би бути аборигенний **титультний народ-етнос** відповідної країни. Чи це насправді він там був у згаданих країнах? — Ні! Єдинокраїнові політичні нації в них створювалися попри волю титульників та й ціною їх волюнтарного і навіть геноцидного усунення з політичної арили країни.

Але в них, а також (додамо тепер свої приклади) в Австрії, Італії, Іспанії, Бельгії, Угорщині та інших європейських країнах етнополітичним партіям вдається висувати своїх представників до складу єдинокраїнової політичної нації, а вже з її контексту — й до складу органів місцевого самоврядування, регіональних адміністративно-управлінських структур, центральних законодавчих асамблей і навіть до складу найвищих політичних структур і посадових “точок”. Звідси самовідкрystalізовується висновок: у згаданих багатонародних країнах із фактом життєдії етнополітичної партії та її роллю у конституації всекраїнової політичної нації реалістично та позитивно рахуються.

Принципово іншою є ситуація в Україні та інших багатонародних пострадянських країнах. Складність ситуації тут потрійна: 1) ці країни не є у буквaлістському сенсі новоствореними, — вони є, точніше, новосувереніабельними (тобто колись вони були “по-своєму” незалежними, затим були колись кимось колонізованими, а нещодавно знову здобули політичної незалежності); 2) титульні народи-етноси в них мають різновеликий та різновагомий досвід соціумо- і державотворення і після здобуття нової незалежності ще не встигли виробити своєї моделі інституційних відносин із співвітчизниками етноменшинськими народами; 3) самі ж етноменшинські народи в них не є “однорідною масою іногородців”, — серед них є колишні “титульники”, різнорівнево розвинені та різноцивілізаційно зрілі народи, які, природно, мають різносенсової значущості досвід самодостатнього політичного життя. Вся ця “різність” мусить бути відображеною в поточній Концепції державної етнополітики, “каналом” і способом реалізації якої прийнято називати етнополітичним менеджментом.

Багатоетнічний склад населення не завжди є однозначно позитивним фактором для формування і швидкого розвитку будь-якої країни: потрібно вчасно остерігатися зростання роз'єднуючих чи сепаратистських тенденцій, зростають міжетнічних конфліктів, прагнути їх попередження та недопущення. Державні інститути не можуть стояти осторонь цих процесів. Як зазначає В. Котигоренко,

“належна увага структур державного управління до всього спектра етнонаціональних відносин, а не тільки до його окремих елементів, є необхідною умовою інтегративного розвитку і політичної консолідації багатоетнічного українського соціуму. Задля цього державний етнополітичний менеджмент має постійно саморегулюватися й самовдосконалюватися з урахуванням суспільних змін, на засадах забезпечення динамічного балансу між централізацією і децентралізацією управлінської діяльності, через вироблення й проведення єдиної державної етнонаціональної політики і одночасне забезпечення необхідної самостійності органів регіональної влади й місцевого самоврядування” [9, 48].

Етнополітичний менеджмент не передбачає державного втручання у справи нацетнічних меншин, він покликаний регулювати та скеровувати процес інтеграції народів-етносів у загально-країновий контекст. Основним його завданням повинно стати створення єдинокраїнової етнополітичної нації. Цього можна домогтися шляхом вивчення культури і спільної історії співвітчизних етноменшинських народів, обізнаності в їхніх традиціях, шляхом посилення взаємодії одних народів-етносів з іншими. Усе це веде до консолідації політичної нації, мирного співжиття, об’єднаності суспільства, збереження цілісності країни.

Що ми маємо в сучасній Україні? Невизначена державна етнополітика і недостатня увага гілок влади та коаліційних партій до проблем різних народів-етносів веде до наростання міжетнічного напруження, нетолерантного ставлення до представників інших етноісторичних спільнот, до виникнення різносенсових спекуляцій політичних лідерів і “гри на національних почуттях” як титульного народу-етносу, так і інших народів-етносів, особливо під час передвиборних кампаній. Хоча у країні й прийняті закони, які повинні регулювати міжнаціональні відносини (в яких, до того ж, не завжди чітко зрозуміло, кого можна зарахувати до народу-етносу, а кого — до етногрупи, національної чи етнічної меншини), натомість постійне ігнорування запитів, потреб та інтересів етноменшинських народів, часом елементарне недотримання якого-неякого законодавства, — все це веде до чвар і підбурювання міжетнічних конфліктів. Інакше кажучи, все це веде до того політолого-етнологічного явища, про яке майже триста років тому (1725 р.) говорив великий мислитель Дж. Віко у своїй праці “Засади нової науки про загальну природу націй”: “коли громадяни стають майже іноземцями у своїх країнах...” [6, 419].

Торкнемося коротко цієї апатридної політолого-етнологічної каденції лише в апікації до електоральної ситуації. На сьогодні в Україні проживають представники 136 народів-етносів світу; вони створили понад 700 громадських об’єднань, колективів етнонаціональних меншин, які вирішують питання культурно-побутового, дорадчого характеру; як зазначалось, існують також окремі етнополітичні партії. Навіть якщо б їх визнали легітимними електоральними суб’єктами, в умовах пропорційної виборчої системи в усіх них було мало шансів отримати необхідну кількість голосів у представницькому органі, особливо за умови, що вони малочисельні та географічно розпорошені. Для проходження у представницькі органи влади різних рівнів вони вимушені вливатися у блоки та об’єднання, але ж і тоді ці етноменшинські представники можуть не пройти за партійним списком або будуть залежними від блоку, фракції чи нав’язаного політичного лідера.

Виборча кампанія може реально віддзеркалювати політичні настрої в країні, і передбачити подальше ставлення і кроки офіційних політиків до етнонаціональних меншин можна лише після аналізу процесу виборів, що відбулися. Так сталося і цього разу, восени 2007 р. Справдилися аксіологізми відомого політика і політичного етнолога А. І. Кіссе, висловлені ще у 2006 р. “У випадку поліетнічних суспільств, — зазначав він, — чим вищі ставки, тим більша ймовірність того, що виборча кампанія матиме тенденцію до поляризації і радикалізації різних етносоціальних груп. Ситуація загострюється за наявності етнополітичних партій: тоді вибори можуть бути цензованими і з непередбачуваними результатами” [8, 108]. Далі автор зазначав, що у цій колізії є небезпека, що етнополітичні партії об’єктивно не в змозі здобути достатню кількість голосів для свого возведення у статус реального владаря, який вирішує соціумо-і державотворчі проблеми післявиборного етапу. Ще одна небезпека полягає у тому, що досить велика кількість етнополітичних партій може спричинитися до такої фрагментації партійної системи країни, яка, зрештою, “може призвести до ситуації, коли кожна етнічна група буде представлена власною партією, а кожна партія спиратиметься на підтримку лише однієї етнічної групи. Як наслідок, виборці віддаватимуть голоси “рідній” партії, незалежно від того, якого кандидата вона висуне” [8, 112].

Електоральний бік питання про етнополітичну партію самовималюється у вигляді сукупності позитивів і негативів соціально-політичного жит-

тя багатонародної країни. Створення всіма багатомасштабними етноменшинськими народами своїх партій зможе вирішити генерально значущу проблему представництва етнонаціональних меншин в усіх владних структурах та у владних гілках різного рівня, буде досягнуто більшу злагоду та взаєморозуміння між представниками різних меншин, чіткіше будуть почуті їх проблеми. Усім політичним силам слід, зрештою, зрозуміти, що це проблеми більш як одної чверті населення України — сили, здатної внести як стабільність, так і нестабільність у суспільне життя.

З метою досягнення стабільного розвитку світових інтеграційних процесів, а також цих же процесів в середині багатонародних країн, державна етнополітика повинна бути спрямована на освіту та широку інформованість суспільства, а особливо — на інформованість груп компактного проживання етнонацменшин щодо потрібних змін у законодавстві, які їх безпосередньо стосуються. Слід проводити роз'яснювальні кампанії щодо значущості ролі міжкультурного взаємообміну та взаємодії етноменшинських народів у прагненні до кращого життя всього населення. Стрижневим фактором у цих політико-культурних процесах мають стати етнополітичні партії, — знову повторимося: найкрупніших етноменшинських народів. Не останню роль у цих процесах зможуть відіграти політичні інститути, громадські організації, етнополітичні партії, ЗМІ, система освіти та виважена державна етнополітика.

Повертаючись до проблеми етнополітичної партії у самоціннісному обсязі та аутентичному сенсі, її політолого-етнологічну значущість можна визначити констатацією: **“...Політична доля будь-якої етнонацменшини — в руках своєї етнополітичної партії...”** Це — новий для нас етнополітичний та активний державосоціумотворчий **суб'єкт**, а для практичних політиків — новий та специфічний **об'єкт** державної етнополітики” [4, 298–299]. На цьому тлі підбіємо деякі підсумки.

1. З'ясовано основну теоретичну підвалину питання: якщо будь-яка титульна політична партія є лише теоретичним ініціантом і суб'єкт-реалізатором окремих позицій якихось галузей державної політики (економічної, освітньої, аграрної, транспортної, молодіжної, валютної та ін.), то етнополітична партія є і суб'єктом, і об'єктом переважно одної галузі політики — етнічної (галузі державної етнополітики).

2. Етнополітична партія — атрибутивна суб'єктивність не будь-якого етноменшинського народу, а лише оптимально великого за своїм

фізичним масивом і такого, що здатний постійно висувати зі свого середовища кадри різнопрофільних еліт — політичних професіоналів, які й слугують скелетом і “мускульними силами” цього різновиду політичної партії.

3. Недовирішеним залишається питання про ролі етнополітичних партій у процесі створення єдинокраїнової політичної нації. Тут винятково значущою є позиція правлячих сил — об'єктивних репрезентантів титульного українства. Має бути зрозумілим: будь-які рецидиви зневажливого ставлення “старшого брата” до 135 “менших братів” (на кшталт визнання у закарпатському регіоні лише “пронашоукраїнської” етнополітичної партії угорців і замовчування у тому ж регіоні “русинської проблеми”; включення до складу всеукраїнської політичної нації циган-ромів і “закривання очей” на факт присутності в її лавах етнополітичних сил — румун, молдаван, греків та інших або ж волонтарних погроз “київками викинути за межі України” не названих “неслухняних іногородців” та ін.) неодмінно дадуть тільки негативний ефект, що відповідно й позначиться на долі кризуючої багатонародної країни.

4. Щаблями суверенізаційної епохи дедалі помітнішим стає один “електоральний негатив”: від виборів до виборів збільшується кількість абсентейстських виборців у периферійних етнорегіонах (зростає кількість тих, хто на будь-яких виборах свідомо “голосує ногами”). Справа тут не в “кидалових” і “серверах”, “заковика” в іншому. Правлячий політикум і титульні партії чи не відають, чи забули про існування всесвітнього етноісторичного феномена: кожний народ-етнос має на землі свою етноесенціальну місію, якої ігнорувати не дано нікому. У нашому випадку вважаємо, що формулятором, теоретичним виразником і першоносієм цієї місії відповідного етноменшинського народу є його етнополітична партія. Подальші зволікання із “дозволом/заборонаю” етнополітичним партіям до суб'єкт-електоральної активності з боку парламенту та центральних виконавчих властей є не просто помилкою...

5. Неподоланим недоліком на шляху праксеологізації виробленого на сьогодні теоретичного потенціалу феномена етнополітичної партії є вкрай недосконале, а в окремих колізіях — просто архаїчне етнополітичне законодавство. Впродовж 16 років незалежності України законотворці займалися лише “заборонними санкціями”, чим зроблено чимало кроків назад навіть стосовно політолого-етнологічного потенціалу визначних документів 90-х років — “Декларації прав націо-

нальностей України” (1 листопада 1991 р.), Закону України “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.) і Закону України “Про громадянство України” (16 квітня 1997 р.). З огляду на подібну сумну історіологію, у лоні нашої теми самотворився трикутник “теорія — політика — право”, співвідносинське тяжіння сил в якому явно не на користь феномена етнополітичної партії. Будемо сподіватися, — поки що...

Література

1. Закон України “Про політичні партії в Україні” // Голос України. — 2001. — 8 квіт.
2. Антонюк О. В. Основи етнополітики: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2005. — Розд. 5. — 432 с.
3. Варзар І. Державне будівництво в Україні через призм політичної етнології // Етнонаціональний розвиток Ук-

раїни: терміни, визначення, персоналії / За ред. Ю. І. Рима-ренка, І. Ф. Кураса. — К.: ЮРІНКОМ, 1993.

4. Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К.: ФАДА-ЛТД, 2003.

5. Варзарь И. В противном случае Украина перестанет существовать как государство // Зеркало недели. — 1995. — 11–17 нояб.

6. Вико Джамбаттиста. Основания новой науки об общей природе наций: Пер. с итал. — М.; К.: Литера, 1994.

7. Кафарський В. Нація і держава: культура, ідеологія, духовність. — Івано-Франківськ: Плай, 1999.

8. Кіссе А. Виборча система як засіб врегулювання етнічних конфліктів // Політичний менеджмент. — 2006. — № 2(17). — С. 108–112.

9. Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні // Політичний менеджмент. — 2004. — № 6(9). — С. 48.

10. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К.: НІСД, 2003.

11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? — www.nbuv.gov.ua

Розроблені “контурні” основи теорії етнополітичної партії в якості праксеологічного різновиду і суб’єкт-репрезентанта абстрактно взятого етноменшинського народу в політичному житті багатонародної країни. У зіставлених координатах буття титульної політичної партії проаналізовано чотири типологічні характеристики етнополітичної партії: соціально-політична база, політична платформа, політична програма, політична ідеологія. Наведено короткий зміст історіології виникнення і розвитку феномена етнополітичної партії за роки існування суверенної України.

Разработаны “контурные” основания теории этнополитической партии в качестве парсиологической разновидности и субъект-репрезентанта абстрактно взятого этноменшинского народа в политической жизни многонациональной страны. В сопоставлениях координат бытия титульной политической партии проанализированы четыре типологические характеристики этнополитической партии: социально-политическая база, политическая платформа, политическая программа, политическая идеология. Представлено краткое содержание историологии возникновения и развития феномена этнополитической партии за годы существования суверенной Украины.

The bases of the theory of the ethnopolitical party are elaborated as the praxiology diversity and subject-representer of the abstract taken ethnominority people in the political life of the manypeople’s country. Comparing directions of life of the title political party, four typical characteristics of the ethnopolitical party were analyzed: social-political basis, political platform, political programme, political ideology. The brief description of the historiology of emergence and development of the ethnopolitical party phenomenon was crystallized during the period of existence of sovereign Ukraine.

Надійшла 15 жовтня 2007 р.

СНГ КАК ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 147–154

Рассматриваются история, современная структура и перспективы развития Содружества Независимых Государств, вопросы межгосударственного взаимодействия как стран-участниц в рамках Содружества, так и самого СНГ в сфере международных отношений, принципы и проблемы работы его организационных структур.

Одной из ведущих тенденций международной жизни конца XX — начала XXI в. стала глобальная интеграция государств, происходящая как на мировом, так и региональном уровнях. В этом процессе больше всех преуспевают западноевропейские государства, накопившие ценный опыт международной интеграции, весьма полезный для других стран мира.

Глобальные процессы, которые произошли в мире в конце 90-х годов XX в., привели к кардинальным изменениям политической карты мира, возникновению новой геополитической ситуации и созданию новой системы межгосударственных отношений.

После распада Союза ССР, республики, входившие в его состав, стали на путь независимого существования и создания собственной государственности. Помимо решения сложных внутренних проблем, каждая из них начала поиски ориентиров своей внешнеполитической деятельности.

Именно в этом контексте и создавалось Содружество Независимых Государств (СНГ). 8 декабря 1991 г. руководители трех государств — Республики Беларусь, Российской Федерации и Украины — подписали “Соглашение о создании Содружества Независимых Государств”, в котором констатировалось, что “Союз ССР как субъект международного права и геополитическая реальность прекращает свое существование” [9; 6].

Образование политическими лидерами трех славянских государств СНГ вызвало беспокойство и неоднозначную реакцию глав и политической элиты остальных советских республик, прежде всего среднеазиатских, президенты ко-

торых 13 декабря 1991 г. на встрече в Ашхабаде заявили о праве своих республик также быть основателями СНГ и принимать участие в процессе выработки документов и принятия решений.

Остерегаясь быть изолированными от наиболее развитых республик, промышленный потенциал которых составлял основу экономики бывшего Советского Союза, главы остальных республик настаивали на том, чтобы учредительные документы СНГ учитывали исторические, социально-экономические реалии республик Центральной Азии, высказали ряд предложений и поправок к соглашению о создании СНГ [6; 9]. По их инициативе 21 декабря 1991 г. в Алма-Ате было проведено совещание глав новообразованных государств, на котором рассматривались вопросы формирования СНГ.

На совещании руководители 11 бывших союзных республик подписали Протокол к Соглашению, в котором констатировалось, что Азербайджан, Армения, Беларусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Россия, Таджикистан, Туркмения, Узбекистан и Украина “на равноправных основах образуют Содружество Независимых Государств” [3; 6].

Кроме протокола, участниками совещания в Алма-Ате была подписана Декларация, которой подтверждались основные цели и принципы СНГ, а также было внесено ряд уточнений, касающихся Устава СНГ, в соответствии с которым Содружество не является ни государством, ни надгосударственным образованием [3; 8].

С целью придания большей управляемости и ускорения процессу интеграции Москвой было

инициировано разработку Устава СНГ. 15 декабря 1992 г. на заседании Совета глав-государств СНГ в Ташкенте принято протокольное решение о создании экспертной группы по разработке концепции Устава и его рабочего проекта, а 22 января 1993 г. в Минске на заседании глав-государств Содружества Устав СНГ был утвержден. Решение Совета глав-государств СНГ об утверждении Устава не подписали Молдова, Туркменистан и Украина.

В соответствии с Уставом СНГ (раздел 2, ст. 7), “государствами-учредителями Содружества являются государства, подписавшие и ратифицировавшие Соглашение о создании Содружества Независимых Государств от 8 декабря 1991 г. и Протокол к этому Соглашению от 21 декабря 1991 г. к моменту принятия этого Устава. Государствами-членами Содружества являются те государства, которые берут на себя обязательства по этому Уставу на протяжении одного года после принятия Советом глав государств” [11].

Большинство государств СНГ вскоре ратифицировали документы Содружества, в частности, подписанное Соглашение.

Украина ратифицировала Соглашение о создании Содружества Независимых Государств 12 декабря 1991 г. с некоторыми принципиальными предостережениями (всего 12 пунктов), направленными на утверждение ее как суверенного, независимого государства и невозможность превращения Украины в часть нового союзного государства.

Однако, несмотря на то, что Украина фактически является государством-учредителем СНГ, ссылаясь на свои национальные интересы, она не подписала Устав Содружества. Такой юридический казус является адекватным отражением политически предубежденного формирования правовой базы Содружества, цель которой заключается в трансформации СНГ в новое государственное образование.

Длительное время документы СНГ по разным причинам не ратифицировали парламенты Азербайджана, Молдовы и Таджикистана. Однако неспособность этих государств собственными силами урегулировать вооруженные конфликты на своих территориях вынудила их присоединиться к СНГ: Таджикистан — 26 июня 1993 г., Азербайджан — 24 сентября 1993 г., Молдова — 1 апреля 1994 г.

Таким образом, весной 1994 г. завершился процесс объединения бывших советских республик (за исключением прибалтийских стран) вокруг

“интеграционного ядра”, роль которого традиционно играла Россия.

Важнейшими политическими причинами создания СНГ были следующие:

- новое объединение рассматривалось правящими элитами бывших союзных республик в основном как механизм мирного демонтажа Союза ССР и раздела его собственности, избегая “югославского сценария”;
- отсутствие в республиках сформированных структур государственной власти, национальных элит, имеющих соответствующий опыт и способных возглавить процессы государственного строительства и осуществить рыночные преобразования;
- высокий уровень интегрированности и взаимозависимости экономик национальных республик, особенно их экономической зависимости от России;
- отсутствие национальных вооруженных сил и пограничных войск, способных контролировать территории новообразованных государств;
- психологические стереотипы общности, сформированные в течение нескольких столетий проживания в едином государстве Российской империи.

Созданием СНГ преследовались две главные цели: юридическое оформление распада Советского Союза и установление рамок дальнейшего существования республик Союза. Ведущую роль в создании СНГ сыграла Российская Федерация, политическая элита которой традиционно рассматривала и рассматривает постсоветское пространство как территорию все той же России, реинтеграция которой является жизненно важной для сохранения, прежде всего ее целостности, в современных границах и постепенного возобновления его в границах бывшего Советского Союза.

Если для республик бывшего Союза ССР Содружество представлялось механизмом цивилизованного “развода”, то для руководства Российской Федерации оно и его органы стали инструментом интеграции молодых государств и закрепления российского влияния на их территориях.

На протяжении всего существования СНГ со стороны Российской Федерации просматривается стремление превратить его в надгосударственную структуру, в субъект с наднациональными полномочиями, который имел бы свои представительства в других странах и международных организациях. Они должны были бы выполнять

функции посольств и свести к минимуму возможности проведения государствами-участницами собственной международной политики.

Центростремительные тенденции на постсоветском пространстве стимулировали проявления сепаратистских настроений в неоднородной в этнокультурном, религиозном, экономическом и других измерениях России.

Кроме того, территория бывших союзных республик была чрезвычайно важной для России, прежде всего с точки зрения ее геополитических интересов, транспортных коммуникаций, интересов военно-промышленного и нефтяного комплексов.

Следует заметить, что СНГ объединило государства, национальные интересы которых не всегда совпадали, а иногда и противоречили друг другу. Отношение стран-участниц к самому СНГ обуславливалось разной политической, экономической и военной ориентацией. Кроме того, некоторые республики имели территориальные претензии друг к другу, которые в это время существовали в скрытом состоянии. А между Азербайджаном и Арменией территориальный спор трансформировался в открытый вооруженный конфликт.

Территориальные проблемы были почти у всех республик бывшего Советского Союза, за исключением Беларуси и Узбекистана. Балтийские страны — Литва, Латвия и Эстония — имели проблемы по этому вопросу с Российской Федерацией. Азербайджан, Туркменистан, Казахстан и Россия не имели четкого определения границ по Каспийскому морю. Сепаратистские тенденции, поддерживаемые извне, раздирали Грузию и Молдову. Полномасштабный договор между Украиной и Россией был ратифицирован только украинской стороной, а Договор о базировании Черноморского флота Российской Федерации не был ратифицирован ни Россией, ни Украиной.

Разной была и политическая ориентация постсоветских стран. Российская Федерация сразу взяла курс на усиление своего влияния на страны бывшего Союза ССР, вплоть до создания в той или иной форме нового союза. Она активно сопротивлялась расширению НАТО, стремясь противопоставить европейской интеграции евразийскую идею.

Подписание Алма-Атинских документов и расширение Содружества сначала воспринималось, прежде всего Россией, как возникновение нового межгосударственного образования на месте бывшего Союза ССР с перспективой трансформации

в ближайшее время в новый военно-политический и экономический союз. Однако, как подчеркивалось выше, интересы и задачи остальных участников нового объединения не совпадали с самого начала его учреждения. Если для Казахстана и среднеазиатских государств основная задача заключалась в поддержании тех структур и связей, которые обеспечивали их существование в рамках единого Союза ССР, то Украина, Молдова и некоторые республики Закавказья ставили своей целью завершение процесса отделения по всем пунктам, легитимации этого отделения и нейтрализации любых попыток возобновления Союза.

В соответствии с Уставом (ст. 2) высшим органом СНГ и высшим органом сотрудничества органов исполнительной власти государств-участниц Содружества в экономической, социальной, военной и других сферах является Совет глав государств [11]. Он уполномочен был решать все принципиальные вопросы, связанные с координацией деятельности государств Содружества в сфере их общих интересов, предусмотренных Соглашением об образовании СНГ и другими развивающими его документами.

Кроме Совета глав государств, существует также Совет глав правительств стран СНГ, который координирует сотрудничество органов исполнительной власти в сферах общих интересов государств-членов Содружества (ст. 22).

Существует также постоянно действующий исполнительный и координирующий орган Содружества: Координационно-исполнительный комитет, в состав которого должны входить (по Уставу) по два полномочных представителя от каждого государства, и Координатор комитета, который назначается Советом глав государств. Местом постоянного пребывания Комитета определен город Минск [11].

Уставом СНГ официально определены такие органы: Совет Министров иностранных дел, Совет Министров обороны, Совет командующих пограничными войсками, экономический суд, комиссия по правам человека. В соответствии с Уставом решением Совета глав государств и Совета глав правительств (ст. 25) могут быть созданы рабочие и вспомогательные органы со своими аппаратами и сметой. Они могут работать как на постоянной, так и временной основе.

Решения глав государств и глав правительств принимаются в соответствии с Уставом по общему согласию-консенсусу. Каждое государство Содружества в соответствии со ст. 2 Временного

соглашения имеет один голос. Незаинтересованность того или иного государства-члена СНГ в рассмотрении отдельных вопросов не должна рассматриваться как препятствие для принятия решений.

Рабочим языком Содружества определен русский язык.

Совет глав государств собирается на заседания не реже двух раз в год, а глав правительств — не реже одного раза в три месяца, как правило, в Минске. По договоренности глав государств или глав правительств заседание этих органов может проводиться в одном из государств Содружества. Внеочередные заседания созываются по инициативе большинства представителей государств-членов СНГ.

В Уставе (ст. 24) записано, что на заседаниях Совета глав государств и Совета глав правительств председательствуют по очереди в порядке русского алфавита названий государств-участников Содружества [11].

Устав СНГ, как и Соглашение о его образовании, имеет ряд неоднозначных и противоречивых положений, которые можно интерпретировать исходя из конъюнктурных соображений. Прежде всего отметим, что в Уставе не дается определение СНГ, из которого можно было судить о настоящем статусе этой организации. В ст. 1 только указывается, что Содружество не является государством и не владеет наднациональными полномочиями [1].

В дипломатических кругах России СНГ с самого начала его основания считали региональной международной организацией, поэтому усилия внешнеполитических ведомств направлялись на признание Содружества именно в таком статусе и предоставление ему со стороны ООН мандата на проведение миротворческих операций. Однако инициатива России, касающаяся предоставления СНГ миротворческих функций, не нашла должной поддержки со стороны международного сообщества. Вместе с тем, ООН принято внесенное Россией предложение о предоставлении СНГ как международной региональной организации статуса наблюдателя в Генеральной Ассамблее ООН. В результате, хотя ни в учредительных, ни в Уставе СНГ не определяется как международная региональная организация, она фактически имеет такой статус, поскольку он признан на международном уровне.

Положения ст. 1, в соответствии с которыми Содружество не владеет наднациональными полномочиями, противоречит ряд статей. В частности, ст. 10 предусматривает санкции к государс-

твам-членам СНД не только за невыполнение обязательств по соглашениям Содружества, но и за невыполнение решений органов Содружества. Тем самым заложена норма, которая предоставляет организационным структурам СНГ наднациональные полномочия. Характер санкций не контролируется, указывается только на то, что “могут применяться меры, которые допускаются международным правом” [9; 7]. Таким образом, принимаемые меры могут быть самыми разнообразными, включая экономическую блокаду или даже вооруженное вмешательство.

Третьим по своему политическому весу органом в иерархии исполнительных органов Содружества является Совет министров иностранных дел СНГ. Его главные задачи состоят в координации внешнеполитической деятельности государств-членов СНГ, обеспечении эффективности их совместных действий, а также в содействии успешному решению общих для участников Содружества политических задач, разработке концептуальных подходов к решению глобальных проблем международной политики, развитию и укреплению сотрудничества СНГ с ООН, Советом Европы, другими международными организациями в политической, экономической, социальной, гуманитарной и других сферах.

Перечисленные выше задачи очерчивают стратегические цели этого Совета — подчинение путем координации внешней политики государств-участниц СНГ, нейтрализация их внешнеполитической активности через монопольное представительство их интересов на международной арене как единого надгосударственного образования — субъекта международного права. О коллективной поддержке членами Содружества инициатив, отображающих специфические национальные интересы отдельных государств-членов СНГ, речь не идет. Отсутствует также положение в отношении привлечения инвестиций и механизмов обеспечения международной безопасности по мирному урегулированию внутренних конфликтов государств СНГ, противоречий и конфликтов между ними.

При Совете министров иностранных дел стран-участниц созданы специальные структуры, призванные обеспечить осуществление миротворческих операций на территории СНГ: Постоянная консультативная комиссия по вопросам миротворческой деятельности и Совместная консультативная комиссия по вопросам разоружения.

Не лучшим образом Совет министров иностранных дел реализует возложенную на нее еще

одну не менее важную функцию — осуществление мероприятий по совершенствованию информационного обеспечения внешнеполитической деятельности государств-членов Содружества. Россия получила в наследство от бывшего Советского Союза самые мощные в СНГ масс-медиа и огромное информационное пространство как на постсоветской территории, так и за ее пределами. Исходя из того что в Совете министров иностранных дел, как и в других структурах, Россия главенствует неизменно с самого начала его основания, эта комиссия имела практически неограниченные возможности реализации указанной функции. Однако позитивных результатов ее деятельности не наблюдается.

Причины слабой эффективности работы Совета министров иностранных дел стран-участниц СНГ, в частности, в сфере миротворческой деятельности, лежат прежде всего в политической плоскости, хотя не следует забывать и об организационных аспектах проблемы. Механизм принятия решений в Совете министров иностранных дел позволяет игнорировать волю одних членов Содружества и диктовать условия другим.

Организационно-техническое обеспечение высших органов СНГ осуществляет Исполнительный Секретариат Содружества, от работы которого в значительной мере зависит функционирование системы организационных структур СНГ. Кроме сугубо технических вопросов, на Исполнительный Секретариат возложено выполнение ряда важных функций [10, 95]:

- рассмотрение материалов к повестке дня заседаний Совета глав государств, Совета глав правительств, которые поступают от государств-участниц СНГ, подготовка соответствующих предложений;
- обработка внесенных в установленном порядке проектов соглашений и решений, а также внесение их на рассмотрение высшим, а при необходимости другим уставным органам СНГ;
- подготовка проектов документов, касающихся выполнения решений высших органов, а также анализ их выполнения органами Содружества;
- правовая обработка и экспертиза проектов документов, подготовка аналитических, справочных и других материалов, необходимых для рассмотрения вопросов высшими и другими органами СНГ.

Таким образом, от Исполнительного Секретариата непосредственно зависит объективность

информации, которая поступает в организационные структуры, качество проектов документов, которое определяется оптимальной балансировкой интересов участников Содружества, а также контроль за выполнением организационными структурами решений высших органов СНГ. Однако эффективность деятельности Исполнительного Секретариата была низкой. Одни усматривали ее причины в недостаточной численности аппарата, другие — в стиле его работы.

Следует заметить, что неэффективность работы Исполнительного Секретариата обусловлена не только недостатками в организации его работы, но и качеством подготовки документов работниками аппарата, большинство из которых являются российскими научными и практически работниками. Аналитическую работу по подготовке концепции интеграции с точки зрения интересов России ведут Научный совет по вопросам развития стран СНГ при президиуме Российской академии наук, Ассоциация Европейских исследований при Институте Европы Российской Академии наук и другие академические и государственные учреждения. Общую стратегию и координацию внешней политики по отношению к государствам СНГ осуществляет Министерство иностранных дел России. На Министерство Российской Федерации по сотрудничеству с государствами СНГ возложена ответственность за осуществление интеграции в сфере экономической и социальной политики Содружества. Создана и активно действует также Правительственная Комиссия по вопросам СНГ [9; 7].

Исходя из того что Россия уделяет большое внимание вопросам интеграционных связей в рамках СНГ, большинство разработанных при участии ее специалистов проектов документов имеют “евразийскую ориентацию” и максимально учитывают экономические, политические и другие интересы (формирование таможенного и платежного союзов, положение о коллективных силах по поддержанию мира в СНГ, формирование системы коллективной безопасности) прежде всего России, направленные на закрепление ее влияния на постсоветском пространстве.

Ныне государствами-членами СНГ не выполняются основополагающие принципы, обозначенные при создании Содружества: отказ от любых территориальных претензий, невмешательство во внутренние дела других держав. Привлекает внимание и то, что структуры Содружества до настоящего времени не выработали механизмов разделения собственности Советского Союза.

Российская Федерация проигнорировала право других государств на трансграничную собственность СССР, его золотой и алмазный запасы, обязательства других стран.

В то же время при решении таких проблем Москва предлагает своим партнерам по СНГ отказать от норм международного права, делая при этом упор на «особенностях» отношений. Однако надежды тех политиков, которые усматривали в Содружестве инструмент быстрой реинтеграции стран-участниц к единому центру и безоговорочное доминирование в общности только одной страны — Российской Федерации, оправдались только частично.

Порядок использования вооруженных сил регламентируется частью второй ст. 12 Устава, в которой указывается, что «решение о общем использовании вооруженных сил принимается Советом глав государств или заинтересованными государствами-членами Содружества с учетом их национального законодательства» [9]. Здесь откровенно провозглашается право сильнейшего на вооруженное вмешательство во внутренние дела государств-членов Содружества, несмотря на провозглашенные в ст. 3 принципы уважения суверенитета, неотъемлемого права народов на самоопределение, неприменение силы и другие нормы международного права.

Противоречивой является и ст. 3 Устава СНГ, которая декларирует территориальную целостность и неприкосновенность границ государств-членов СНГ и вместе с тем связывает эти принципы с отказом от противоправных территориальных приобретений [11]. Какие именно территориальные приобретения являются противоправными, не указывается. Поэтому, принимая во внимание волюнтаристское административно-территориальное деление, которое лежит в основе существующих границ государств-членов СНГ, территориальные претензии могут быть выдвинуты против любого государства. Ярким примером этого были многолетние претензии Государственной Думы России на Севастополь и Автономную Республику Крым.

Предоставление властных полномочий институтам СНГ провозглашается и в ст. 5, согласно которой к правовой базе Содружества относятся как многосторонние, так и двусторонние соглашения, принятые в ее рамках. Двусторонние соглашения должны обязательно соответствовать целям и принципам Содружества, уставным обязательствам государств-членов, а также быть согласованными с руководящими институтами СНГ.

Принципиально важным является тот факт, что в Уставе, предусматривающем громоздкую бюрократическую машину управления Содружеством, отсутствуют принципы, регламентирующие механизм принятия решений его многочисленных институций, что не может негативно не отражаться на их функционировании. Исключением являются только Совет глав государств и Совет глав правительств, однако ст. 23 Устава, которая регламентирует механизм принятия решений на высших в системе иерархии организационных структур СНГ, сводит его к очевидной несогласованности. В первом положении этой статьи речь идет о принятии решений этими институтами по принципу общего согласия-консенсуса, т. е. единогласного голосования с правом вето каждого участника. Второе положение по сути противоречит первому: «Любое государство может заявить о своей незаинтересованности в том или ином вопросе, что не должно рассматриваться как препятствие для принятия решений» [11].

Таким образом, СНГ формально считается союзом суверенных государств, созданных с целью равноправного и взаимовыгодного сотрудничества в политической, экономической, экологической, гуманитарной, культурной и других сферах деятельности, и не рассматривается как надгосударственное образование или государство. Однако нормы, касающиеся механизма реализации прогрессивных общепризнанных принципов международного отношений, выхолащивают их и делают декларативными относительно государств-членов СНГ, а само Содружество — подобным государственному образованию.

Во-первых, установлены координационные институты, через которые должна осуществляться совместная деятельность государств-членов в формировании и развитии общего экономического пространства и таможенной политики, системы транспорта и связи, социальной и миграционной политики. Государства-члены СНГ обязаны координировать внешнеэкономическую деятельность и проводить согласованную политику в области международной безопасности, разоружения и контроля над вооружением, строительства вооруженных сил, сотрудничать в направлении формирования общего экономического пространства на базе рыночных отношений и свободного перемещения товаров, услуг капиталов и рабочей силы, координировать социальную и кредитно-финансовую политику, разрабатывать совместные социальные программы, способствовать развитию общего информационного пространства.

Во-вторых, Устав СНГ предусматривает создание многочисленных органов и учреждений, которые свойственны не союзу государств, а собственно государственным структурам федерации и конфедерации. Это высшие органы, наделенные властными полномочиями, рабочие органы, функционирующие при них, органы отраслевого сотрудничества, которые по сути являются органами отраслевого управления квазигосударства.

Среди органов отраслевого сотрудничества существует также Совет министров обороны, Главное командование Объединенных вооруженных сил, Совет командующих и Командования пограничными войсками.

Совет глав государств и Совет глав правительств формируют рабочие и вспомогательные органы как на постоянной, так и временной основе. Исполнительным органом Содружества является Комитет постоянных представителей. Координатор Комитета назначается Советом глав государств на 4 года. Секретариат этого Комитета осуществляет организационно-техническое обеспечение Совета глав государств Совета, глав правительств и других органов.

Порядок работы этих советов регламентируется правилами процедуры, а порядок деятельности других органов — специальными положениями законодательства стран-членов СНГ.

Таким образом, в соответствии с Уставом СНГ, который является правовой базой Содружества, организационные структуры контролируют все важнейшие участки жизнедеятельности государств-участников, в том числе заключенные между ними двусторонние межгосударственные соглашения. В основу их функционирования положен принцип унификации интересов государств-членов Содружества, который базируется на заложенных в Уставе механизмах политического, экономического и военного давления.

К государствам-членам Содружества, которые нарушают соглашения или не выполняют решений координирующих органов, предусмотрено применение широкого спектра санкций. Не исключается также возможность вооруженного вмешательства во внутренние дела под предлогом урегулирования конфликтов, давление под угрозой территориального перераспределения “противоправных территориальных приобретений” и т. д.

Поэтому можно сделать вывод, что система организационных структур СНГ в ее нынешнем варианте является несколько модернизированной, смягченной версией той же командно-административной системы СССР как по масштабам,

так и по принципам функционирования (не взаимовыгодное сотрудничество государств-членов СНГ на принципах равноправия, сотрудничества и партнерства, а нивелирование и подчинение их интересов интересам России путем внеэкономического принуждения, всеобъемлющего контроля через институт Содружества).

Нетрудно заметить, что главная функция организационных структур СНГ состоит в реинтеграции постсоветского пространства в политическом, экономическом и культурном планах. Такая управленческая система подчинена главной задаче — сохранению стратегического курса России с государствами-участниками СНГ как ведущей силы формирования новой системы межгосударственных политических и экономических отношений на территории постсоветского пространства, наращиванию интеграционных процессов в СНГ. Однако она может эффективно существовать только при условии делегирования большей части суверенитета “новому союзному центру”, что равноценно отказу от независимости и противоречит национальным интересам государств-членов СНГ.

Нельзя не заметить, что тенденции трансформации Содружества в надгосударственное образование довольно четко просматривались с самого начала его образования. Юридическое оформление они получили в Уставе, который является действующим для преобладающего большинства государств-членов СНГ. Подписав под давлением экономического и политического потенциала России Устав СНГ, они тем самым признали механизм функционирования организационных структур, которые в соответствии с этим документом обретают наднациональные полномочия и функции.

За годы своего существования СНГ претерпел существенные изменения. Ныне в каждой из стран, входящих в СНГ, завершился процесс формирования национальной государственности. Вместе с тем у них осталось много общих проблем, требующих совместного решения. В процессе становления СНГ из-за объективных и субъективных причин его участникам не удалось выработать единой стратегии развития. Именно по этой причине в настоящее время каждому государству, входящему в Содружество, свои экономические и международные проблемы в значительной мере приходится решать самостоятельно, обособленно от других.

О конечных результатах эволюции СНГ говорить еще рано, поскольку в нем проявляются раз-

ные тенденции, которые не всегда согласуются с интересами государств-участников.

Однако, развивая положительные тенденции в эволюции Содружества, при надлежащем обеспечении механизмов выполнения достигнутых договоренностей, закреплённых в соответствующих соглашениях, СНГ имеет определённые перспективы и может сыграть важную роль в обеспечении национальных интересов государств-участниц.

Литература

1. Автономов А. С. СНГ: правовые проблемы интеграции // Представительская власть. — 1996. — № 67.
2. Алескеров М. Н. Десятилетие СНГ: итоги и перспективы // Вестн. Межпарламентской Ассамблеи. — 2002. — № 1(32).

3. Дипломатический вестник. — 1992. — № 1.
4. Михаиленко А. Н. СНГ на пороге третьего тысячелетия // Свободная мысль. — 2000. — № 10.
5. Михальченко Н., Андрущенко В. Беловежье. — К., 1996.
6. Моисеев Е. Правовой статус СНГ. — М., 1995.
7. Москвин Л. СНГ: тенденции и итоги развития интеграции // Общественные науки и современность. — 1997. — № 2.
8. Москвин Л. Интеграционные и дезинтеграционные процессы в СНГ // Вестн. Московского ун-та. — 1996. — № 5.
9. Содружество. Информ. вестн. Совета глав государств и правительств СНГ. — 1992. — Вып. 1.
10. Содружество. Информ. вестн. Совета глав государств и правительств СНГ. — 1993. — Вып. 3(11).
11. Устав Содружества Независимых Государств. Информ. вестн. Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ. — 1993. — Вып. 1(9).

У процесі становлення СНД через об'єктивні та суб'єктивні причини її учасникам не вдалося виробити єдиної стратегії розвитку. Однак, розвиваючи позитивні тенденції в еволюції Співдружності, при належному забезпеченні механізмів виконання досягнутих домовленостей, СНД спроможний відіграти важливу роль у забезпеченні національних інтересів держав-учасниць.

В процессе становления СНГ из-за объективных и субъективных причин его участникам не удалось выработать единой стратегии развития. Однако, развивая положительные тенденции в эволюции Содружества, при надлежащем обеспечении механизмов выполнения достигнутых договоренностей, СНГ может сыграть важную роль в обеспечении национальных интересов государств-участниц.

During becoming the CIS its participants could not create a strategy of development because of the objective and subjective reasons. But developing positive tendencies in evolutions of Commonwealth and providing mechanisms of performance of the achieved arrangements, the CIS is capable to play the important role in maintenance of national interests of states-participants.

Получена 20 сентября 2007 г.

ПРОБЛЕМА СТАБИЛЬНОСТИ СИРИИ В XXI ВЕКЕ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 155–161

Проблема сохранения политической стабильности является одной из важнейших для Сирии, мощной региональной державы Востока. Важнейшую роль при решении этой проблемы играют вопросы взаимодействия этносов и конфессий государства.

XX век ознаменовался для Сирии многими событиями, среди которых следует выделить получение политической независимости, череду военных переворотов и глубокие социально-экономические преобразования в различных сферах государства. Однако, вероятно, самым значимым является возрождение духа Омейядов, который заключается в реставрации былого могущества Дамаска.

Несмотря на все политические и социально-экономические потрясения второй половины прошлого столетия, Сирия сумела в полной мере реализовать идею своего величия, превратившись в мощную региональную державу Ближнего Востока. В настоящее время нельзя представить себе урегулирование какой-либо региональной проблемы без доброй воли на то со стороны дамасского лидера. Однако наступающий XXI век таит большие опасности для могущества Сирии и ее будущего.

Одна из таких опасностей кроется в этноконфессиональном составе населения этой страны. Признавая неоспоримые социально-экономические и политические достижения Сирии в годы независимости, важно указать на то, что на пороге нового тысячелетия страна оказалась отягощенной грузом множества новых проблем практически во всех сферах жизнедеятельности государства и общества. Наиболее острой из них является проблема резкого экономического спада.

На рубеже 80-90-х годов руководство Сирийской Арабской Республики (САР), столкнувшись с огромными трудностями в экономике, пошло на либерализацию экономической жизни, которая стала объективно необходимым условием выход-

да страны из социально-экономического кризиса [6, 138; 8, 19]. Однако непродолжительный экономический подъем сменился очередным затяжным спадом. Начиная с 1995 г. в стране отмечается устойчивая тенденция к снижению темпов экономического роста. Более того, в 1998 г. этот показатель приобрел отрицательную динамику, составив 1,5 %. В 1999 г. данная тенденция сохранилась, чему в немалой степени способствовала обрушившаяся на страну засуха. Кроме того, по некоторым оценкам, уже через несколько лет Сирия будет вынуждена возобновить импорт нефти, что окажет крайне негативное влияние на экономику страны [22].

Существует несколько причин, объясняющих столь сложное экономическое положение, из которых, пожалуй, главным является тот факт, что политика либерализации экономической жизни, на которую так рассчитывало политическое руководство САР, изначально не была способна принести долгосрочные дивиденды в условиях политической системы, не терпящей какого-либо реформирования.

В феврале 1999 г. Хафез Асад уже в пятый раз подряд подтвердил свои полномочия президента САР на очередной семилетний срок. Вероятно, столь длительное и бессменное нахождение на вершине власти в стране лидера Партии арабского социалистического возрождения (ПАСВ) можно было бы отнести к числу достижений, свидетельствующих о стабильности в сирийском обществе и государстве.

Однако этот феномен несет в себе и ряд сложностей, прежде всего связанных с проблемой ответственности власти в стране. В 1999 г. президен-

ту САР Х. Асаду исполнилось 70 лет. Десять лет назад он перенес инфаркт, который мог привести к смерти. Спустя полтора года Х. Асад перенес новый сердечный приступ, который приковал его к постели на несколько месяцев. Кроме того, он страдает сахарным диабетом. В настоящее время сирийский президент, не потерявший остроту ума, находится под постоянным медицинским контролем [12, 247; 21; 25].

Стареющий Х. Асад сделал ставку на своего старшего сына Басиля, которого готовил в качестве своего преемника у власти, но в начале 1994 г. Басиль погиб в автокатастрофе близ Дамасского аэропорта, что стало настоящим ударом для Х. Асада. Вслед за этим неофициально на роль будущего преемника своего отца стал выдвигаться его второй сын — 35-летний Башар, врач-офтальмолог, долгое время проживший в Лондоне. Однако он не обладает харизмой своего старшего брата и не располагает достаточной поддержкой в армейских кругах. Кроме того, сирийское законодательство запрещает выдвижение кандидата на пост президента страны людей моложе 40 лет. Тем не менее, существуют зримые свидетельства подготовки Башара к тому, чтобы он впоследствии заменил отца на вершине “политического Олимпа” в Сирии.

Напомним, что в конце 1994 г. Башар с успехом окончил военную академию в Хомсе. Более того, он постепенно набирает политический опыт государственного управления, контролируя сирийское присутствие в Ливане. В последнее время Башар все чаще выполняет международные поручения отца. Вероятно, Х. Асад стремится заранее представить своего преемника мировым и региональным лидерам, что может содействовать его успешному вхождению в президентство. Напомним, что в июле 1999 г. Башар Асад уже посетил с визитом Саудовскую Аравию, где встретился с королем Фахдом, а затем провел в Аммане переговоры с иорданским королем Абдаллой II. 8 августа 1999 г. Башар в сопровождении главы разведслужбы Сирии генерала Гази Кенаана нанес визит в Ливан, где встретился с президентом этой страны Э. Лахудом и обсудил с ним общую стратегию в диалоге с Израилем по мирному урегулированию в регионе.

Одновременно с этим Х. Асад стремится устранить с политической арены тех, кто мог бы хоть как-то осложнить плавный переход власти от отца к сыну. В первую очередь это касается армии. Так, недавно был уволен начальник Генерального штаба сирийской армии Хикмад

Шакаб, который якобы позволил себе публично усомниться в стратегических способностях Асада-младшего [4; 7; 10; 24]. Тем не менее, Башар Асад продолжает пока оставаться новичком в большой политике.

Вместе с тем нельзя исключить развитие событий по такому сценарию, когда после ухода с политической арены нынешнего президента САР Х. Асада в борьбу за власть в стране включатся представители сирийского истеблишмента, долгие годы верой и правдой служившие Х. Асаду, состарившиеся вместе с ним, но не потерявшие вкуса к еще большей власти. При этом было бы также неправомерным игнорировать возможность прихода к власти представителей среднего звена армейского офицерского корпуса, осуществляющих непосредственное командование частями и подразделениями сирийских вооруженных сил. Все перечисленные сценарии возможной борьбы за власть имеют право на существование уже в силу того, что в этом арабском государстве отсутствует отработанная и опробованная система бесконфликтной смены государственного руководства. При этом со значительной степенью вероятности можно предположить, что на первый план начнет выдвигаться проблема этноконфессионального соперничества внутри сирийского общества.

По оценке на 1990 г., в Сирии проживало около 12 млн человек [20, XIX]. Подобно многим другим арабским странам, современная Сирия обладает достаточно сложным этноконфессиональным составом своего населения. Народы, населяющие Сирию, образуют этноконфессиональные сообщества, среди которых следует особо выделить алавитов, друзов, исмаилитов и др. В настоящее время на территории Сирии проживают следующие этнические группы: собственно сирийцы, удельный вес которых в общей численности населения страны составляет 65 %; алавиты — 12 %; курды — 8 %; друзы — 3 %; палестинцы — 3 %; армяне — 2 %; исмаилиты и черкесы — 2 %, а также евреи и туркмены [11, 15; 20, XIX, 90]. Что касается конфессиональных групп населения Сирии (по ситуации на конец 80-х годов), то они представлены суннитами — 76 % (в частности, собственно сирийцы, курды, палестинцы, а также черкесы и туркмены), алавитами (шиитская секта) — 12 %, христианами — 8 % (в их числе собственно сирийцы, армяне и палестинцы), друзами (шиитская секта) — 3 %, исмаилитами (шиитская секта), которые вместе с алавитами и друзами составляют более 15 % всего населения страны, а также представлены незначительной иудейской

общиной, объединяющей всех евреев, проживающих в стране [20, XIX, 90].

Этноконфессиональный фактор всегда играл весомую роль в сирийском обществе. Однако XX век кардинально трансформировал действие этого фактора, существенно изменив баланс сил и роли различных этноконфессиональных общин как в жизни сирийского общества, так и в функционировании государственных институтов страны. Так, будет интересным отметить, что в период вхождения Сирии в состав Османской империи доминирующую роль в стране играли сунниты, которые традиционно занимали ведущее место в структуре общества, составляя большинство населения страны. Позднее, в условиях французского мандата на Сирию, мусульмане-сунниты сохранили свою традиционно лидирующую роль в сирийском обществе. Вместе с тем стала отчетливо проявляться тенденция значительного усиления влияния христианского элемента в государстве, что в какой-то степени было характерно и для последнего периода нахождения Сирии под властью турков-османов.

Однако после вывода французских войск из Сирии в апреле 1946 г. ситуация в стране стала коренным образом меняться, в борьбу за власть включались все новые силы. Особенно четко это прослеживается в период военных переворотов в Сирии в конце 40-х — начале 50-х годов, который ознаменовался прежде всего борьбой двух этноконфессиональных групп, суннитов и друзов, посягнувших на незыблемость доминирующих позиций крупнейшей этноконфессиональной общины страны. При этом следует обратить особое внимание на весьма знаменательный факт, который заключается в том, что, по существу, за всеми военными переворотами того периода стояло еще одно этноконфессиональное меньшинство — курды, которым удалось значительно сократить влияние друзов в армии, прежде всего в офицерском корпусе. Тем самым возникли условия, при которых, в частности, открылись новые возможности для успешной военной карьеры алавитов. Параллельно заметим, что в это время этноконфессиональные меньшинства не были очень заметны в политической сфере. Однако их позиции стали стремительно укрепляться, особенно в сирийской партии Баас.

Важно отметить, что создание Объединенной Арабской Республики (ОАР) в результате слияния Сирии и Египта (1958–1961 гг.) весьма благоприятно сказалось на продвижении представителей этнонациональных меньшинств Сирии к

вершинам власти. В условиях роспуска всех политических партий и организаций на территории Сирии в период существования ОАР организационные структуры ПАСВ в провинции Латакия, в которой традиционно доминировали алавиты, сохранили свою дееспособность и к моменту развала египетско-сирийского союза 28 сентября 1961 г. оставались одной из немногих политических сил, реально способных вести борьбу за власть. Эта тенденция стала очевидной после революции 8 марта 1963 г., которая была совершена баасистами, насеристами и юнионистами и в результате которой власть в стране перешла к ПАСВ [5, 159; 11, 41–42; 23, 37, 41–42, 127].

С этого момента резко возросла роль этноконфессиональных меньшинств, прежде всего алавитов, а также друзов и исмаилитов, выступающих в качестве их основных, но младших партнеров. При этом обращает на себя внимание усиление алавитского влияния в Военном комитете ПАСВ, из 14 членов которого пятеро представляли алавитскую общину, в том числе Мухаммед Умран, Салах Джадид и Хафез Асад. После революции 1963 г. в стране начался процесс быстрой замены офицеров-суннитов на офицеров-алавитов, прежде всего на высшем уровне. Так, С. Джадид стал начальником генерального штаба сирийской армии (август 1963 — сентябрь 1965 г.), М. Умран — командиром 70-й бронетанковой бригады, дислоцированной к югу от Дамаска, и т. д. [3; 11, 21, 42; 23, 37, 42, 129]. Одновременно усиливалось влияние представителей этнонациональных меньшинств, прежде всего все тех же алавитов, в руководстве ПАСВ в целом. Несмотря на межфракционную борьбу в правящей ПАСВ, упомянутая выше тенденция не только не ослабевала, но, наоборот, усиливалась.

Окончательно это приобрело завершенные формы 13 ноября 1970 г., когда к власти в Сирии в результате очередного военного переворота, получившего в истории название “исправительного движения” в ПАСВ, пришел алавит Хафез Асад, ставший генеральным секретарем ПАСВ. 22 февраля 1971 г. он был избран президентом страны, объединив в своем лице также посты главнокомандующего вооруженными силами и генерального секретаря ПАСВ, а в последующем и председателя Национального прогрессивного фронта [3, 13; 11, 88; 20, XIX; 23, 42]. Главной опорой режима Х.Асада стала армия. Именно в это время резко усилился процесс внедрения алавитского элемента в офицерский корпус сирийской армии и сил безопасности [5, 176; 20, 3].

В этих условиях алавиты фактически монополизировали власть в стране. Особая роль алавитской общины в истории сирийского государства последних десятилетий требует более пристального внимания к их истории и догматам их веры.

Этноконфессиональная мусульманская община нусайритов (более позднее их название — алавиты) образовалась в X в. в среде “крайних” шиитов Северной Сирии. Вероучение алавитов основано на исмаилизме с элементами гностического христианства и астральных культов [2, 194; 23, 20–22, 36]. Эманацией божества считается неразрывная триада Смысл (ма’на) — Имя (исм) — Врата (баб). Она ассоциируется с Луной, Солнцем и небесами и периодически воплощается в пророках, последними из которых были Мухаммед, Али и Салман аль-Фариси. Они верят в переселение душ (танассух) мужчин. По степени посвящения разделяются на ‘амма (“простые”) и хасса (“особые”). Алавиты отвергают многие предписания ислама, при обрядах используют вино, однако имеют пищевые запреты (свинина, зайчатина, угорь). Почитают Ису (Иисуса Христа) и ряд христианских “святых”, отмечают некоторые христианские праздники. В ритуальном отношении алавиты делятся на подгруппы: хайдария; шамалия или шамсия с центром в Киликии; киблия или камария с центром в Кардахе (Сирия); гаибия. Все эти отличия от ортодоксального суннитского ислама объясняют ту точку зрения, согласно которой иногда на Ближнем Востоке алавитов лишь формально относят к ответвлению от шиизма, как, впрочем, и к исламу в целом [13, 15].

Алавиты традиционно представлены сельским населением, хотя в последние десятилетия наметилось достаточно сильное стремление к их миграции в города. До последнего времени алавитские районы считались наиболее бедными и неразвитыми в Сирии в силу их географической изолированности, обусловленной горным рельефом местности в зонах их проживания. Сирийские алавиты продолжают сохранять родоплеменные связи, хотя их роль в последние десятилетия несколько ослабла. Как правило, выделяют четыре конфедерации алавитских племен (по степени убывания их численности): кальбия, хаятин, хаддадин и матаура. В силу различных причин внутри алавитской общины прослеживаются противоречия между шейхами религиозными, являющимися вершиной социальной структуры алавитской мусульманской общины, и племенны-

ми, между знатными фамилиями и крестьянами. Еще в колониальную эпоху отдельные представители алавитов благодаря индивидуальным усилиям пытались сделать карьеру на государственной или военной службе. Однако этот процесс резко активизировался после получения Сирией независимости в апреле 1946 г. Именно в этот период, как уже отмечалось выше, наметилась устойчивая тенденция к вступлению части алавитской молодежи в политические партии и организации. При этом, достигая определенного уровня, алавиты стремились усилить свое влияние в этих структурах за счет окружения себя своими соплеменниками, т. е. опираясь на внутриобщинную (или родоплеменную) солидарность [23, 19, 22–26, 28, 35–36].

Сирия традиционно считается страной, население которой исповедует достаточно умеренный ислам, которому не свойственны какие-либо радикальные проявления. Более того, сирийское общество в целом характеризуется традиционно прочными светскими воззрениями [13, 13]. Однако нарушение веками складывавшегося баланса интересов различных этноконфессиональных общин страны привело к появлению в Сирии мощного национального движения, выступавшего под исламскими лозунгами и боровшегося за восстановление ведущей роли суннитского большинства. Возникновение этого исламского оппозиционного движения, таившего в себе реальную угрозу правящему режиму, основу которого составили этноконфессиональные меньшинства шиитского толка, главным образом алавиты, пришлось на вторую половину 70-х годов прошлого века.

Таким образом, движение отражало скрытый конфликт внутри сирийского общества, сутью которого стали противоречия между подчиненным положением суннитского большинства страны и политическим доминированием в ней этнонациональных меньшинств, представленных алавитами, друзами, исмаилитами (все три группы относятся к шиитской ветви ислама) и частично христианами. Даже учитывая характерную для сирийского общества толерантность, было бы опасной ошибкой игнорировать определенные этноконфессиональные интересы. Кроме того, в 1976 г. Сирия открыто вмешалась во внутриливанский конфликт на стороне правохристианских маронитских формирований против ливанских мусульман и палестинцев. Подобные действия сирийского руководства вызвали недовольство не только некоторых политических сил страны, но даже части вооруженных сил, о чем свидетель-

ствуют аресты среди армейских офицеров в тот период.

Однако, бесспорно, главную опасность для официального Дамаска представляла исламская оппозиция, которая не только предлагала альтернативную ПАСВ модель развития сирийского государства, но и реально угрожала доминированию представителей алавитской общины в нем. Стоит напомнить, что в апреле 1964 г. в городе Хама, где были особенно сильны позиции экстремистской организации “Братья-мусульмане”, уже вспыхивал антибаасистский мятеж, который был жестоко подавлен [2, 34]. В конце 70-х — начале 80-х годов основу оппозиционного ПАСВ исламского движения вновь составили “Братья-мусульмане”. Пик активности исламской оппозиции пришелся на 1979–1982 гг., когда различные религиозно-экстремистские течения страны создали “Объединенный исламский фронт” (ОИФ) (конец 1980 г.), в который вошли наиболее воинственное крыло организации “Братья-мусульмане”, возглавлявшееся Аднаном Саад ад-Дином Укле, а также более умеренная консервативная исламская оппозиционная группировка под руководством Сайда Хаввы и шейха Али Байнуни. Возникновение ОИФ поставило страну на грань гражданской войны.

10 октября 1980 г. было опубликовано первое официальное обращение ОИФ, подписанное его лидером шейхом А. Байнуни. В соответствии с текстом этого заявления в состав Фронта вошли: организация “Братья-мусульмане”, Партия исламского освобождения и ряд суфийских группировок, требования которых сводились к созданию исламского государства на территории Сирии и введению шариата в качестве единственного закона страны. В январе 1981 г. ОИФ опубликовал свои основополагающие документы: Манифест и Программу исламской революции в Сирии. Говоря об исламской оппозиции того периода, важно обратить внимание на отсутствие в ее рядах сплоченности и единства. В частности, следует отметить, что среди “братьев-мусульман” произошел раскол, так как лидер одной из фракций этой организации Иссам аль-Аттар под нажимом влиятельной дамаской буржуазии занял выжидательную позицию и устранился от активного участия в деятельности ОИФ. Однако это не уберегло его от гнева сирийского режима, и впоследствии он был вынужден эмигрировать в Европу. Кроме того, принципиально важно указать на некоторые трения между руководителями ОИФ (в частности, Саидом Хаввой) и лидерами исламской революции в Иране [1; 5, 172,

178; 6, 136; 8, 15; 9, 320, 324; 20, XIII, 3–8, 18–21]. Следует также отметить, что наряду с ОИФ на территории Сирии действовали и другие оппозиционные режиму и организационно самостоятельные от Объединенного исламского фронта исламские группировки, в частности Фронт освобождения Сирии [16].

На протяжении нескольких лет в Сирии происходили ожесточенные вооруженные столкновения между полицией и силами безопасности, с одной стороны, и исламистами — с другой. О масштабах этих событий свидетельствует тот факт, что в их эпицентре оказались такие города страны, как Дамаск, Алеппо, Латакия, Хомс, Хама и др. [14; 15; 17] Однако поражение оппозиционного ПАСВ исламского движения было предопределено, даже несмотря на то, что оно якобы опиралось на поддержку со стороны Иордании и ООП. Так, официальный Дамаск обвинил Иорданию в предоставлении исламистам своей территории для создания тренировочных баз, что чуть было не привело к вооруженному конфликту между двумя этими соседними государствами в ноябре-декабре 1980 г. [16].

Конец открытому противостоянию между суннитским ОИФ и режимом Х. Асада положили события в Хаме в 1982 г., когда мятежный город был окружен и практически разрушен артиллерией и танками правительственных войск, а жертвами политики “умиротворения” стали, по различным оценкам, от 5 до 10 тыс. человек [12, 248]. Однако на протяжении еще некоторого времени после событий в Хаме в различных районах Сирии отмечались отдельные столкновения между силами безопасности страны и вооруженными группами мусульман-суннитов, как это произошло в Хомсе в начале июля 1983 г. [18]. Более того, в июле 1986 г. в некоторых зарубежных СМИ сообщалось об аресте 16 сирийских офицеров-суннитов, обвиненных в сотрудничестве с “Братьями-мусульманами” и еще одной суннитской подпольной группировкой “Организация исламского освобождения”, якобы финансировавшейся ООП [19]. Тем не менее, разгромив исламскую оппозицию, официальный Дамаск пошел на постепенную нормализацию отношений с некоторыми ее видными деятелями. В январе 1985 г. МВД Сирии амнистировало членов организации “Борющийся авангард”, возглавлявшейся Аднаном Саад ад-Дином Укле и сложившей оружие. В соответствии с этим актом многие члены упомянутой организации были выпущены из тюрем, часть бежавших из страны исламистов вернулась в Сирию [20, 36].

Однако большинство руководителей разрозненной исламской оппозиции, включая “Братья-мусульмане”, остались за рубежом, продолжив борьбу, в основном пропагандистскую, против баасистского режима.

К концу 80-х годов в стране насчитывалось до 12 нелегальных оппозиционных ПАСВ политических партий и организаций, включая ассоциацию “Братьев-мусульман”, подозревавшуюся в получении поддержки со стороны Ирака, ООП и некоторых кругов Иордании. Однако в своем большинстве современная оппозиция правлению Х.Асада придерживается секуляристских, левых или националистических позиций [20, VII, 34–35].

Относительно спокойная и стабильная политическая ситуация в Сирии не должна создавать иллюзию полного мира в сирийском обществе. “Мягкий авторитаризм” президента Х.Асада, подкрепленный его бесспорным авторитетом внутри страны и за ее пределами, является в настоящее время, пожалуй, единственным фактором, препятствующим возникновению в стране крупномасштабного этноконфессионального конфликта. При этом важно отметить, что у нынешнего режима в Сирии сохраняется шанс избежать этого в том случае, если ему удастся решить триединую задачу, вставшую перед обществом и государством на пороге нового столетия и заключающуюся в плавном протекании бесконфликтного процесса передачи власти и выработке новой экономической модели развития. При этом было бы ошибочным акцентировать чрезмерно большое внимание на проблеме демократизации внутренней жизни в Сирии как третьей задаче в современном развитии Сирии. Вероятно, проблема развития демократии в развивающихся странах, на чем настаивает Запад, выглядит не столь бесспорной, если платой за это должна стать стабильность не только в отдельно взятой стране, например в Сирии, но и во всем Ближневосточном регионе, занимающем важное место в системе глобальной безопасности.

Литература

1. Ахундова Н. Ч. Об организации “Исламский фронт” в Сирии // Проблемы современной советской арабистики. — Ереван, 1988. — С. 82–85.
2. Ислам: Энцикл. словарь. — М., 1991.
3. Медведко Л. Счастливая звезда Хафеза Асада // Азия и Африка сегодня. — 1996. — № 4. — С. 11.
4. Независимая газ. — 1999. — 10 авг.
5. Нинушин А. О. Императивы авторитаризма и демократизация в политической жизни Сирии // Арабские страны. Проблемы социально-экономического и общественно-политического развития. — М., 1995.
6. Сулейман Абу Дияб. Опыт ПАСВ в организации политического пространства Сирии // Арабские страны. Проблемы социально-экономического и общественно-политического развития. — М., 1995.
7. Фигуры и лица // Независимая газ. — 1999. — № 6, 13 июля. — С. 7.
8. Филоник А. Курс остается прежним // Азия и Африка сегодня. — 1996. — № 4.
9. Филоник А. Хафез Асад: призвание — гражданин // Арабские страны Западной Азии и Северной Африки. — М., 1997.
10. Contemporary Rev. — 1999. — Vol. 274, № 1599. — P. 171.
11. Dam Nikolaos van. The Struggle for Power in Syria. — N. Y., 1979.
12. Drysdale Alasdair. The Succession Question in Syria // The Middle East Journ. (MEJ). — 1985. — Vol. 39, № 2.
13. Humphreys Stephen. Islam and Political Values in Saudi Arabia, Egypt and Syria // MEJ (Washington). — 1979. — Vol. 33, № 1.
14. MEJ (Washington). — 1979. — Vol. 33, № 4. — P. 491.
15. MEJ (Washington). — 1980. — Vol. 34, № 1. — P. 59.
16. MEJ (Washington). — 1981. — Vol. 35, № 2. — P. 226–227.
17. MEJ (Washington). — 1982. — Vol. 36, № 4/ — P. 580.
18. MEJ (Washington). — 1983. — Vol. 37, № 4. — P. 671.
19. MEJ (Washington). — 1986, Vol. 40, № 4. — P. 716.
20. Syria Unmasked: The Suppression of Human Rights by the Asad Regime. — New Haven, 1991.
21. The Economist. — 1995. — Vol. 334, № 7896/ — P. 45.
22. The Economist. — 1999. — Vol. 351, № 8116. — P. 44.
23. The Political Role of Minority Groups in the Middle East. — N. Y., 1979.
24. US News & World Report. — 1999. — Vol. 126, № 5. — P. 42.
25. US News & World Report. — 1999. — Vol. 126, № 7. — P. 42.

Етноконфесіональний фактор завжди відіграв важливу роль у сирійському суспільстві. XX століття кардинально трансформувало дію цього фактора. Відносна стабільність сучасної Сирії не скасовує погрози виникнення великомасштабного етноконфесіонального конфлікту, проте у сирійського режиму залишається шанс уникнути його, вирішуючи завдання, поставлені новим сторіччям.

Этноконфессиональный фактор всегда играл важную роль в сирийском обществе. XX век кардинально трансформировал действие этого фактора. Относительная стабильность современной Сирии не отменяет угрозы возникновения крупномасштабного этноконфессионального конфликта, однако у сирийского режима остается шанс избежать его, решая задачи, поставленные новым столетием.

The ethnic factor always played important role in the syrian society. XX century cardinally transformed its role. Relative stability of modern Syria does not cancel threat of occurrence of the large-scale ethnic conflict, however the syrian mode still has chance to avoid it, solving the problems of new century.

Получена 30 августа 2007 г.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ КУРДСКОЙ ПРОБЛЕМЫ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 162–169

Рассмотрены основные аспекты курдской проблемы и основные направления ее решения. Сделан обзор и анализ основных научных работ, посвященных этнополитическому положению курдов.

В советской науке курдоведение занимало важное место. В советской историографии основное внимание уделялось истории курдского народа XIX ст. Значительный вклад в разработку этих проблем внесли историки-курдоведы А. Ш. Шамилов, М. С. Лазарев, М. А. Гасратян, Ш. Х. Мгои, К. К. Курдоев [1]. После распада СССР в России продолжают работать два основных центра курдоведения — в Москве и Санкт-Петербурге. Открыт Курдский исследовательский институт в Москве, возглавляемый Ш. Х. Мгои.

В 1980–1990-е годы российские курдоведы осуществили ряд важных исследований по курдской проблематике. В них анализируются особенности курдского движения в каждой из стран проживания курдов. В 1988 г. в Москве была издана монография О. И. Жигалиной “Национальное движение курдов в Иране (1918–1947)”, в которой автор уделяет внимание динамике этнополитической ситуации в Иранском Курдистане после Первой мировой войны, анализируются факторы, способствовавшие подъему курдского движения в 40-е годы прошлого века [2]. Анализируется и специфика курдского национально-демократического движения в Турецком Курдистане. Этот вопрос, в частности, рассматривается в монографии М. А. Гасратяна “Курды Турции в новейшее время” [3]. Однако хронологические рамки данной работы ограничены началом 80-х годов прошлого века.

В 1991 г. была издана работа Ш. Х. Мгои “Курдский вопрос в Ираке в новейшее время” [4]. Соглашаясь с тем, что решение курдской проблемы должно быть осуществлено в форме нацио-

нальной автономии, он, однако, считает, что это невозможно при отсутствии в Ираке демократического строя в целом.

Курдовед Ш. Х. Мгои особо выделяет в качестве важного этапа в истории курдской проблемы официальное провозглашение автономии курдского народа в Иракской Республике в 1974 г. Впервые в одной из стран, в национальный состав которой входят курды, официально были признаны их национальные права.

Однако автор справедливо отмечает, что официально провозглашенное равноправие не было подкреплено конкретным содержанием.

Международный аспект курдской проблемы рассматривается в ряде работ М. С. Лазарева. В этом плане следует отметить цикл его работ, включающих книгу “Курдистан и курдская проблема (90-е годы XIX века — 1917 г.)”, которая вышла в 1964 г. В переработанном и дополненном виде она была переиздана в 1972 г. под названием “Курдский вопрос (1891–1917)”. В 1989 г. выходит его новая книга “Империализм и курдский вопрос (1917–1923)” [5].

Особое внимание в этом цикле работ уделяется международному аспекту курдской проблемы. Показана роль великих держав в разделе Курдистана и его колониальном порабощении. Автор делает вывод, что главным для них было стратегическое и экономическое значение данного региона, курдская проблема играла вспомогательный характер.

Рассмотрению эволюции борьбы курдов за свободу и демократические права, становлению национально-освободительной борьбы курдских

партий и организаций посвящен коллективный научный труд “Курдское движение в новое и новейшее время”, изданный в 1987 г. московскими и ереванскими учеными.

В современной российской историографии недостаточно освещена эволюция курдской проблемы в конце прошлого столетия, т. е. в период, перенасыщенный событиями, которые кардинальным образом изменили расстановку сил в мире и имели большое влияние на весь ближневосточный регион.

Вместе с тем, в ракурсе исследованной проблемы в современной российской политической науке можно выделить следующие ключевые проблемы, которые изучаются учеными-**востоковедами**:

- *Социально-экономическая и политическая история Курдистана.* Среди работ этого плана можно отметить коллективный труд “История Курдистана” (1999) [6] и исследование Н. Мосаки “Курдистан: ресурсы и политика” [7]. “История Курдистана” представляет собой первую попытку создать обобщающий труд по истории курдов и Курдистана за период от завершения формирования курдской народности (середина I тысячелетия н. э.) до наших дней. Такого рода исследование отсутствует как в курдском, так и в западном курдоведении. В центре внимания авторов находится курдское национально-освободительное движение. Важным достоинством данной работы является использование авторами первоисточников и неизученной еще литературы, которая впервые вводится в научный оборот. В то же время ограниченный объем работы и ее в определенной степени справочно-информационный характер не позволили авторам в полной мере уделить внимание роли и месту курдской проблемы в региональных международных отношениях в 1970–1990-е гг.
- *Положение курдов в Турции, Иране, Ираке:* работы О. Жигалиной [8], К. Вертяева [9], Ш. Мгой [10], Длер Хамаса, М. Гасратяна [11], А. Лукоянова [12], в которых авторы рассматривают как историю, так и современное состояние этого вопроса, а также работы Е. Загорновой, посвященные истории курдских партий [13]. Среди работ этого плана особый интерес представляет книга Длера Хамада “Национально-освободительное движение в Иракском Курдистане

(1975–1991 гг.) издательства Санкт-Петербургского университета [14]. Эта работа, в основу которой положены материалы его кандидатской диссертации, стала первым опытом наиболее полного анализа одного из интереснейших периодов новейшей курдской истории. Подчеркнем, что автору, занимающему совершенно четкую политическую позицию, удалось объективно подойти к оценке событий недавнего прошлого. Это тем более важно, что научные работы, в которых дан комплексный анализ политических и идеологических процессов в национальном движении Иракского Курдистана, практически отсутствуют. Д. Хамад отмечает, что события, последовавшие после поражения сентябрьского восстания 1975 г., отчетливо показали необходимость возникновения нового политического движения, каким стал Патриотический Союз Курдистана (ПСК).

Хотя идеологические различия в национальном движении Иракского Курдистана породили политические конфликты, которые привели к открытым военным столкновениям, что нанесло сильный удар по интересам курдского народа, необходимо аргументировать тот аспект, в котором прослеживаются необходимость и неизбежность такого пути развития курдского общества. Особое внимание уделяется анализу конкретных исторических событий, оказавших наиболее сильное влияние на национальное движение. Прежде всего это относится к ирано-иракской войне, событиям которой посвящена отдельная глава работы.

- *Курдская проблема в системе региональных отношений на Ближнем и Среднем Востоке* (М. Лазарев, Г. Шахбазян, А. Трофимов) [15]. Состояние российско-курдских отношений на современном этапе и их влияние на развитие и возможное решение курдской проблемы отражает книга “Государственная Дума и курдская проблема”, изданная в Москве в 1998 г., подготовленная к печати Р. Броевым [16]. Она представляет собой сборник документов и материалов различных мероприятий, подготовленных и проведенных Российским парламентом, постановлений, заявлений и обращений, принятых Государственной Думой Российской Федерации по различным аспектам курдской проблемы. В книге представлены аналитические обзоры о месте и роли Курдистана в мировом геополитическом

пространстве, на Ближнем Востоке и в Кавказском регионе, сделанные известными учеными-курдоведами, а также видными политическими деятелями стран СНГ и Российской Федерации. Здесь собраны доклады и выступления участников парламентских слушаний по проблеме курдов, прошедших с 1996 по 1998 г. Этот сборник документов и материалов позволяет оценить состояние курдской проблемы на современном этапе, а также изменения, произошедшие в российско-курдских отношениях с начала 90-х годов.

В конце 1997 г. в издательстве Санкт-Петербургского университета вышла книга Магдида Сапана “Печать курдской диаспоры: история и современное состояние” [17]. Эта монография была написана на основе диссертации автора на соискание ученой степени кандидата филологических наук. В ней рассматривается роль периодической печати курдской диаспоры как в развитии и становлении литературного языка, так и в освещении курдской проблемы. Используя широкий круг источников и архивные материалы, автор всесторонне изучает влияние курдской проблемы на развитие периодической печати курдов в странах Ближнего и Среднего Востока, а также в европейских странах, в первую очередь в Швеции. Особый интерес вызывает анализ курдской периодики начала 90-х годов, освещающей события мартовского восстания 1991 г. и последовавшие за ним события. Несомненным достоинством книги является введение в научный оборот документов и материалов, неизвестных ранее, а также большое количество иллюстраций.

В Украине курдской проблеме посвящен ряд диссертационных исследований Насеха Гафура Рамадана “Курдская проблема в системе международных отношений между двумя мировыми войнами” [18]. В работе рассмотрена динамика развития курдской проблемы в международных договорах и соглашениях, показана суть “курдской политики” западных держав и стран, разделивших между собой Курдистан. Данному исследованию характерна сильная степень идеологизированности, апология политики СССР по курдской проблеме. Несомненной заслугой автора является аргументированное доказательство на основе документальных материалов факта наличия курдской проблемы в системе международных отношений в период между двумя мировыми войнами в качестве самостоятельной проблемы.

В Киевском университете имени Тараса Шевченко были защищены две диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук — Маруфом Умаром Гулло “Проблема международной правосубъектности курдского народа в современном международном праве” [19] и Бштиваном Али Абдулкадиром “Международно-правовые аспекты права курдского народа на самоопределение” [20]. В работе Маруфа Умара Гулла впервые в украинской и зарубежной литературе проведено теоретическое рассмотрение международной правосубъектности курдского народа как основы для реализации его права на равноправие и самоопределение в современных условиях. Автор приходит к выводу, что реализация права на самоопределение курдского народа в каждом из государств, поделивших между собой Курдистан, будет осуществляться в различной форме. В Ираке реализация этого права может быть осуществлена в форме федерации Курдского района Ирака с центральным правительством в рамках единого государства.

В отличие от данной точки зрения, Бштиван Али Абдулкадир считает, что возможна реализация права курдского народа на самоопределение путем создания курдского независимого государства в любой части Курдистана с последующим присоединением других частей Курдистана, а обязательным условием реализации права курдского народа на самоопределение путем федерации считает гарантии выхода из федерации с целью присоединения к Курдскому государству. Автор считает, что образование единого и независимого Курдского государства является общей целью всех курдских политических организаций, на пути решения этой задачи стоит разделение Курдистана между четырьмя государствами, следовательно, разделение курдского национального движения. Поэтому необходимым шагом на пути реализации основной задачи является объединение курдского национально-освободительного движения в одну политическую организацию и образование Курдского независимого государства в любой части Курдистана, с последующим присоединением к нему остальных частей.

Следует отметить диссертацию на соискание степени кандидата политических наук Бхари Абдулы Хадера “Курдская проблема в международных отношениях на Ближнем и Среднем Востоке в середине 70-х — 90-х гг.” [21], в которой автор исследует место и роль курдской проблемы в системе международных отношений на Ближнем и Среднем Востоке в середине 70-х–90-е годы про-

прошлого века. Автором показано, что курдская проблема принадлежит к числу сложных международных проблем, которые имеют национальный, региональный и международный характер, что ее решение не может быть обеспечено в рамках какого-либо одного государства. Курдская проблема — это не проблема национального меньшинства, а вопрос разделенной страны и нации, которая имеет право на самоопределение, как и другие народы мира и является одним из важнейших компонентов современной политической ситуации на Ближнем и Среднем Востоке, в мире в целом.

Существенный вклад в общее видение темы диссертационного исследования внесли труды украинских ученых П. Варбанца, А. Веселовского, В. Головченка, В. Гуры, С. Гуцало, Н. Ксендзык, Н. Мхитарян, Б. Парахонского, Н. Пророченко, И. Черникова [22], в которых освещаются основные тенденции развития международных отношений в ближневосточном регионе. Особое значение для раскрытия темы имели работы С. Гринько, В. Копейки, Ю. Скорохода, Л. Токаря, В. Шведа [23], в которых анализируются концептуальные основы и политика США, ЕС, НАТО и России на Ближнем и Среднем Востоке в целом и в отношении Ирака в частности, а также публикации В. Долгова, В. Зварича, О. Корниевского, В. Шиманского [24], посвященные анализу современной американской доктрины расширения демократии на Ближнем Востоке.

В процессе проведения данного исследования были учтены положения и выводы, которые содержатся в работах А. Воловича, Б. Гончара, Е. Коппель, Ю. Кочубея, Ю. Скорохода [25], посвященные анализу региональных и локальных конфликтов на Ближнем Востоке (арабо-израильский и ливанский конфликт, кризисы в Персидском заливе). Особое значение имели работы украинских (В. Каспрука, А. Маначинского, Л. Скороход, Н. Слободян) и российских (Е. Мелкумян, Г. Косача, А. Алимова, В. Ягья) ученых, в которых анализируются различные аспекты иракского кризиса и поиск путей его урегулирования [26].

Автору были полезными для раскрытия темы работы украинских и российских ученых А. Картунова, О. Маруховской, А. Майборода, В. Амелина, В. Авксентьева, М. Лебедевой, А. Празускаса, В. Чагилова, посвященные ключевым проблемам этнополитики [27].

Отдельные аспекты курдской проблемы находят отражение в работах исследователей, прина-

длежащих к господствующим нациям в странах, разделивших Курдистан. Характерной особенностью большинства исследований курдской проблемы в этих странах является их идеологическая направленность. Это находит отражение в попытках отрицания исконной этничности курдов, имеющих конечной целью отказать им в идентификации как отдельной нации.

В наиболее крайней форме такие взгляды отражены в турецкой историографии. В основном пропагандистская деятельность пантюркистов концентрировалась на декларировании “единства турецкой нации” внутри страны, основанного на отрицании существования других национальностей, и прежде всего курдов, на трудах, фальсифицирующих историю тюркских народов мира.

Особое место в этой деятельности принадлежит Институту исследования турецкой культуры, который только в период с 1963 г. и по 1980 г. опубликовал более сотни книг — в основном националистического и пантюркистского характера.

Особое место в публикациях института занимает курдская проблема. Если опубликованная в 1981 г. работа Секбана Сукру Мехмета еще называлась “Курдский вопрос” [28], то уже следующая публикация Севгена Назми была озаглавлена “Восточные и юго-восточные турецкие княжества (История курдотюрков по османским источникам)” [29].

След за изобретением термина “курдотурки” последовали дальнейшие исследования с аналогичных позиций — “История Вана и исследования о курдотурках” [29], “Курдотурки и туркмены в истории” и др. [30].

Главная цель подобных исследований заключалась в том, чтобы доказать, что народа под названием “курды” не существует, что курдский язык — это всего лишь диалект турецкого языка. Из этого положения выводится пропагандистская доктрина идентичности курдов и турок, согласно которой современные курды якобы не являются самостоятельным народом и не имеют права претендовать на собственное национальное самосознание, что они должны быть счастливы уже тем, что их причисляют к “великой турецкой нации”.

Примером такого рода исследований может служить работа “Нация и осознание национального единства” турецкого автора С. Сефероглы [31]. Ссылки на авторитет основателя Турецкой Республики Кемаля Ататюрка призваны оправдать излагаемые в ней идеи. В книге излагаются пантюркистские “доказательства” мнимой тождественности курдского языка турецкому.

Политика отрицания существования в Турции национальных меньшинств является основой доктрины турецкого национализма Народно-республиканской партии Турции и большинства других политических партий этой страны независимо от их ориентации. Курды объявлены ими “горными турками”.

Так обосновывалась политика их отуречивания и поглощения “единой турецкой нацией”. В то же время некоторые левые партии выступают за предоставление курдам права на самоопределение, с оговоркой о “добровольности” вхождения Курдистана в состав Турции.

В вышедших почти одновременно в Париже и Москве монографии курдского ученого Сабри Жигерли “Курды и их история”, в коллективном труде российских ученых “История Курдистана” и изданной в Москве монографии ведущего российского курдоведа М. С. Лазарева “Курдистан и курдский вопрос” исследования проведены с точки зрения не только политической, но и геополитической истории. В коллективной монографии российских военных историков “Турция и Курдистан” проблема рассматривается в геостратегических параметрах, в связи со все еще продолжающейся иракской войной [32].

Официальные переписи населения не дают сведений о численности национальных меньшинств в Турции. Кроме того, часто многие представители нетюркских народностей предпочитают указывать в опросах свою национальность как турецкую, чтобы избежать преследований со стороны властей, а тюркоязычные народности, все еще сохраняющие этническое самосознание, фигурируют в официальных данных как турки. Тем не менее, по данным на конец 80-х годов, по подсчетам демографов, численность национальных меньшинств в Турции составляет 6 млн 579 тыс. человек, при этом численность курдов оценивалась в 5 млн человек [33].

Эти данные, возможно, не отражают истинного положения вещей. По данным курдских источников, в 1978 г. в Турции проживало 10 млн курдов, а по подсчетам российского исследователя М. А. Гасратяна, — 9 млн. В Восточной и Юго-Восточной Анатолии 40 % населения составляют национальные меньшинства, из них 37 % курдов. Большая часть курдских кочевников не знает турецкого языка [3].

Что касается официальной историографии других стран, поделивших между собой Курдистан, — Ирака, Ирана и Сирии, то здесь, хотя и не отрицается само существование курдов, однако,

фальсифицируется их история. Иракская историография отрицает факты геноцида против курдов. В период ирано-иракской войны Иран поддерживал иракских курдов и отрицательно отнесся к подписанию секретного соглашения между Турцией и Ираком, в соответствии с которым турецкие войска могли наносить удары по базам курдов на иракской территории на глубину до 30 км, а Ирак наносил массированные удары по курдским лагерям, расположенным на границе с Турцией.

Значительное количество литературных источников, появившихся на Западе в период ирано-иракской войны, особенно в связи с кризисом в Персидском заливе, затрагивает в той или иной мере курдскую проблему, особенно в контексте ирано-иракских отношений или в связи с событиями вокруг Ирака.

В 90-х годах в странах Западной Европы и в США существенно возрастает количество научных трудов по курдоведению. Исследования в этой отрасли прежде всего сосредоточены в центрах изучения курдской истории, культуры и литературы.

26 июня 1999 г. в Вашингтонском университете (США) открылся исследовательский центр им. М. Барзани. Этот центр возглавил профессор Азиз Сайд. Открытие такого центра — дань уважения выдающемуся курдскому лидеру свидетельство нового взгляда США на курдскую проблему. Наряду с зарубежными учеными в исследовательской деятельности принимают участие сотрудники культурных центров и институтов, созданных в 80-е годы в ряде западноевропейских стран, особенно в тех, где имеется курдская диаспора.

Центром пропаганды курдской истории, культуры и литературы является Курдский институт, открытый в Париже в 1983 г. по инициативе многочисленных курдских эмигрантов, проживающих в странах Западной Европы. Институт выпускает несколько печатных изданий, в том числе “Бюллетень”, журналы “Курдские исследования” и “Надежда”. Подобные курдские центры имеются в Швеции, Германии, Бельгии, Норвегии, Австрии и в ряде других стран.

Среди европейских и американских ученых, вносящих важный вклад в развитие курдоведения, следует назвать Д. Макдоуелла, К. Маккернана, Б. О’Лири, М. Гантера, Дж. Бло, М. Ван Брюинессена, Ж. Шальяна, Х. Хаузера, Ф. Ерхарда [34] и основателя современной французской школы курдоведения Камурана Бадр-хана. Чрезвычайно важна их деятельность в публикации источни-

ков — документов курдских политических организаций.

Объектом исследования ученых США и Западной Европы являются история Курдистана и взаимоотношения между различными этническими общинами, проживающими на территории Курдистана (Дж. Баллок, Х. Морис, У. Пирс, Гафур Абдаллах [35]), курдский этнонационализм и история курдского национально-освободительного движения (Дж. Кардо, Надир Энтесар, Е. О'Баланси, З. Ольсон, Ф. Крайонбрек, К. Еллисон [36]), положение курдов в Ираке, Иране, Турции и Сирии (Керим Уилдиз, Дж. Кими, Х. Берки, Г. Фаллер, Д. Натали [37]). Многие зарубежные ученые в своих трудах продолжают развивать темы, касающиеся социальной организации курдского общества, роли религиозного фактора в эволюции курдской проблемы. Среди работ этого плана следует отметить книгу немецкого автора Х. Хаузера "Курды — пасынки Аллаха", вышедшую в 1979 г.

Большая часть исследователей признает, что курды подвергаются национальной дискриминации и насильственной арабизации, персизации и туркизации. Учитывая сложность и противоречивость курдской проблемы, они полагают, что следует искать компромиссное решение курдской проблемы, т. е. признание в нынешней геополитической ситуации культурной и административной автономии было бы важным завоеванием курдского движения.

Поскольку курдский вопрос является постоянно действующим фактором, оказывающим значительное влияние на внутри- и внешнеполитическую ситуацию на Ближнем Востоке, зарубежные исследователи пытаются прогнозировать конфликтные ситуации в зонах расселения курдов. Особое место среди такого рода работ занимает иракский кризис. Можно выделить труды Дж. Паркера, У. Террилла, Е. Кордисмена, П. Гелбрейта, Р. Сетлофа, К. Иордана, Б. Рубина, Т. Риска, Д. Малоуна, П. Робертса, Й. Бодански, Дж. Кигана [38], в которых довольно основательно исследуются как международный, так и внутренний аспекты иракского кризиса.

Прогнозированию возможных моделей развития ситуации в Ираке, судьбе самого иракского государства посвящены научные разработки Д. Бимана, К. Поллака, Х. Салиха, Д. Брансати, А. Ахрама, М. Рубина [39], которые непосредственно затрагивают и роль курдского фактора в Ираке.

В то же время следует отметить, что в современной историографии отсутствует комплексное

исследования места и роли курдской проблемы в международных отношениях на Ближнем и Среднем Востоке в 90-е годы, хотя отдельные аспекты данного вопроса рассматривались в работах, указанных ранее.

Таким образом, курдоведение принадлежит к числу перспективных разделов востоковедения. Автору представляется, что пришло время для систематического изучения места и роли курдской проблемы в современных международных отношениях, что позволяет более четко обозначить пути и перспективы ее решения. Это усиливает как актуальность, так и новизну новых исследований.

Литература

1. Гасратян М. А., Орешкова С. Ф., Петросян Ю. А. Очерки истории Турции. — М.: Наука, 1983. — 294 с.; Гасратян М. А., Лазарев М. С., Мгои Ш. Х. Курдское движение в новое и новейшее время. — М.: Наука, 1987. — 157 с.
2. Жигалина О. Национальное движение курдов в Иране (1918–1947). — М.: Наука, 1988. — 166 с.
3. Гасратян М. А. Курды Турции в новейшее время. — Ереван: Айастан, 1990. — 384 с.
4. Мгои Ш. Х. Курдское движение в новое и новейшее время. — М.: Наука, 1987. — 270 с.
5. Лазарев М. С. Империализм и курдский вопрос (1997–1923). — М.: Наука, 1989. — 327 с.; Лазарев М. С. Курдистан и курдский вопрос. — М.: Наука, 1972. — 472 с.
6. История Курдистана / Под ред. М. С. Лазарева, Ш. Х. Мгои. — М.: Ин-т востоковедения РАН, 1999. — 526 с.
7. Мосаки Н. Курдистан: ресурсы и политика. — М.: Ин-т востоковедения РАН, Ин-т Ближнего Востока, 2005. — 352 с.
8. Жигалина О. Иракский Курдистан: новая ситуация, новые проблемы // Азия и Африка сегодня. — 2004. — № 5. — С. 50–55.
9. Вертяев К. К истории курдского вопроса в Турции // Курдский вопрос на рубеже тысячелетий. — М.: Ин-т Ближнего Востока, 2004. — С. 75–98.
10. Мгои Шакро. Имя, ставшее символом борьбы народа // Материалы к 100-летию Мустафы Барзани. — <http://www.kurdistan.ru/Barzani/bar13.htm>
11. Гасратян М. А. Советская Россия и курды Турции // Дружба. — 1997. — № 2. — С. 11–20.
12. Лукоянов А. Курдская проблема в ИРИ после падения режима Саддама Хусейна // Курдский вопрос на рубеже тысячелетий. — М.: Ин-т Ближнего Востока, 2004. — С. 131–149.
13. Загорнова Е. Этапы становления и взаимоотношения наиболее влиятельных курдских партий // Ближний Восток и современность. — 2005. — Вып. 26. — С. 183–192. — (М.: Ин-т Ближнего Востока).

14. Длер Хамад. Национально-освободительное движение в Иракском Курдистане (1975–1991 гг.). — СПб.: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1999. — 176 с.

15. Лазарев М. С. Иракский Курдистан: в ожидании перемен // Азия и Африка сегодня. — 2003. — № 6. — С. 8–11; Лазарев М. С. Курдистан в геополитическом аспекте // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. — 1999. — № 6. — С. 53–61.

16. Государственная Дума и курдская проблема / Федеральное собрание — Парламент Рос. Федерации, Гос. Дума, Ком. по вопросам геополитики / Сост. Р. Броев. — М.: Аxiна welat, 1998. — 272 с.

17. Сапан Магдид. Печать курдской диаспоры: история и современное состояние: Дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10. — СПб., 1998. — 198 с.

18. Насех Гафур Рамадан. Курдская проблема в системе международных отношений между двумя мировыми войнами: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — К., 1979. — 19 с.

19. Маруф Умар Гулл. Проблема международной правосубъектности курдского народа в современном международном праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1995. — 18 с.

20. Бштиван Али Абдулкадир. Международно-правовые аспекты права курдского народа на самоопределение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1989. — 19 с.

21. Бхарі Абдула Хадер. Курдська проблема в міжнародних відносинах на Близькому та Середньому Сході в середині 70-х–90-ті рр.: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2000. — 19 с.

22. Пророченко Н. О. Туреччина: історія, культура, географія. — К.: Світ знань, 2005. — 232 с.; Головченко В. І. Збройні сили в політичній системі держави Ізраїль: "яструби" чи "голуби"? // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2006. — Вип. 62 (Ч. 2). — С. 3–10; Гура В. К. Арабо-ісламський регіон в контексті проблем сучасного світового розвитку // Міжнародна економіка. — К.: ICEMB НАН України, 2002. — Вип. 32. — С. 3–18; Гура В. К. Асиметрія стратегій партнерства в Південному та Південно-Східному Середземномор'ї // Дослідження світової політики. — К.: ICEMB НАН України, 2000. — Вип. 14. — С. 50–62; Гуцало С. Є. Ліга арабських держав і повстання палестинців на окупованих Ізраїлем територіях // Укр. іст. журн. — 1990. — № 6. — С. 88–97.; Мхитарян Н. Посилення ісламського чинника у внутрішньополітичному житті Туреччини і його вплив на зовнішню політику країни в глобальному і регіональному вимірі // Дослідження світової політики. — К.: ICEMB НАН України, 2005. — Вип. 33. — С. 95–124; Пророченко Н. О. Проблема еволюції арабської єдності в контексті політики США на Близькому Сході // Дослідження світової політики. — К.: ICEMB НАН України, 2004. — Вип. 28. — С. 66–80.

23. Скороход Л. І., Скороход Ю. С. Росія та іракська криза // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2005. — Вип. 53 (Ч. 2). — С. 15–21; Токар Л. Стратегія США на Середньому Сході // Стратегічна панорама. — 2003. — № 2. — С. 56–68.

24. Долгов І., Зварич В. "Передова країна" у пошуках своєї ідентичності. Проект США "Ширший Близький Схід":

перспективи для Туреччини // Політика і час. — 2004. — № 7–8. — С. 61–70; Корнієвський О., Шиманський В. У світ, де не спалахують конфлікти. Доктрина розширення демократії: геополітичні аспекти політики США // Політика і час. — 2005. — № 1. — С. 38–43.

25. Скороход Л. І., Скороход Ю. С. Росія та іракська криза // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2005. — Вип. 53 (Ч. 2). — С. 15–21.

26. Скороход Л. І. Концептуальне забезпечення близькосхідного курсу зовнішньої політики США та Росії: компаративний аналіз // Дослідження світової політики. — К.: ICEMB НАН України, 2004. — Вип. 28. — С. 30–65.

27. Авксентьев В. А. Этническая конфликтология: в поисках научной парадигмы. — Ставрополь: Изд-во СГУ, 2001. — 267 с.; Амелин В. В. Вызовы мобилизованной этничности: Конфликты в истории советской и постсоветской государственности — М.: ИЭА РАН; ЦИМО, 1997. — 320 с.; Майборода А. Н. Теория этнополитики в западном обществоведении. — К.: Наук. думка, 1993. — 228 с.; Межэтнические конфликты в странах зарубежного Востока / Отв. ред. А. А. Прусаускас. — М.: Наука, 1991. — 276 с.

28. Sekban Sukru Mehmet. Kurd Sorunu. — Ankara, 1981. — 265 p.

29. Sevgen Nazmi. Dogu ve guneydogu Anadolu'da Turk Beyli Kleri (Osmanli Belgeleri Le Kurklerittu Tarihil). — Ankara, 1982. — 276 p.

30. Sabri Rasa, Suleyman. Van Tarihi ve Kurtturkhlari Hakkinda Incemeler. — Ankara, 1982. — 207 p.

31. Seferoglu S. K., Basbug H. Millet ve milli Birlik Bilince. — Ankara, 1985. — 187 p.

32. Лазарев М. С. Курдистан и курдский вопрос. — М.: Наука, 1972. — 472 с.

33. События и анализ восстания 1987 г. в Курдистане // WRegai Asti u Sosyalizm. — 1989. — № 18. — С. 118–199.

34. Gunter M. The Kurdish predicament in Iraq: a political analysis. — N. Y.: St. Martin's Press, 1999. — 181 p.; Gunter M. The Kurds and the future of Turkey. — N. Y.: St. Martin's Press, 1997. — 184 p.; Gunter M. The Kurds of Iraq: tragedy and hope. — N. Y.: St. Martin's Press, 1992. — 175 p.

35. Bulloch J., Morris H. No friends but the mountains : the tragic history of the Kurds. — N. Y.: Oxford Univ. Press, 1992. — 242 p.; Chaliand G. A people without a country: the Kurds and Kurdistan. — N. Y.: Olive Branch Press, 1993. — 259 p.

36. Entessar Nader. Kurdish ethnonationalism. — Boulder: Lynn Rienner Publ., 1992. — 208 p.; Kurdish culture and identity / Ed. by Philip G. Kreyenbroek, Christine Allison. — L.; Atlantic Highlands. — N. J.: Zed Books, 1996. — 185 p.; Kurdo J. Kurdistan: the origins of Kurdish civilization. — Stockholm: Sara Distribution, 1988. — 74 p.; O'Ballance E. The Kurdish struggle, 1920–94. — Houndmills, Basingstoke (England): Macmillan Press ; N. Y.: St. Martin's Press, 1996. — 251 p., Olson R. The Kurdish question and Turkish-Iranian relations: from World War I to 1998. — Costa Mesa (Calif.): Mazda Pub., 1998. — 105 p.

37. Laber J. Destroying ethnic identity: the Kurds of Turkey. — N. Y.: U.S. Helsinki Watch Committee, 1988. — 73 p.; Yildiz Kerim. The Kurds in Iraq : the past, present and future. — L.: Pluto: Kurdish Human Rights Project, 2004. — 236 p.; Yildiz Kerim. The Kurds in Syria : the forgotten people. — L.; Ann Arbor. MI: Pluto Press in association with Kurdish Human Rights Project, 2005. — 160 p.; Yildiz Kerim. The Kurds in Turkey: EU accession and human rights. — L.

38. Falk R. Democracy Died at the Gulf // The Gulf War and the new World Order. Int. Relations of the Middle East. — Gainesville: Univ. Press of Florida, 1994. — P. 536–548; Farouk-Sluglett M., Sluglett P. Iraq and the New World Order // The Gulf War and the new World Order. Int. Relations of the Middle East. — Gainesville: The Univ. Press of Florida, 1994. — P. 265–292; Daneshkhu Scheherazade. Iran and the New World Order // The Gulf War and the new World Order. Int. Relations of the Middle East. — Gainesville: Univ. Press of Florida, 1994. — P. 293–316; Darwish A., Alexander G. Unholy Babylon: The secret history of Saddam's war. — N.Y., St. Martins, 1991. — 335 p.; Enid Hill. The New World Order and the Gulf War: Rhetoric, Policy, and Politics in the United States // The Gulf War

and the new World Order. Int. Relations of the Middle East. — Gainesville: Univ. Press of Florida, 1994. — P. 184–223.

39. Constable P. Kurds Adapt to a New Order in Iraq. — <http://home.cogeco.ca/~konuche/12-8-03-kurds-new-adaption.htm>; Kurds, Coalition Launch Project to Build Civilian, Airport in Arbil. — <http://www.krg.org/news/index.asp>; Salih Khaled. What Future for the Kurds? // The Middle East Rev. of Int. Affairs. — 2005. — Vol. 9, № 1. — P. 83–95; US, UK and Spain draft UN Security Council resolution on Iraq (25/02/03). Foreign and Commonwealth Office News; Watson P. U.S. Troops Start Evicting Kurds from Houses They'd Seized from Arabs // Los Angeles Times. — 2003. — May 8.

Дослідження курдської проблеми є одним з найбільш значущих і перспективних розділів сходознавства, надзвичайно актуальним у наші дні, коли ця проблема стає особливо важливою в міжнародних відносинах.

Исследование курдской проблемы является одним из наиболее значимых и перспективных разделов востоковедения и весьма актуальным в наши дни, когда эта проблема становится особенно важной в международных отношениях.

Research of a kurdish problem is one of the most significant and perspective sections of oriental studies. It is rather actual today, when this problem becomes especially important in international relations.

Получена 6 сентября 2007 г.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО ООНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 170–175

Застосовуються причини і перспективи теоретичного оновлення концепції політичної культури в зарубіжній політичній науці. Аналізується еволюція концепції політичної культури Г. Алмонда, методологічний підхід Р. Інглегарта, напрям оновлення типологічного ряду політичної культури, здійсненого Х'юнксом і Хікснурсом, ідеї А. Вілдавскі та В. Вуйчича щодо розуміння сутності політичної культури в сучасній політичній науці.

Зміни у політичній культурі постсоціалістичних країн, які є продовженням національних і загальноєвропейських трансформацій кінця ХХ — початку ХХІ ст., їх специфіка та інтенсивність визначаються неповторним комплексом економічної, соціальної, політичної, культурної та етнонаціональної ситуації. Східноєвропейський простір до сьогодні залишається тим регіоном, де демократичні політичні орієнтації та розмаїття конвенційних форм участі у політичному процесі зазнають одночасного відновлення, засвоєння та переосмислення масовою свідомістю. Водночас у кожній посткомуністичній країні чітко простежуються особливості політичної культури, які насамперед залежать від динамічності процесу становлення демократичних політичних інститутів. Саме це робить проблему теоретико-методологічного оновлення концепції політичної культури актуальною для політологічного співтовариства.

Розуміючи необхідність змін політичної культури в Україні у напрямі демократизації, українські політологи з початку 90-х років починають звертатися до розробки теоретичних аспектів цього явища. Сьогодні концепція політичної культури, якою оперує українська політична наука, сформувалася у вигляді двох теоретичних напрямків. Для першого з них характерним є уявлення про політичну культуру як про сукупність знань, цінностей, політичного досвіду і традицій, принципів і способів політичної діяльності та функціонування політичних інститутів. Важливо, що наведені ознаки політичної культури не ото-

тожуються із загальними характеристиками тієї політичної системи, складовою якої вона є. Серед дослідників, які підтримують цей напрямок у трактуванні політичної культури, можна назвати С. Рябова, Л. Нагорну, В. Полохала, В. Потульницького, О. Семківа, В. Цимбалістого, В. Матусевича, П. Саса [5; 7; 8; 13; 14].

Другий напрямок у розумінні політичної культури визначає та аналізує її під кутом зору узагальнюючих політико-психологічних характеристик індивіда, ступеня його політичної розвиненості, вміння реалізувати власні політичні знання в межах функціонуючої політичної системи (детальніше див. [4; 9; 10]). Тут у процесі аналізу політичної культури першочерговим є звернення до понять “національна культура”, “національний характер” і “менталітет”, які пов'язуються з базовим національним психологічним типом, сприяють формуванню певних політичних орієнтацій і, врешті-решт, реалізуються в політичній поведінці. Серед досліджень, в яких підтримується такий підхід, передусім слід назвати праці В. Бебика, В. Яніва, Є. Головахи, В. Лісового, Ю. Пахомова, В. Сергєєва, О. Рудакевича [2; 3; 5; 6; 11; 12; 15].

Спробуємо визначити особливості процесу теоретико-методологічного оновлення концепції політичної культури, викликані ціннісними трансформаціями 80–90-х років ХХ ст.

Ще античні мислителі прагнули зрозуміти, чому народи, які діють у межах подібних політичних інститутів, однак виховані на різних цінностях і традиціях, по-різному сприймають одна-

кові політичні події та по-різному поводяться у схожих політичних ситуаціях. Серед мислителів наступних епох, які суттєво вплинули на формування концепції політичної культури, зазвичай називають імена Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І.-Г. Гердера, А. де Токвіля, В. Вільсона, Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельса, М. Вебера. До аналізу цієї проблеми звертаються З. Фрейд та його послідовники (В. Райх, Т. Адорно, Е. Фром та ін.). У США одним з перших подібних проєктів стала серія порівняльних досліджень “Формування громадянина”, проведених Ч. Мерріамом у 1923–1938 рр.

Ідея концепції народилася у процесі дискусії стосовно причин загибелі Веймарської республіки та перемоги націонал-демократії у Німеччині, в якій найпомітнішими були ідеї науковців-емігрантів з Європи (Т. Адорно, О. Кіркхаймер, Г. Макрузе, Е. Фром та ін.), зокрема, концепція авторитарної особистості [1]. Фактично в дискусії була зроблена спроба раціонального пояснення німецької трагедії, яка збіглася з необхідністю подолання кризи політичної науки середини 30-х років ХХ ст. Адже неочікуваний перебіг подій у Німеччині дискредитував дві основні наукові парадигми тієї епохи — ліберальну і марксистську. Відповідно до ліберальної теорії Німеччину, яка належала до країн з найвищим рівнем освіти, чекало демократичне майбутнє. Марксистки вважали Німеччину країною майбутньої соціалістичної демократії. Аргументом на користь такого перебігу історичних подій слугували відповідний тип економічних відносин (капіталістичний), організована соціал-демократія та профспілки. Перемога Гітлера підкреслила, що в межах старого *об’єктивно-раціонально-класового* підходу пояснити політичну історію Німеччини 30-х років неможливо. Політична наука мала розв’язати основну науково-методологічну проблему — виробити парадигму, яка б пояснювала феномен ірраціонального та суб’єктивного в політиці.

Найадекватнішою відповіддю на поставлене питання стала концепція політичної культури, основні положення якої сформулював Г. Алмонд на початку 60-х років минулого століття. Концепція політичної культури у розгорнутому вигляді була подана у дослідженні Г. Алмонда і С. Верби “Громадянська культура: політичні установки та демократія у п’яти державах” (1963) [17]. Виконане у дусі біхевіористських традицій, воно спирається на величезну кількість емпіричного матеріалу, отриманого авторами під час проведення порівняльних досліджень у США, Великобританії,

ФРН, Італії та Мексиці впродовж 1959–1960 рр. Наслідком аналізу отриманих даних і стало формулювання основних положень концепції політичної культури. Дослідники підкреслювали, що категорії, які він використовував під час аналізу політичної культури — субкультури, елітарна субкультура, політична соціалізація та ін., в імпліцитному вигляді були сформульовані ще у Святому Письмі. Згодом, оцінюючи підхід Г. Алмонда, Г. Екштейн зазначив, що він використав усі вузлові категорії тогочасної соціальної науки *консенсус* О. Конта, *колективну свідомість* Е. Дюркгейма, *значення індивідуальних дій* М. Вебера, *референтні межі дій* Т. Парсонса, *національний характер* М. Міда, — що забезпечило теоретичний, пізнавальний та емпіричний успіх концепції політичної культури [19, 473].

Г. Алмонд, розробляючи концептуальні варіації поняття “політична система”, виокремив два рівні її аналізу — інституційний та орієнтаційний. Всупереч тогочасним традиціям політологічного аналізу, він стверджував, що для ефективного порівняння політичних систем необхідно вивчати не тільки інституційні характеристики цих систем, а й політичні орієнтації індивідів. Якщо перший рівень аналізу політичної системи передбачає дослідження реальної (фіксованої, наявної) політичної структури суспільства, то другий — дослідження специфічних форм орієнтації на неї. Г. Алмонд зазначає: “Кожна політична система включена в особливий зразок орієнтацій на політичні дії. Я вирішив, що корисно назвати це політичною культурою... Коли ми говоримо про політичну культуру суспільства, ми маємо на увазі політичну систему, інтерналізовану у знанні, почуттях та оцінках його членів” [16, 396–397].

Отже, Г. Алмонд та С. Верба розуміють політичну культуру як орієнтацію стосовно політичної системи, її структур та ролі індивіда у конкретній політичній системі. Згодом Г. Алмонд і Г. Пауелл сформулювали класичне визначення політичної культури, яким до сьогодні оперує чимало науковців. “Політична культура, — підкреслюють автори, — це зразок індивідуальних позицій та орієнтацій стосовно політики, притаманних членам політичної системи. Вона являє собою суб’єктивну сферу, що лежить в основі політичних дій і надає їм значення. Такі індивідуальні орієнтації об’єднують кілька елементів: а) пізнавальну орієнтацію — істинне чи хибне знання про політичні об’єкти та ідеї; б) емоційну орієнтацію відчуття зв’язку, залученості, протидії щодо політичних об’єктів; в) оцінювальну орієн-

тацію — оцінки політичних об'єктів і думки про них, що передбачають застосування оцінювальних стандартів до політичних об'єктів і подій" [4, 14].

Оскільки у реальному дослідженні дуже важко ізолювати ці три типи орієнтацій, авторами було запропоновано звернутися до поняття "об'єкти політичної орієнтації", яке поділяється на політичну систему в цілому та її структурно-функціональні компоненти. Останні, у свою чергу, складаються з трьох видів об'єктів орієнтації:

- функція системи та її інститути (законодавчі, виконавчі, судові);
- носії функцій (монарх, президент, депутат, міністр та ін.);
- основні напрями державної політики, політичні рішення, урядові програми.

Ці види орієнтацій розрізняють залежно від того, пов'язані вони із *входом (input)*, тобто комунікацією між суспільством і тими центрами політичної системи, в яких приймаються рішення, чи тим, що за підтримкою, впливом чи навіть тиском населення запроваджується у політичну систему, або *виходом (output)*, тобто результатами політичного процесу, рішеннями, постановами, які приймаються державою. Чимале значення у структурі політичних орієнтацій має і *політичний автопортрет*, тобто те, що думають громадяни про себе, про можливості власної участі у політичному житті та про ступінь їх реалізації.

Однак у 1963 р. Г. Алмонд і С. Верба не змогли чітко та послідовно визначити відносини, що виникають між переліченими типами орієнтацій і політичними об'єктами, на які ці орієнтації спрямовані. Основна проблема виникала при поясненні відносин орієнтацій до структур виходу та політичного автопортрету. Оскільки ставлення до себе як до особливого об'єкта політичної орієнтації проводиться недостатньо послідовно, тому воно досить часто накладається на зміст поняття "структура виходу" або включається до політичного процесу. Відповідно у дослідженні 1980 р., присвяченому переосмисленню концепції політичної культури, ця ідея була відкоригована [18].

Г. Алмонд визнає, що набагато логічнішою для ефективного дослідження політичної культури буде наступна схема: трьом (незмінним) типам політичних орієнтацій повинні відповідати три об'єкти політичних орієнтацій. Такий підхід забезпечить системність відносин між цими змінними і цілісність концепції політичної культури. Дослідник запропонував три типи об'єктів:

1. *Політична система*, яка охоплює національне співтовариство, політичні структури, форму правління, політичні авторитети, під якими слід розуміти законну, легітимну та інституційну владу. Орієнтація на цей об'єкт дає змогу охарактеризувати такі елементи політичної культури: національна ідентичність, підтримка (непідтримка) політичного режиму, ставлення до політичних авторитетів, легітимність політичної системи.

2. *Політичний процес* як об'єкт політичної орієнтації передбачає насамперед визначення інших як акторів політичного процесу та визначення себе як політичного актора. Використовуючи цей тип об'єкта політичної орієнтації, можна дослідити чимало компонентів політичної культури, серед яких найважливішими є рівень політичної довіри до інших, рівень політичної компетентності політичних акторів (у тому числі власна політична компетентність), рівень колективної компетентності та ін. Саме на основі останніх компонентів як типів політичних орієнтацій стає можливим визначення основних типів політичної культури — парохіальної, підданської, партисипаторної та її різних комбінацій.

3. *Політична влада* як об'єкт політичної орієнтації, який охоплює напрями державної політики та управління, мету політичної дії, спосіб прийняття політичних рішень та ефективність політичного управління. Орієнтація на зазначені суб'єкти формує такі компоненти політичної культури, як очікування від політичної системи, відповідальність влади та ін.

Найважливішим здобутком Г. Алмонда стало визначення відносин між об'єктами політичних орієнтацій (у новому вигляді 1980 р.) і типами політичних орієнтацій (у незмінному вигляді 1963 р.), які представлені у вигляді трьох основних вимірів політичної культури (або трьох типів): культури політичного процесу (*process culture*), політичної системи (*system culture*), політичного управління (*policy culture*).

В останній версії визначення змісту політичної культури, запропонованій Г. Алмондом, увага дослідника зосереджується на виокремленні основних рис політичної культури. Автор концепту підкреслює, що в системі політичної культури слід розрізняти чотири базові риси. По-перше, політична культура позначена сукупністю політичних орієнтацій, які характеризують населення країни в цілому або його окремих груп. По-друге, зберігаючи вірність ідеям 60-х років, Г. Алмонд констатує, що визначальною характеристикою політичної культури є пізнавальні, емоційні та

оцінювальні складові, представлені у вигляді політичних орієнтацій, які відображають знання та вірування стосовно існуючих і бажаних політичних реалій. По-третє, чимало визначальних специфічних рис політичної культури залежать від періоду дитячої соціалізації, рівня і стилю отриманої освіти, відкритості, якості та структури засобів масової інформації, досвіду спілкування з урядовими організаціями, соціально-економічних чинників. По-четверте, специфічною ознакою політичної культури є те, що хоча вона і здійснює вплив на діючі політичні та урядові структури, багато в чому визначає особливості їх функціонування, вона не детермінує їх діяльність. Причинна залежність між політичною культурою та політичними інститутами є двобічною [4, 17].

Ціннісні трансформації західноєвропейських суспільств 70–80-х років привели до появи нових підходів у розумінні політичної культури. Найвідомішим серед них є підхід, запропонований Р. Інглегартом, який довів, що, по-перше, політична культура окремої людини відображає соціально-економічний контекст її буття; по-друге, зв'язок між політичними орієнтаціями та соціально-економічними умовами є одномоментним, що дає змогу говорити про можливість зміни типу політичної культури.

Своє дослідження “Ренесанс політичної культури” (1988) автор будує на позиціях концепції *тихої революції*, яка пов'язує зміни в політичних системах західних країн 70–80-х років ХХ ст. з революцією у цінностях, що відбулася після прояву соціальної активності ситого післявоєнного покоління [22]. Р. Інглегарт виходить з того, що настрої та ціннісні орієнтації широких верств суспільства позначені певною стійкістю в часі, що дозволяє вважати їх елементами культури. Певне поєднання масових цінностей та орієнтацій утворює *синдром поглядів*, який має безпосередній зв'язок з життєздатністю демократичних політичних інститутів. Ступінь укорінення політико-культурного синдрому Р. Інглегарт пропонує корелювати з тривалістю існування нації в умовах демократії.

Фактично демократичний політико-культурний синдром є поняттям, яке співзвучне з терміном Г. Алмонда “громадянська культура”, за допомогою якого останній намагається створити зразкового громадянина демократичного суспільства. Але Р. Інглегарт запропонував власне трактування цього явища, визначивши два елементи громадянської культури. Першим елементом є рівень схильності довіряти іншим (interpersonal

trust), що є необхідною передумовою об'єднання громадян у громадські асоціації. У разі відсутності громадських організацій можливості людей формулювати та декларувати власні політичні інтереси значно зменшуються. Більше того, відсутність довіри підриває можливості демократичних процедур передання влади за результатами виборів, що потребує лояльності та законослухняності від політичних сил, які опинилися в опозиції.

Другим елементом громадянської культури Р. Інглегарт визначає рівень задоволеності життям (life satisfaction). Цей показник автор підходу пропонує розуміти у двох вимірах: по-перше, відчуття власного добробуту накладає відбиток на ставлення громадянина до сфери політики; по-друге, на відміну від задоволеності функціонуванням політичними інститутами, яка завжди прив'язана до поточної кон'юнктури і тому є нетривалою, прихильність громадян до ідеї демократії повинна мати вагомніше підґрунтя. Безперечно, що вірність ідеалам демократії формується та підкріплюється власним досвідом життя у демократичному суспільстві.

Свої припущення Р. Інглегарт перевіряв, використовуючи дані Євробарометру за період із середини 70-х до середини 80-х років у дев'яти країнах. Узагальнюючи опрацьований емпіричний матеріал, дослідник фактично довів істинність усіх своїх припущень, визначивши корелятивні залежності між рівнем економічного розвитку та перспективами демократії, що дало йому можливість стверджувати: “Тривале економічне процвітання може подарувати в індустріальному суспільстві законність режиму будь-якого типу. Так, воно може підтримувати життєздатність демократичних інститутів, якщо вони вже створені. До того часу, доки економічний розвиток не супроводжується певними зрушеннями в соціальній структурі й політичній культурі, малоімовірно, що ліберальна демократія зможе відбутися” [22].

Сьогодні стало зрозуміло, що типології політичної культури, запропоновані зарубіжними політологами у 40-60-х роках ХХ ст., не завжди є адекватними для аналізу сучасних політичних процесів. Саме тому в середині 90-х років голландські дослідники Х'юнкс і Хікспурс удосконалили типологію політичних культур Г. Алмонда і С. Верби, додавши до неї нові типи, які отримали наступні назви: громадянська партисипаторна культура, клієнтистська культура, протестна культура, автономна культура, культура спостерігачів [21]. В основі зазначеної типології лежать суб'єктивний політичний інтерес як емпіричний

індикатор орієнтації стосовно політичної системи в цілому (про- або антисистемна орієнтація); політична довіра до державних інститутів і чиновників як емпіричний індикатор орієнтації стосовно “виходу” системи; оцінка можливостей особистісної участі у політичному житті та впливу на політику як індикатор орієнтації стосовно індивідуальної політичної активності (самоорієнтації).

У кінці 80-х — на початку 90-х років з’являються праці, в яких, подібно до підходу Р. Інглегарта, визнається практична функціональність концепції політичної культури. Зокрема, А. Вілдавскі, звертаючись з президентською промовою до Американської асоціації політичної науки, визначив політичну культуру не як альтернативу раціональній економічній поведінці, а як свого роду культурну раціональність [24, 560–561].

Однак і ренесанс концепту політичної культури не сприяв зменшенню критики. У дискусіях 90-х років, що розгорнулися на сторінках “*American political science review*”, чітко окреслилося кілька напрямків. Перший об’єднує дослідників, які займалися пошуком тих ознак і показників, що дозволяли розуміти політичну культуру як змінну, котра визначає суть взаємодії між культурою і структурою. Представники другого напрямку заперечували сам політико-культурний підхід на користь первісності концепцій політичних інститутів, політичних акторів або раціонального вибору. Третій напрямок згуртував науковців, які звернулися до антропології, інтерпривізму та символічного аналізу.

Підсумовуючи дискусії навколо концепції і самого терміна “політична культура”, Г. Алмонд у 1990 р. підкреслював, що політична культура “знайшла власне місце у концептуальному вокабулярію політичної науки”, однак разом з тим дала поштовх “до нескінченної полеміки в межах цієї дисципліни — полеміки не настільки значної, як навколо плюралізму, однак досить переконливої у кількісних показниках. Можна нарахувати 35–40 книг, що трактують політичну культуру в емпіричному та теоретичному планах, приблизно сто журнальних статей та доповідей на симпозіумах, а також більше тисячі згадок у літературі” [4, 22].

У контексті останніх теоретичних дискусій щодо політичної культури здається цікавим підхід політолога В. Вуйчича, який запропонував власне визначення політичної культури як “інтелсуб’єктивного вірування стосовно політики та політичної діяльності людей” [23, 125]. Під інтелсуб’єктивним автор визначення розуміє наслідки ставлення індивіда до інших суб’єктів

політичної системи, а сама політична культура залежить від історичного досвіду народу, процесів політичної соціалізації, процедур політичного виховання. Слід зазначити, що останнім часом до використання і власного розуміння терміна “політична культура” починають звертатися історики, які мають можливість використовувати всі здобутки політичної науки в цій сфері [20].

Таким чином, для опису політичної культури суспільства, для визначення її типу та для порівняння різних політичних культур потрібно з’ясувати ставлення громадян до політики в цілому, наявність інтересу до неї або відсутність такого, рівень поінформованості та компетентності у питаннях політики, належність до політичних партій і ставлення до них, а також до засобів масової інформації; ступінь задоволення політичною системою, очікування громадян стосовно власної політичної системи та рівень їх реалізації; рівень ідентифікації з певною політичною системою та із співгромадянами, яка відображає ступінь отождолення і водночас прийняття або неприйняття, довіри або недовіри до інших політичних інститутів, організацій, еліт, осіб, яким делегується влада; спосіб розв’язання політичних суперечностей і політичних конфліктів, які характеризують поведінку політичних суб’єктів; характеристику процесу і технологію ухвалення політичного рішення, що дають змогу визначити суб’єкт прийняття рішень, роль окремого громадянина у цьому процесі, характер його участі в процесі.

Отже, сучасне теоретико-методологічне оновлення концепції політичної культури сприяє розробці об’єктивних критеріїв для проведення порівняльних досліджень щодо політичної поведінки в умовах специфіки різних політичних систем, створенню емпіричної бази, яка дає змогу встановлювати зв’язок між індивідуальною і груповою політичною поведінкою та соціально-політичним досвідом і традиціями, типовими для конкретної країни. Такий підхід відкриває широкі перспективи дослідження політичної культури в контексті здійснення політичного прогнозування, розробки політичного курсу, прийняття і реалізації політичних рішень.

Література

1. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Под общ. ред. В. П. Култыгина. — М.: Серебряные нити, 2001. — 416 с.

2. Бебик В. Наша політична культура // Політологічні читання. — 1992. — № 1. — С. 6–23.
3. Бебик В. М., Головатий М. Ф., Ребкало В. А. Політична культура сучасної молоді. — К.: Укр. НДІ проблем молоді, 1996. — 112 с.
4. Бурдяк В. І., Ротар Н. Ю. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів: Моногр. — Чернівці: Рута, 2004. — 328 с.
5. Головаха Є., Пухляк В. Політична соціалізація в посткомуністичній Україні // Політична думка. — 1994. — № 2. — С. 26–29.
6. Лісовий В. Культура — ідеологія — політика. — К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1997. — 352 с.
7. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. — К.: Стило, 1998. — 278 с.
8. Потульніцький В. А. Теорія української політології. — К., 1993. — 192 с.
9. Ротар Н. Ю. Концепція політичної культури в українській політичній науці // Політологічні та соціологічні студії: Зб. наук. праць. — Чернівці: Місто, 2000. — Т. 1. — С. 99–109.
10. Ротар Н. Ю. Посткомуністичні зміни в політичній культурі Росії: досвід для України // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. — К.: Вид. ПАРАНАН, 2004. — С. 92–110.
11. Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації // Розбудова держави. — 1995. — № 10. — С. 26–30.
12. Рудакевич О. Політична культура української нації (наукові засади дослідження та відродження) // Мандрівець. — 1995. — № 1. — С. 69–80.
13. Сас П. Політична культура українського суспільства (к. XVI–XVII ст.). — К.: Вид-во Ін-ту історії НАН України, 1998. — 295 с.
14. Цимбалістий Б. Тавро бездержавності: політична культура українців. — К., 1994. — 298 с.
15. Янів В. Проблема психологічного окциденталізму України // Мандрівець. — 1994. — № 1.
16. Almond G. A. Comparative Political System // The Journ. of Politics. — 1956. — № 3. — P. 396–397.
17. Almond G. A., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. — Princeton: Princeton Univ. Press, 1963. — 281 p.
18. Almond G. A., Verba S. The civic culture revisited: An analytic study. — Boston; Toronto: Little Brown, 1980. — 421 p.
19. Eckstein H. Culture as foundation concept for the social sciences // Journ. of theoretical politics. — 1996. — Vol. 8, № 4. — P. 471–497.
20. Formizano P. The Concept of Political Culture // The Journ. of Interdisciplinary History. — 2001. — Vol. 31, № 3. — P. 393–426.
21. Heunks F., Hiksloops F. Political culture 1960–1990 Values in Western Societies Ed. By R. de Moor. — Tilburg: Tilburg Univ. Press, 1995. — P. 51–82.
22. Inglehart R. The renaissance of political culture // American Political Sci. Rev. (Washington). — 1988. — Vol. 82, № 4. — P. 1203–1230.
23. Vujcic V. Pojam politicke kulture // Politicka misao (Zagreb). — 1997. — G. 34, № 4. — S. 125.
24. Wildavsky A. Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Political Change // American Political Sci. Rev. — 1988. — Vol. 82. — P. 589–593.

Сучасне теоретико-методологічне оновлення концепції політичної культури сприяє розробці об'єктивних критеріїв для проведення порівняльних досліджень щодо політичної поведінки в умовах специфіки різних політичних систем, створенню емпіричної бази, яка дає змогу встановлювати зв'язок між індивідуальною і груповою політичною поведінкою, соціально-політичним досвідом і традиціями, типовими для конкретної країни. Такий підхід відкриває широкі перспективи дослідження політичної культури в контексті здійснення політичного прогнозування.

Современное теоретико-методологическое обновление концепции политической культуры способствует разработке объективных критериев для проведения сравнительных исследований политического поведения в условиях разных политических систем, формированию эмпирической базы, которая помогает определять взаимозависимость между индивидуальным и групповым политическим участием, социально-политическим опытом и традициями, характерными для конкретных стран. Такой подход открывает широкие перспективы исследования политической культуры в контексте осуществления политического прогнозирования.

Current theoretic-methodological renovation of the political culture's concept assists elaboration of the impartial criteria for the conducting of the comparative investigations concerning the political culture in the terms of a peculiarity of the political systems' variety, forming of the political basis which allows establishing connections between the individual and group political behaviour and social-political experience and traditions that are typical for the concrete country. Such an approach reveals the extensive outlooks of the political culture investigation in the context of the political prognostication accomplishment, the fulfillment of the political course elaboration and the adoption and realization of the political decisions.

Надійшла 30 серпня 2007 р.

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 176–180

Разом з формуванням громадянського суспільства в Україні та Росії проходить процес створення і закріплення демократичних цінностей політичної культури. Аналізується вплив традицій на формування політичної культури молоді, здійснюється порівняльний аналіз становлення політичних традицій в українському та російському суспільствах.

Формування громадянського суспільства в Україні та Росії відбувається паралельно із процесом створення і закріплення демократичних цінностей політичної культури на рівні особистості та соціальних страт. Політична культура аналізується сьогодні як комплекс тих елементів і феноменів суспільної свідомості й загальної культури будь-якої країни, які пов'язані з політичними інститутами і політичними процесами. Вона справляє значний вплив на формування, функціонування і розвиток політичних і державних інститутів, надає сенсу і спрямованості політичному процесу в цілому та поведінці суб'єктів політичних відносин зокрема.

Складовими політичної культури є базові переконання, установки, орієнтації, символи, традиції, спрямовані на політичну систему. Вона є історичною системою поширених фундаментальних, поведінкових, політичних цінностей, яких дотримуються члени певної системи. Політична культура передбачає звернення до таких категорій, як політична ідеологія, легітимність, суверенітет, закон тощо. Вона, певним чином, формує межі, в яких члени суспільства сприймають законність існуючої форми правління, відчувають себе політично дієздатними, погоджуються з діючими правилами політичного процесу.

Проблема вивчення політичної культури вже є традиційною для політичної науки країн Західної Європи і США та висвітлена у працях Г. Алмонда і С. Верби. Починаючи з кінця 80-х років минулого століття питання політичної культури почали вивчатись і вітчизняною наукою. Серед сучасних

українських і російських науковців, які вивчають проблеми політичної культури, варто відзначити О. Рудакевич, Н. Ротар, І. Глебову, С. Патрушеву, О. Малінову, які досліджують особливості формування політичних культур України та Росії. При цьому недостатньо висвітленою залишається проблематика впливу існуючих політичних традицій на формування політичної культури сучасної молоді.

Спробуємо вивчити вплив політичних традицій на формування політичної культури молоді шляхом порівняння особливостей політичних традицій українського та російського суспільств.

Політична культура суспільства є одним з найбільш стійких і консервативних елементів політичної системи суспільства. Особливо помітним це стає під час трансформаційних процесів, пов'язаних зі зміною політичних режимів.

І для України, і для Росії актуальною проблемою сьогодні є формування і створення механізмів функціонування тих типів політичної культури, які притаманні стійким формам демократії. Зробити це дуже важко, оскільки тоталітарна політична культура, яка ще не стала історією на пострадянському просторі, має значну соціальну, економічну та ідеологічну базу для свого відтворення.

На що ж повинні бути спрямовані зусилля політичної еліти України та Росії на шляху подолання тоталітаризму у політичній культурі? Передусім слід з'ясувати ті сфери прояву свідомості, які продовжують підтримувати тоталітарну політичну культуру. Радянський тоталітарний режим

цілеспрямовано формував масову свідомість і типи особистості, які сприймали соціальний світ виключно у чорно-білому варіанті. Масовій свідомості нав'язувалися парні стереотипи: “наші — не наші”, “хто не з нами — той проти нас”, “що є поганим для противника — те є добрим для нас”, які призвели до формування відповідних типів політичної поведінки. Така дуальність масової свідомості підтримувалася формуванням і закріпленням “образу ворога”, який буде існувати завжди.

Важливою особливістю тоталітарної політичної культури є створення різного типу культів. Найбільш типовими для радянського тоталітаризму були культ боротьби, культ майбутнього і культ соціального дива, які у певні історичні періоди утворювали єдине ціле. Така зорієнтованість цінностей тоталітарної політичної культури призвела до повного нехтування сьогоденням заради майбутнього, яке нібито буде соціально і політично досконалим.

Тоталітарна політична культура позначена етатистськими тенденціями, що закріплюють безапеляційну зверхність державного начала над усіма іншими, насамперед над людиною. Етатизм супроводжується мілітаризацією суспільства, закріпленням звички діяти за командою “з гори”. Це призводило до того, що власна позиція людини з будь-якого питання автоматично перетворювалася на показник її лояльності до існуючої політичної системи.

З наведених вище ознак політичної культури тоталітаризму ми бачимо, наскільки далекою вона є від тих демократичних ідеалів і цінностей, яких прагнуть досягти незалежні держави пострадянського простору, і відповідно як важко здійснити перехід від одного типу культури до іншого.

Кожній політичній системі відповідає особлива, власна базисна модель політичної культури. У кожній конкретній країні вона виявляється в національно-специфічних формах. Відомий американський політолог С. Коен зазначає: “Жодна політична система у жодній країні не буде стабільною, якщо вона не народжена у цій країні, на її ґрунті, як результат розвитку власної політичної культури” [4, 13].

Аналізуючи проблеми, пов'язані із подоланням тоталітарних елементів політичної культури, українські, російські та західні політологи багато уваги приділяють визначенню базового типу політичної культури, який пов'язують з геополітичним становищем. Російська базова модель політичної культури однозначно визначається як

східна, азіатська, для якої характерною рисою є перевага почуттів над волею і розумом.

Щодо української базової моделі, то тут не існує одностайної думки. Так, О. Рудакевич, виходячи з особливостей ментальності та психологічного складу українців, визначає їхню політичну культуру як західну, європейського типу. Для такого типу політичної культури визначальними особливостями є гармонійний розвиток усіх основних духовних функцій людини: розуму, почуттів і волі. Її носії перебувають у постійному напруженні, динаміці, здійснюють активний взаємовплив, але водночас є врівноваженими [8, 27].

В. Янів, підкреслюючи, що саме індивідуалізм “найміцніше зв'язує нас з Європою”, визначає базовий тип політичної культури в Україні як “межовий”, в якому поєднуються елементи західної та східної політичних культур. “Ми, — підкреслює дослідник, — належимо в основному до Європи, надмірно відхилилися від неї, щоб могли викресати в собі досить волі, необхідної для збудування держави, але й не наблизилися настільки до Азії, щоб дати себе вести власному деспотові” [11, 72].

Л. Нагорна, використовуючи схеми теорії фрагментованості С. Ліпсета, доходить висновку, що політична культура в Україні не є однорідною, тому можна говорити тільки про одночасне функціонування двох типів (фрагментів) політичної культури. Політична культура Центральної і Східної України є “більш реалістичною і прагматичною, з виразною перевагою універсалістських критеріїв, колективістських орієнтацій, егалітаризму та етатизму” [5, 265], що дає змогу говорити про перевагу елементів східного типу політичної культури. Політична культура Західної України позначена пріоритетом духовних начал, відчуттям свободи як найвищої цінності людини і суспільства, самоорганізацією на основі індивідуалізму, елітизмом. Це, безперечно, свідчить про домінування західного типу політичної культури [6, 265–266].

Польський дослідник К. Островські та американський Г. Тюні у спільному проєкті, метою якого є визначення типів політичної культури в сучасній Європі, дійшли висновків, що “політичні культури того, що зветься Європою між Лондоном, Парижем, Москвою і т. ін., можуть розглядатися з ... перспективи двох або трьох культур, які прагнуть змішатися десь у середині. Ця теоретична парадигма, як би її не подавали історики, відображає значну частину того, що розглядається як ось схід — захід...” [7, 29]. Висновки К. Ост-

ровські та Г. Тюні ґрунтуються на підставі даних соціологічного дослідження, в ході якого були опитані політичні лідери і пересічні громадяни більшості країн Європи. Всі вони відповідали на питання, які стосуються демократичних цінностей, політичної та економічної рівності, прав меншості, ринкових форм господарювання, прийняття соціальних конфліктів. Тип політичної культури в Україні визначається однозначно як східний, якій чітко починає простежуватися вже у Східній Польщі.

Цементуючим елементом політичної культури слід вважати політичний світогляд, який є частиною загального світогляду окремої людини, соціальної групи або соціальної спільноти. На характер політичних орієнтацій, симпатій та антипатій людей великий вплив справляє пануюча у суспільстві система світосприйняття і пов'язаних з нею позицій, ціннісно-нормативних установок, фундаментальних поглядів на людину, суспільство, світ.

Для політичної свідомості росіян характерною рисою є значна міфологізація, а звідси — ідеалізація дійсності. Дослідниця архаїчного елемента у політичній культурі сучасного російського суспільства Н. Щербина зазначає, що подібно до Стародавнього Риму, де створювали нових богів для усунення напруження в суспільстві, в Росії у процесі історичного розвитку було створене власне божество подібного типу, яке має назву “справедливість”. Усі базові цінності російської політичної культури — “порядок, закон, благополуччя, мир, добродійність — інтегровані в ідеал справедливості, все співвідноситься з ним” [9, 128]. Із затвердженням самодержавства справедливість починає зливатися з постаттю самодержця. За свідченням відомого історика Н. Ейдельмана, “...ідея вищої царської справедливості постійно, а не тільки в часи селянських війн, була присутня у російській народній свідомості. Як тільки справедливість реальної влади вступала у конфлікт з цією ідеєю, питання вирішувалося однозначно: цар все одно “правий”; якщо від царя виходила неправота, то це означало, що його слово викривлено міністрами, дворянами або цей монарх ... самозванець і його потрібно терміново замінити справжнім...” [10, 312].

В Україні всі базові політичні цінності підкорені іншому визначальному ідеалу, який сформувався у процесі становлення української державності і має назву “незалежність”. Навіть сьогодні, коли українці відновили власну державу, в політичній культурі зберігається орієнтація на “неза-

лежність від”, яка спрямовує її носіїв у напрямку додання та руйнації існуючого стану речей і значно менше стимулює державотворення. Як зазначає В. Кизима, специфіка розуміння незалежності в Україні полягає в тому, що більшістю вона сприймається не як творча свобода, а як стихія вільності та руйнування [3, 120].

Традиційно російська політична культура персоніфікує державу. Історично держава для росіян — це її лідер, а патріотизм — це насамперед лояльність і любов до постаті лідера. Ототожнюючи державу і політичного лідера, російська політична свідомість забороняє останньому бути особистістю, перетворюючи його на абстрактно-узагальнений символ. Отже, для Росії ключовим символом державності є фігура політичного лідера, що сприяє збереженню ієрархічних принципів суспільного устрою та створює своєрідну політичну традицію ставлення до політичної опозиції та опозиційного лідера. Опозиційне лідерство в Росії мало впродовж багатьох століть один і той самий прояв — самозванство. Офіційному лідеру (офіційній державі) протистоїть самозванець, який бажає, щоб його ототожнювали саме з офіційною державою. Самозванство існувало й існує в політичній практиці росіян як відповідь на існуючу в політичній свідомості народу дуальність: “поганий” цар — “добрий” цар. Російські політологи таку ситуацію вважають не свідченням кризи політичної системи, а її невід’ємною складовою, механізмом, що сприяє встановленню рівноваги у структурах влади.

У політичній культурі України, на відміну від Росії, не існувало традиції ототожнювати політичного лідера і державу, оскільки тут історично був вироблений і функціонував механізм виборності вищих лідерів. Так, у Запорозькій Січі, особа, яка обиралася до козацької ради, повинна була двічі відмовлятися від виявленої честі й погоджуватися тільки на третій раз, знову після тривалих вмовлянь, ритуальних лайок і погроз. Церемонія виборів завершувалася покладенням старими козаками на голову обраного жмені землі. Це було символом того, що обраний є слугою товариства, яке наставило його своїм володарем [3, 119].

Демократична традиція виборів простежується й у церковному житті, яке відігравало важливу роль у політичних процесах в Україні у XVII–XVIII ст. “Митрополита у нас завше вибирали вільними голосами, а патріарх Константинопольський тільки благословляв його. На Україні в церковнім житті скрізь було тоді виборне начало: вільними голосами вибирали священників, єпис-

копів, архімандритів, ігуменів і навіть митрополитів”, зазначає І. Огієнко [6, 178–179].

З визначених вище традицій політичної культури впливають і ті форми організації влади, які будуть адекватно сприйматися сьогодні громадянами Росії та України, підтримуватися ними. Волелюбність, демократизм, толерантність як базові політичні цінності сприяють становленню й затвердженню демократії. Тому для України є зрозумілим звернення до представницьких форм правління.

Однією з базових цінностей російської політичної культури є автократія, що передбачає наявність сильного центру влади, який завжди пов’язують з чітко визначеною фігурою лідера. Отже, сильна президентська влада завжди буде підтримуватися російськими громадянами, які є носіями відповідних політичних цінностей. Сильний авторитарний центр передбачає підкорення особистісних цінностей громадян інтересам держави та її лідера, що відповідає політичним цінностям й орієнтаціям російської політичної культури. Західні політологи, досліджуючи сучасні трансформаційні процеси у російському суспільстві, дійшли висновку, що в Росії політична єдність можлива виключно щодо проблеми відновлення сильної держави та її авторитету. Російське суспільство чекає на таку державу, яка знову все охопить власною компетенцією, гарантує робочі місця, наведе порядок і відповідатиме за систему цінностей і світосприйняття власних громадян. Отже, масова свідомість в Росії зорієнтована не на формування громадянського суспільства, а на відновлення сильної держави, яка виконуватиме його функції.

Традиційна підтримка сильної централізованої держави в Росії доповнюється незначною цінністю приватновласницького інтересу у значній частині населення країни, насамперед у селянства. До цього часу для російського селянина справедливість — це володіння однаковими розмірами земельних ділянок. Саме тому в Росії більшу підтримку мають ті політики, які виступають за сильну державу не тільки у політичному розумінні, а й у господарському. Держава повинна володіти землею, підприємствами, що дасть їй можливість бути сильною в політичному плані. Політичні традиції української нації не дозволяють використовувати заклики до сильної держави, ігноруючи при цьому особистий й приватновласницький інтерес.

Значне місце у комплексі елементів, які складають політичну культуру суспільства, займають також ті установки і цінності відносно політичної

системи, які заперечуються окремими суб’єктами політичного процесу. Інколи сам факт існування протилежних за змістом структурних елементів політичної культури дозволяє робити висновки про сутність і тенденції розвитку як самої політичної культури, так і політичної системи в цілому.

Російська політична культура структурно складається з домінуючої, основні традиції якої проаналізовані вище, та дисидентської контркультури. Дисидентська контркультура в Росії бере свій початок від розколу російської православної церкви. Саме тоді почали створюватись її основні традиції. На противагу етатистській традиції формується анархістська, централізму протистоить локалізм, консенсусу — розкол. Слід зазначити, що традиції домінуючої політичної культури і традиції дисидентської контркультури ніколи не змішувалися, вони існували і функціонували паралельно. Дещо інша ситуація простежується в українській політичній культурі. Тут її структурування пов’язане з існуванням “двох орієнтацій”, постійною “боротьбою двох позицій, представники яких у складних суспільно-політичних ситуаціях схильні надавати вирішального значення або власному народу, його енергії, здібностям, або зовнішнім силам” [3, 119]. Якщо структурні елементи російської політичної культури існували паралельно, то структурні елементи української політичної культури знаходились у постійній взаємодії та здійснювали взаємовплив. Це призвело до появи третього — маргінально-структурного — елемента в політичній культурі України, якому притаманні особливі традиції.

Дослідження політичної культури дає можливість подолати формально-юридичне розуміння політики та вийти за межі нормативного опису політичних процесів. Традиційний підхід до політики з використанням термінів “політична система”, “політична ідеологія”, “державно-правові інститути” та інших традиційних понять не дає змоги з’ясувати, чому однакові за формою політичні інститути діють по-різному у різних країнах або чому однакові інститути виявляються дієздатними в одних країнах і не виконують відповідних функцій в інших.

Література

1. Глебова И. Функции образов прошлого в политической культуре // Политическая наука. — 2006. — № 3. — С. 140–173.

2. Зимон Г. Заметки о политической культуре в России // *Вопр. философии*. — 1998. — № 7. — С. 23–30.
3. Кизима В. “Незалежність від” чи “незалежність для” // *Віче*. — 1993. — № 9. — С. 117–122.
4. Малинова О. “Политическая культура” в российском и англо-американском научном дискурсе // *Полит. наука*. — 2006. — № 3. — С. 7–30.
5. Нагорна Л. Політична культура в Україні в контексті національної безпеки // III Міжнар. конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Політологія. Етнологія. Соціологія. — Х., 1996. — С. 264–268.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. — К.: Абрис, 1991. — 272 с.
7. Островски К., Тюни Г. Три политические культуры в Европе // *Социс*. — 1998. — № 2. — С. 21–30.
8. Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації // *Розбудова держави*. — 1995. — № 10. — С. 26–30.
9. Щербина Н. Г. Архаика в российской политической культуре // *Полис*. — 1997. — № 5. — С. 127–139.
10. Эйдельман Н. Я. Грань веков. Политическая борьба в России. Конец XVIII — начало XIX столетия // *В борьбе за власть: Страницы политической истории России. XVIII век*. — М.: Мысль, 1988. — С. 284–608.
11. Янів В. Проблема психологічного окциденталізму України // *Мандрівець*. — 1994. — № 1. — С. 68–76.

Структурні елементи російської політичної культури існували паралельно, водночас структурні елементи української політичної культури перебували у постійній взаємодії та здійснювали взаємовплив. Це призвело до появи третього — маргінально-структурного — елемента в політичній культурі України, якому притаманні особливі традиції.

Дослідження політичної культури дає можливість подолати формально-юридичне розуміння політики та вийти за межі нормативного опису політичних процесів. Традиційний підхід до політики з використанням термінів “політична система”, “політична ідеологія”, “державно-правові інститути” та інших традиційних понять не дає змоги з’ясувати, чому однакові за формою політичні інститути діють по-різному у різних країнах або чому однакові інститути виявляються дієздатними в одних країнах і не виконують відповідних функцій в інших.

Структурные элементы политической культуры России существовали параллельно, в то время как структурные элементы украинской политической культуры находились во взаимодействии и осуществляли взаимовлияние. Следствием этого стало появление третьего — маргинально-структурного — элемента в политической культуре Украины, которому свойственны особенные традиции.

Исследование политической культуры дает возможность избежать формально-юридического понимания политики и выйти за рамки нормативного описания политических процессов. Традиционный подход к политике с использованием терминов “политическая система”, “политическая идеология”, “государственно-правовые институты” и других традиционных понятий не предоставляет возможности определить, почему одинаковые по форме политические институты действуют по-разному в разных странах или почему одинаковые институты оказываются эффективными в одних странах и не исполняют своих функций в других.

Structural elements of Russian political system existed in parallels whereas the structural elements of Ukrainian political culture remained in the constant interaction and effectuated the interplay. It led to an emersion of the third marginal-structural element in the political culture of Ukraine in which the particular traditions are inherent.

The study of the political culture allows overcoming the formal-juridical comprehension of the policy and exceeding the bounds of the normative delineation of the political processes. The traditional approach to the policy with the utilization of the terms ‘political system’, ‘political ideology’, ‘state-legal institutions’ and other conventional notions does not provide an opportunity to clarify why the political institutions that are alike act in a different manner in miscellaneous countries and why somehow identical institutions are revealed as capable in some countries, but do not execute the appropriate functions in the others.

Надійшла 20 вересня 2007 р.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 181–186

Розглядаються проблеми інтеграційних процесів України та інтеграційні орієнтації партій як чинник формування політичної культури молоді. Автор дійшов висновку, що парламентські вибори 2006 і 2007 р. вивели дискусію щодо інтеграційних процесів України на примітивний рівень. Суб'єкти виборчого процесу намагалися будь-якими методами заручитися підтримкою електорату, одночасно поглиблюючи розкол у країні.

Політична культура фіксує рівень розвитку політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки індивідів, груп, соціальних інститутів. Певний тип політичної культури формується впродовж тривалого часу, а одним із чинників формування є політичні орієнтації провідних партій. Здобувши незалежність, Україна отримала можливість безпосереднього спілкування з іншими державами, стала суб'єктом міжнародного життя, приєдналась до глобальних процесів. Але у СРСР майже всі контакти зі світовим співтовариством здійснювалися через Москву. Внаслідок цього українці набули хибного уявлення про сутність Європи і втратили здатність самостійно артикулювати свої інтереси і позиції назовні. Україна досі повною мірою не визначила свого місця в Європі. А відсутність знань у Європі про Україну призводить до дефіциту або спотвореного характеру інформації про нашу країну. Внаслідок цього нерідко приймаються помилкові політичні рішення, формуються хибні стереотипи. А на основі стереотипів і міфів різні суб'єкти виборчого процесу в Україні намагаються маніпулювати електоральною поведінкою задля досягнення поставлених цілей.

Європейський вибір України був визначений на етапі формування засад зовнішньої політики нашої держави. Ґрунтувався він на її життєво важливих інтересах, історичному прагненні українського народу бути невід'ємною складовою єдиної Європи. Доктринально Україна поділяє

концепцію нової Європи, в основі якої — Європейський Союз, Рада Європи та Організація Північноатлантичного договору. Саме ці інституції є ключовими в європейському курсі України.

Україна, усвідомлюючи себе невід'ємною частиною європейського простору, задекларувала намір стати повноправним членом Європейського Союзу. Впродовж перших 14 років незалежності взаємовідносини України з Європейським Союзом нагадують скоріше наміри, а не угоду про вхід України до європейського політичного, правового та економічного простору.

Виходячи з викладеного спробуємо проаналізувати інтеграційні орієнтації політичних партій на виборах до Верховної Ради України у 2006 і 2007 р. у контексті інтеграційних орієнтацій України. Відповідно до мети основні завдання полягають у дослідженні інтеграційних векторів України та аналізі специфіки застосування інтеграційних векторів в ролі виборчих технологій на парламентських виборах 2006 та 2007 р. в Україні.

Європейська тема не є новою в українському дискурсі: політичному, суспільному і навіть побутовому. Сьогодні поняттєвий простір перервантаний термінами і визначеннями, що походять від слова “Європа”. Досить часто ці терміни стають предметом словесних маніпуляцій та зазнають міфологізації. Керівники держави постійно проголошують, що ми наблизились до ЄС ближче. На думку автора, ці заяви

є хибними. Швидше ми віддалились, адже контрасти у матеріальному становищі різних верств населення України вже давно перевищили критично припустимий рівень, який визначає поріг соціальної стабільності. Нинішній рівень диференціації доходів в Україні відповідає рівню соціальної диференціації країн Заходу останньої третини XIX ст. Потрібно визнати, що у питаннях соціального розвитку ми не наближаємось до європейських цінностей, а поки що віддаляємось. Світ, як і країни, де не зменшується, а постійно збільшується розрив між багатими і бідними, не може бути стабільним. Така поляризація не стимулює економічне зростання, а суперечить принципам демократизації.

Інколи європейським вибором намагаються заповнити цільовий вакуум, що утворився після розпаду СРСР, внаслідок чого європейськість перетворюється з набору повсякденних суспільних цінностей у “світлу мету”, що має замінити комунізм. Навколо ідеї інтеграції в Україні існує безліч стереотипів, основним з яких є консюмеризм, зведення європейської ідеї до рівня споживчого кошика, привабливої продуктової вітрини.

Тим не менше кількість та якість знань про Європу в Україні зростає. Відбувається це насамперед завдяки налагодженню мережі контактів між Україною та Європою на рівні держави, суспільства і приватного життя. Європейська інтеграція для України — це шлях демократизації політичної системи, модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки.

Європейському Союзу певний час буде не до нових членів, адже тут існує низка внутрішніх проблемних питань. У цій ситуації нашої державі “є сенс спробувати запустити перспективні економічні проекти, зуміти переконати Європу, що Україна, власне, вигідний, корисний партнер з привабливими ринками. Поки Європа буде обирати свій шлях, Україна могла б (якби зуміла) закласти економічний фундамент під свою можливу подачу кандидатури” [10, 3]. При цьому слід мати на увазі, що, за даними опитування, проведеного Єврокомісією у червні 2005 р., лише 45 % громадян країн Європейського Союзу підтримують вступ України до ЄС.

Проте акцентування тільки на інтеграцію до європейської спільноти не є позитивним моментом, воно втискує Україну в обмежені рамки сві-

тового співтовариства. На думку уповноваженого депутатської групи “Народний вибір” Володимира Гошовського, Україна повинна тримати курс на максимальне зближення з Росією. Інтеграція з Росією не підмінює, а доповнює інтеграцію з Європою. Сучасна Росія переконливо доводить, що в зовнішній політиці можна і потрібно керуватися національними інтересами, а не тільки порадами західних сусідів. Поки українські політики з будь-якого приводу волають про європейський вибір, Росія практично вирішує завдання формування чотирьох загальних просторів, що дасть змогу користуватися всіма перевагами інтеграції з Європою, не втрачаючи свого суверенітету на користь Брюсселя і Страсбурга. При розгляді відносин України з Росією слід виходити з того, що їх стабільний розвиток залежить від переведення цих відносин у русло стійкої системи міжнародного співробітництва, міжнародно-правових актів. Після президентських виборів в Україні спостерігаємо стримування і навіть загострення цих відносин. І це, ймовірно, надовго. Проте Росія — наш найважливіший стратегічний партнер. Вона, як один з учасників глобалізаційного процесу, здійснює активну зовнішню політику, має досить потужний експортно-енергетичний потенціал, посідає належне їй місце у трикутнику геополітичних інтересів США — ЄС — Росія. Як для США, так і для Євросоюзу Росія є значущим геополітичним партнером. Щоб відчувати себе на рівних із США, “ЄС зацікавлений у суттєвому поглибленні партнерства з Росією і за жодних умов не піде на те, щоби природна увага до нашої держави здійснювалася за рахунок згортання співробітництва з Російською Федерацією, та й нам це не потрібно” [3, 4]. Від нормалізації відносин України з Росією залежать і наші реальні зрушення в євроінтеграційній стратегії.

Суттєвий вплив на українсько-російські відносини справляє внутрішньополітична ситуація у самій Росії. Російська Федерація (РФ) з обранням В. Путіна президентом вступила у нову смугу свого розвитку. Особливість цього етапу полягає у прагненні нинішнього президента Росії відновити сильну централізовану федеративну державу, яка б відігравала роль одного з “полюсів сили” в геополітичній структурі світу. Вибори до Державної Думи (грудень 2003 р.) показали, що, зміцнивши свої позиції в парламенті, російський президент визначатиме й реалізовуватиме магістральні напрями внутрішньої та зовнішньої політики. Не слід забувати про існуючі проблемні питання між Україною та РФ [21, 2]. Перша з них пов’язана

з державним кордоном. На сьогодні кордон між РФ і Україною не демарковано. Друга проблема пов'язана із системою транзиту нафти і газу. Росія намагається співпрацювати у цій сфері з Іраном, Казахстаном і Туркменистаном.

У відносинах з Росією Україна має бути послідовною в своїх позиціях і, безумовно, доброзичливою. Адже Україна ще довго відчуватиме потребу в ринках збуту своєї продукції, у поставках енергоресурсів. Україна є найбільшим споживачем російського газу в Європі. Одночасно Росія бачить Україну як форпост своїх зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів. Географією та історією Україні відведено роль країни, через яку із Заходу на Схід йтимуть новітні технології, а зі Сходу на Захід — стратегічні ресурси. Росія розуміє, що їй не обійтися без України для реалізації своїх геополітичних завдань. Усвідомлюючи втрату впливу на держави Балтії, маючи американських військових у Грузії і загострення відносин з нею, розширення американської присутності в Центральній Азії, РФ намагатиметься не випустити з-під свого впливу Київ. Україні також належить виходити з того, що їй не варто нехтувати співробітництвом з Росією.

Окремим питанням постає співпраця з НАТО. Відносини України з цією організацією визначені її участю у Програмі “Партнерство заради миру” і Хартії про особливе партнерство. Динаміка цих взаємин суттєво знизилась наприкінці 90-х років у зв'язку з кризою в Югославії. Владні структури України, політичні сили всіх спрямувань засудили бомбардування югославської території. Щоправда, вони виявили різні підходи до взаємовідносин з Альянсом у майбутньому. З процесом врегулювання югославської кризи, зменшенням її гостроти відносини України з НАТО почали повертатися в попереднє русло. Україна виявила прагнення взяти безпосередню участь у реалізації Пакту стабільності на Балканах і в Проекті створення європейських сил швидкого реагування. Наприкінці травня 2002 р. Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення про початок процесу, метою якого є вступ України в НАТО.

Водночас в Україні склалося інертне, часто негативне ставлення не лише політичних сил, різних владних структур, а й значної частини населення до проголошеного курсу на зближення з НАТО, що суттєво ускладнює реалізацію плану. Як свідчать комплексні соціологічні дослідження, проведені у травні 2005 р. Центром ім. О. Разумкова і Київським міжнародним інститутом соціології, 55,7 % населення виступають проти інтеграції

країни в НАТО і лише 22,1 % — за [7, 1]. На першому місці серед основних страхів противників НАТО — “це може втягнути Україну у військові дії НАТО”, на другому — що “це потребуватиме значних додаткових коштів”, далі — “в Україні хазяйнуватимуть іноземці й зарубіжний капітал” і, нарешті, — “вступ України до НАТО зіпсує відносини з Росією”.

Як наслідок, при виборі бажаного формату співіснування з НАТО, який найбільше відповідав би інтересам України, майже половина її громадян визнала за краще обрати нейтральний, позаблоковий статус країни. Як приклад наводять Швейцарію та Австрію. Ці країни, виходячи з історичних традицій, можуть дозволити собі дотримуватись нейтралітету. Але потрібно визнати, що лише Швейцарія може вважатися справді нейтральною державою. Об'єктивно Україна не може дозволити собі бути поза рамками тієї чи іншої структури безпеки. Балачки про нейтралітет (позаблоковий статус) в умовах, коли українська держава практично ніяк себе не убезпечила від зазіхань ззовні, навряд чи мають під собою ґрунт. Початок ХХІ ст. поставив перед державною владою дилему: або узгодити свій стратегічний курс з настроями співвітчизників, або переконати громадян у доцільності поглиблення співпраці з Північноатлантичним Альянсом. У цьому контексті має розглядатися проблема поглиблення зв'язку між США та Україною.

Безумовно, швидкість європейської та євроатлантичної інтеграції України залежить насамперед від зміцнення демократичних засад українського суспільства, розвитку ринкової економіки. Україна має багатющі надра, найродючіші в Європі ґрунти, потужний виробничий, науковий, кадровий потенціал. Однак в сучасному інформатизованому світі національне багатство пов'язане не з якістю чорноземів, а із засобами організації суспільства.

У зовнішньополітичній сфері перед Україною постало актуальне завдання вибудувати політику, орієнтовану на національні інтереси. Україна повинна мати своє політичне обличчя, чітку позицію й діяти у власних інтересах, а не в інтересах інших держав. Досить часто Україна змінює свої вектори зовнішньополітичної орієнтації — то до Росії, то до США чи ЄС. Об'єктивно Україна змушена це робити. Проте формування й послідовне здійснення орієнтованої на власні інтереси зовнішньої політики (а шлях до цього — досягнення самодостатності внутрішнього становища, стабільного політичного, економічного і соціального

розвитку, дотримання канонів права, демократії і гуманізму) сприятиме тому, що Україна зможе стати впливовим чинником механізму оптимальної безпеки Європи ХХІ ст., від чого залежить перспектива всього геополітичного, а отже, й міжнародного становища держави.

Формування виваженої зовнішньої політики в межах трикутника Україна — Росія — ЄС на нинішньому етапі є досить складним завданням. Європейський і російський вектори мають бути рівнозначними, відносини з Росією та ЄС мають розбудовуватись активно і на партнерських засадах.

Проте на парламентських виборах 2006 та 2007 р. більшість суб'єктів виборчого процесу намагалися акцентувати увагу населення на одному із векторів, одночасно піддаючи нищівній критиці інші. Парламентські вибори вивели інформаційне середовище стосовно НАТО на дуже примітивний рівень. Тобто контрпропаганда велася на рівні “НАТО — ні”, а чому “ні” — майже не пояснялося. При цьому рівень державної інформаційної політики (“НАТО — так”) був не на багато вищий. Суспільство не отримало пояснень стосовно кожного аспекту євроатлантичної інтеграції. Взагалі-то гарно спланованої, продуманої до подробиць політики не проводилося. Влада виявилася геть неготовою до інформаційної антинатівської кампанії, а рівень підтримки громадянами євроатлантичного курсу став ще нижче.

Мабуть, відчуваючи кризу свіжих ідей політичної боротьби, частина суб'єктів виборчого процесу на парламентських виборах обрали НАТО та євроатлантичний курс України в якості одного з основних об'єктів критики під час виборчої кампанії. Найяскравіше це виявлялось у діях блоку “Не Так” і блоку Наталії Вітренко “Нова опозиція” у 2006 р., які експлуатували фобії найменше освіченої частини українського суспільства [14; 15].

Оскільки блок НСНУ позиціонував себе як прозахідна політична сила, декларував ідеї євроінтеграції України — “основним напрямом зовнішньої політики України залишатиметься інтеграція до європейських структур” [14], то лідер СДПУ(о) Віктор Медведчук не міг не скористатися цим і звинувачував команду В. Ющенка у насильному втягуванні України в НАТО. Навіть програма блоку починалася словами “Ми об'єднались в Блок заради сильної і життєздатної України, яка співробітничає з Заходом і Сходом та бере участь у Єдиному Економічному просторі. Ми сповнені рішучості ... не допустити втягуван-

ня України в НАТО, забезпечити законність і демократію” [14]. Загалом значна частина агітаційної кампанії СДПУ(о) була побудована на антинатовських гаслах. Серед агітпродукції блоку “Не Так” можна виділити чашки для чаю та кави з надписами “НАТО — НІ, ЄС — ТАК”, які безкоштовно роздавали в офісах. Надписи на чашках було виконано кольорами, які миттєво сприймаються зором людини, — червоним і синім. Такого ж вигляду були бігборди з агітацією за блок “Не Так”, тільки тут до гами вказаних кольорів було додано чорний. Чорний та червоний кольори миттєво фіксуються зором людини, на це і був розрахунок. У блоку “Не Так” не був розроблений слоган (“не так” не можна назвати слоганом), тому бігборди були перенасичені інформацією, яка цілком не сприймалась. Оскільки більша частина населення Західної України не підтримує проросійських гасел, то припускаємо, що блок “Не Так” здебільшого орієнтувався на електорат Східної України. А у Центральній та Західній Україні їх цікавило тільки російськомовне населення.

На таких же гаслах була побудована кампанія блоку Наталії Вітренко “Народна опозиція”. Значимо, що цей блок орієнтувався на маргіналізований, радикальний і проросійський електорат. Із агітаційної продукції у блоку не було чашок, ручок, банданів. Працювали апробованим шляхом через розповсюдження газет, листівок, наклеюк. Програма “Народної опозиції” різнилась від програми “Не Так” більшою гостротою і радикальністю. Хоча як перші, так і другі не відкидали європейські цінності. Зокрема, “європейські стандарти — у норми конституції України” [15] у програмі блоку Наталії Вітренко і “членство в СОТ та рух до ЄС за умови пріоритету захисту національних інтересів” у програмі блоку “Не Так” [14].

Ще одна політична сила, яка експлуатувала проблеми інтеграції, це Комуністична партія України. “Не допустимо втягування України до агресивного блоку НАТО. Зміцнимо дружні зв'язки з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та іншими країнами СНД, наповнимо реальним змістом Угоди про Єдиний Економічний Простір” [16]. Лідер КПУ Петро Симоненко на зустрічах з виборцями виступав проти НАТО, але кампанія партії не будувалася на антинатовських гаслах. Основна боротьба партією велася за радикальну малозабезпечену молодь, але цей сегмент електорату надав перевагу блоку Юлії Тимошенко. Слід зауважити, що БЮТ як у програмі, так і в агітації не торкався питання інтеграційних процесів в

Україні. Також цю проблематику не використовувала Соціалістична партія України. У програмі міститься тільки ставлення партії до цих питань: “Ставлення до НАТО визначатиметься народом тільки на Всеукраїнському референдумі. Ми за добросусідські, взаємовигідні відносини з Росією та іншими країнами” [18].

За референдум щодо вступу України в НАТО виступала Партія регіонів. Серед населення ПР сприймалася як проросійська сила, хоча в програмі один із пунктів формулює європейську інтеграцію: “практичними справами, а не гаслами планомірно вести Україну до європейської інтеграції, за умов захисту національних інтересів України” [17]. Технологи партії орієнтувалися не тільки на Східну Україну. Була спроба охопити різні сегменти електоральної карти (молодь, людей середнього віку, пенсіонерів, представників етнонаціональних груп, протестний електорат). Для того щоб заручитися підтримкою російськомовного електорату і водночас не відштовхнути україномовний, був розроблений слоган “дві мови — один народ” [17]. Проте технологи ПР не орієнтувалися на електорат Західної України. Основним завданням було не відштовхнути тих, хто раніше підтримував партію, і заручитися підтримкою протестного електорату.

Суб’єкти виборчого процесу не продумали наслідки впливу виборчих процедур на свідомість населення України, єдиною метою було завоювання влади. Вибори продемонстрували, що маніпулятивні технології переважають у глосарії фахівців, а населення ще не навчилося чинити опір маніпуляціям. В Україні сформована масова свідомість, а нею досить легко керувати. Тільки підвищення рівня освіченості населення, формування не абстрактних, а дійових цінностей зможе вивести Україну на якісно новий рівень розвитку. Загалом парламентські вибори 2006 та 2007 р. у змісті використання проблем інтеграційних орієнтацій України майже не вирізнялись. Оскільки у політичній свідомості населення України сформувався ставлення до інтеграційних процесів, то суб’єкти виборчого процесу намагалися побудувати свою кампанію на стереотипах і міфах. Водночас використання інтеграційних орієнтацій в ролі виборчих технологій на парламентських виборах призвело до поглиблення тенденцій несприйняття населенням України вступу до НАТО, погіршення взаємовідносин із Європою та Росією. Наслідком цього стало погіршення економічної та політичної ситуації, поглиблення конфронтації між Заходом і Сходом України.

Література

1. Брюховецький В. Владу беруть силою, а утримують мудрістю // День. — 2005. — 21 січ. — С. 4.
2. Газин В. Украина и новый миропорядок // День. — 2005. — 19 июля. — С. 6.
3. Гальчинский А. Украина — Россия: новая повестка дня стратегического партнерства // День. — 2005. — 12 апр. — С. 6.
4. Дергачов О. Міжнародне становище України // Політична думка. — 2000. — № 2. — С. 100–105.
5. Зміни, що вносяться до Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу // Уряд. кур’єр. — 2001. — 24 січ. — С. 8.
6. Ким В. Аллергия на НАТО // Зеркало недели. — 2005. — 25 июня. — С. 4.
7. Княжанский В. Экономика в приоритеты власти не входит? // День. — 2005. — 19 июля. — С. 8.
8. Кынев А. В. Эффекты “майдана”: Политическая система Украины после кризиса 2004 г. // Полис. — 2005. — № 1. — С. 64–65.
9. Лазарева А. Задержат ли французы украинцев на пути в Европу? // Зеркало недели. — 2005. — 4 июня. — С. 3.
10. Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательных технологий и партийного строительства. — М.: SPSL — “Русская панорама”, 2003. — 259 с.
11. Пастухов В. Б. Украина — не с Россией. Причины и последствия стратегических просчетов российской политики по отношению к Украине // Полис. — 2005. — № 1. — С. 29–32.
12. Передвиборна програма виборчого блоку політичних партій “Блок Юлії Тимошенко”. — <http://www.politik.org.ua/elect/electcontent.php3?c=493> (дані від 20 вересня 2007 р.).
13. Передвиборна програма блоку “Наша Україна”. — <http://www.politik.org.ua/elect/electcontent.php3?c=491> (дані від 20 вересня 2007 р.).
14. Передвиборна програма блоку “Не Так”. — <http://www.politik.org.ua/elect/electcontent.php3?c=499> (дані від 20 вересня 2007 р.).
15. Передвиборна програма Блоку Наталії Вітренко “Народна опозиція”. — <http://www.politik.org.ua/elect/electcontent.php3?c=490> (дані від 20 вересня 2007 р.).
16. Передвиборна програма Комуністичної партії України. — <http://www.politik.org.ua/elect/electcontent.php3?c=504> (дані від 20 вересня 2007 р.).
17. Передвиборна програма Партії регіонів. — <http://www.politik.org.ua/elect/electcontent.php3?c=514> (дані від 20 вересня 2007 р.).
18. Передвиборна програма Соціалістичної партії України. — <http://www.politik.org.ua/elect/electcontent.php3?c=523> (дані від 20 вересня 2007 р.).
19. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — К.: Генеза, 2004. — 562 с.
20. Портников В. Валізи ілюзій // День. — 2005. — 24 лют. — С. 1.
21. Рудич Ф. Україна, Росія, Євроатлантика: деякі аспекти взаємовідносин // Людина і політика. — 2000. — № 3. — С. 41.

Завоювання влади під час виборчих кампаній було головною метою суб'єктів виборчого процесу. Вибори продемонстрували, що маніпулятивні технології, побудовані на міфах і стереотипах, переважають у глосарії фахівців, а українське населення ще не навчилося чинити опір маніпуляціям. Спланованої та продуманої політики щодо проблем інтеграційних процесів під час виборчих кампаній не проводилось. Вибори вивели інформаційне середовище стосовно НАТО на дуже примітивний рівень, а влада виявилася неготовою до інформаційної антинатівської кампанії. Це призвело до того, що рівень підтримки громадянами євроатлантичного курсу став ще нижче та погіршилися взаємовідносини з Європою та Росією.

Завоевание власти во время избирательных кампаний было главной целью субъектов избирательного процесса. Выборы продемонстрировали, что манипулятивные технологии, построенные на мифах и стереотипах, преобладают во время избирательных кампаний, а украинское население еще не научилось оказывать сопротивление манипуляциям. Спланированной и продуманной политики относительно проблем интеграционных процессов во время избирательных кампаний не проводилось. Выборы вывели информационную среду относительно НАТО на очень примитивный уровень, а власть оказалась неготовой к информационной антинатовской кампании. Это привело к тому, что уровень поддержки гражданами евроатлантического курса стал еще ниже и ухудшились взаимоотношения с Европой и Россией.

The conquest authorities during electoral campaigns emerges the main by purpose subject electoral process. The Election has demonstrated that technologies of manipulate, built on myth and stereotype, dominate during electoral campaigns, but ukrainian population did not yet learn to fight back manipulate. Planned and thought-out politicians for problems integration processes during electoral campaigns was not conducted. The Election has removed the information ambience comparatively NATO on very primitive level, but power turned out to be to be unready to information antinatio of the campaigns. This has brought about that that level of support people European and Atlantic of the course became else below and grew worse the relations with Europe and Russia.

Надійшла 10 жовтня 2007 р.

РОЛЬ І МІСЦЕ ЦІННОСТЕЙ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ У СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 187–192

Аналізуються роль і місце цінностей паритетної демократії у структурі політичної культури сучасної української молоді, оскільки молодь являє собою велику соціально-демографічну групу, що є основним носієм інтелектуального потенціалу в суспільстві та володіє достатньо великою соціальною і професійною перспективою. Для паритетної демократії характерним є набір цінностей, пов'язаних з рівними можливостями людей в усіх сферах їхньої самореалізації.

Докорінні соціально-політичні зміни, що відбуваються в посткомуністичній Україні, пов'язані з формуванням громадянського суспільства і становленням української державності. Поєднання таких перетворень одночасно є надзвичайно тяжким випробуванням для суспільства. Успіх цих перетворень визначатиметься передусім формуванням демократичних політичних інститутів, високого рівня політичної свідомості громадян, зокрема молодого покоління. Розбудова демократичної, правової, соціальної, незалежної держави, інтеграція її у світове співтовариство, реформи і зміни в усіх ланках суспільного життя актуалізують розробку суспільно-політичних проблем, розвиток і вдосконалення політичної культури всього соціуму. Стан політичної культури українського суспільства відображає складність процесу модернізації України в цивілізовану розвинену країну. При цьому політична культура суттєво впливає на хід соціально-економічних і політичних перетворень та віддзеркалює труднощі й суперечності перехідного періоду.

Соціально-політичні перетворення в Україні передбачають реформування політичної системи від тоталітарної до демократичної, формування нового типу політичної культури — демократичної культури, основою якої є гуманістичні цінності: свобода, рівність прав і можливостей, соціальна справедливість і солідарність. Уряд, парламент, політичні партії, громадські організації як одні з головних соціально-політичних

інститутів реально здатні очолити і регулювати процес формування цих цінностей у свідомості українського соціуму.

Демократичне суспільство характеризується можливістю для громадян керувати своїм власним життям, визначати суспільне життя і впливати на нього. Серед основних принципів демократії можна виокремити такі: влада більшості, рівні права її громадян, захищеність їхніх прав і свободи тощо. При демократії народ не залежить від влади у виборі способу життя. Останні події на території України свідчать про позитивні зміни у напрямку демократизації суспільства. Для закріплення завоювань необхідно з'ясувати ціннісно-орієнтаційну структуру суспільства, оскільки набір цінностей, що засвоює індивід у процесі соціалізації, йому передає суспільство, а вони виражають змістовне ставлення людини до соціальної дійсності, визначають мотивацію поведінки людей і відповідно справляють суттєвий вплив на його діяльність. Як елемент структури особистості ціннісні орієнтації характеризують внутрішню готовність до здійснення діяльності із задоволення потреб та інтересів, визначають спрямованість її поведінки.

Сучасний аналіз засад політичної культури та співвідношення культури і політики можна прослідкувати у працях Андрущенко В., Бабкіна В., Бабкіної О., Баталова Є., Владікової Ю., Гаджиева К., Гайворонюка Н., Гозмана Л., Горбатенка В., Давидовича В., Жданова Ю., Ірхіна Ю.,

Кременя В., Кресіної І., Лісового В., Лузана О., Миговича І., Михальченка М., Нагорної О., Потульницького В., Решетнікова В., Римаренка Ю., Ротар Н., Рудича Ф., Рябова С., Табачковського В., Чередниченка А., Шестопаля О., Шульги М. та ін. Молодіжний аспект політичної культури розглядається у працях Бебика В., Боровика В., Головатого М., Драговця В., Капіцина В., Красова Є., Комарова Є., Корнієвського О., Ребкала В., Рябіка В., Шереги Ф., Щегорцова В., Якушика В. та ін. Проблема ціннісних орієнтацій та інтересів молоді відображена у працях Абульханової-Славської К., Анциферової Л., Архангельської Д., Безменової І., Бобневої М., Божович Л., Гаврилюк В., Гащенко Л., Голубкової О., Здравомислова А., Куделі П., Леонтєва Д., Леденєвої Л., Лісовського В., Мальковської Т., Паніної Н., Русенького А., Соколова А., Трикоз Н., Цесарського Г. та ін.

Спробуємо визначити тут роль і місце цінностей паритетної демократії у структурі політичної культури сучасної української молоді, оскільки молодь являє собою велику соціально-демографічну групу, що є основним носієм інтелектуального потенціалу в суспільстві та володіє достатньо великою соціальною і професійною перспективою.

Для досягнення цієї мети доречним буде дати визначення поняттю “паритетна демократія”. Поняття паритетної демократії є досить новим для політичної науки. Його введення у науковий обіг пов’язано з реалізацією проекту, ініційованого Комітетом з питань рівності жінок і чоловіків Ради Європи. Мета цього проекту — аналіз глобальних перспектив розвитку демократії та оновлення її форм у зв’язку з подальшим поглибленням концепції прав людини [7, 5–6]. Паритетна демократія розглядається як форма дескриптивної представницької демократії, в якій соціально значущі характеристики, за якими структурується суспільство, відображаються у законодавчих і виконавчих органах влади. За умови рівного і справедливого розподілу ресурсів влади та відповідальності між групами в усіх сферах життєдіяльності суспільства паритетна демократія стає суспільно виправданою [4, 75, 96]. Для паритетної демократії, як і будь-якої іншої форми демократії, характерним є набір цінностей, пов’язаних з рівними можливостями людей у всіх сферах їхньої самореалізації. Це насамперед свобода, соціальна справедливість та рівність прав і можливостей.

Свобода — це спроможність людини діяти згідно зі своїми бажаннями, інтересами і метою на

основі відповідного знання об’єктивної дійсності [8, 371]. У системі політичної культури свобода розуміється не як відсутність обмежень для самореалізації, а як невід’ємна складова демократії, насамперед як політична свобода.

Соціальна справедливість — ступінь рівності і нерівності, норм і дій, благ і заслуг, вимог і виконання, діяння і відплати у відносинах між людьми і соціальними групами, оцінюваний з позицій певного суспільного ідеалу [8, 418]. На сьогодні соціальна справедливість є центральним ціннісним елементом політичної культури посткомуністичних суспільств. Ступінь соціальної справедливості визначається встановленням співрозмірності між намірами, можливостями та результатами дій людей, зіставленні результатів і дій одних з діями і результатами інших на основі існуючої в суспільстві ієрархії цінностей.

Рівність прав і можливостей — ліберальний підхід до розуміння проблеми рівності, в основу якого покладено ідею про усунення перепон у використанні людьми своїх прав і всіх можливостей для досягнення цілей, які вони ставлять перед собою, а також рівність усіх громадян перед законом [8, 358–359]. Принцип рівності прав і можливостей передбачає і політичну гендерну рівність, тобто баланс у становищі жінок і чоловіків під час політичного волевиявлення та прийняття управлінських рішень.

Гендерна рівність (gender equality) визначається як процес справедливого ставлення до обох статей, тобто це рівні права та рівні можливості для жінок і чоловіків у суспільстві, рівні умови для реалізації прав людини, участі в національному, політичному, економічному та культурному розвитку, а також отримання рівних винагород за результатами участі. Для забезпечення справедливості критерії часто повинні компенсувати історичні та соціальні перешкоди, що не дають жінкам і чоловікам існувати в рівних умовах. Політика гендерної рівності передбачає використання всіх необхідних засобів гарантування чоловікам і жінкам рівності при використанні ресурсів і можливостей [4, 28].

Наведене вище визначення найбільш широко розкриває розуміння гендерної рівності як основоположної цінності паритетної демократії. Якщо ж вести мову про вужче значення цього поняття, то на сьогодні у науковій літературі гендерна рівність тлумачиться так:

- 1) це рівність суспільних можливостей незалежно від статі, включаючи рівний доступ

- до ресурсів та рівність винагороди за працю;
- 2) рівність всіх суб'єктів соціальної взаємодії перед законом;
 - 3) рівність у вираженні інтересів та прийнятті рішень, тобто можливість висловити власну позицію та заявити про власні інтереси, реалізація яких не визначається статтю суб'єкта;
 - 4) рівність результатів.

За демократичної влади проблема гендернорівного представництва обумовлюється суперечністю між збільшенням жіночого внеску в суспільно-політичний розвиток і неадекватністю доступу жінок до політичної сфери. Існує диспропорція представництва чоловіків і жінок у сферах публічної влади, обмеження вільного просування жінок у структури влади, що заважає репрезентації інтересів усіх верств населення тієї чи іншої держави.

Українська держава також не уникнула проблеми гендерної рівності. В Україні ця проблема має культурне, політичне та моральне підґрунтя, що проявляється в існуванні викривленого розуміння поняття “демократія”, ототожненого з безвладдям бюрократії, у сталих патріархальних традиціях, підкріплених тоталітарним управлінням державою, у дисгармонійності процесів удосконалення суспільства та руйнуванні системи цінностей, у пануванні гендерних стереотипів щодо політики [2, 57].

Останні, у свою чергу, є бар'єром на шляху формування паритетної демократії в Україні, оскільки накладають відбиток на поведінку особистості, впливають на процеси політичної соціалізації та політичної поведінки в суспільстві. В українському суспільстві історично сформовані стереотипи щодо поведінки жінок і чоловіків зводяться насамперед, до переконань, що одну роботу можуть виконувати лише чоловіки, іншу — тільки жінки. Від чоловіків природно очікувати прагнення досягнення висот у владі, тоді як ці прагнення серед жінок вважаються незвичними. Подолання таких стереотипів є невід'ємним елементом у процесі формування ціннісного блоку молодого покоління.

Розглядаючи молодь як соціально-демографічну категорію, варто зупинитись на особливостях становлення цієї категорії. У соціології молодь визначається як суспільна диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні та культурно-освітні властивості,

що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовираження її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей [9, 432]. Молодь є достатньо специфічною спільнотою, оскільки її суттєві характеристики і риси, на відміну від представників старших поколінь і вікових груп, знаходяться у стані формування і становлення. Саме тому молодь є особливою категорією суспільства, яка здатна легко сприймати нововведення, привласнювати їх та передавати своїм нащадкам.

У процесі державотворення України зростає роль молоді в політичному житті. Адже молодь — це та частина суспільства, яка самою логікою історичного процесу відіграє провідну роль у подоланні кризи і формуванні громадянського суспільства. Молодь спроможна швидше від інших соціальних груп оволодіти новими знаннями, професіями і спеціальностями, необхідними в умовах перебудови і перспективного розвитку економіки. Успішна участь молоді в державотворенні можлива шляхом формування у неї гуманістичних ціннісних орієнтирів, поглиблення керованості й управління соціалізаційними процесами молодого покоління. Завдання побудови сучасної політичної системи на засадах загальнолюдських цінностей безпосередньо стосується молодого покоління, і в процесі цієї розбудови саме молодь має грати важливу політичну роль. Тому одним з найважливіших механізмів досягнення гендерної рівності в суспільстві є соціально-виховна робота з молоддю, основна мета якої — формування гендерної свідомості, соціорольових уявлень та гендерної культури.

Відповідно до орієнтацій на певні політичні цінності, їх ієрархію у свідомості та поведінкову реакцію на зміни суспільно-політичної ситуації в посткомуністичних країнах можна виокремити чотири типологічні групи молоді.

1. Юнаки і дівчата з цієї групи не визнають цінностей минулого, відстоюють ідеї трансформації суспільства на основі цінностей, що притаманні суспільствам з розвиненою ринковою економікою, високим рівнем соціального забезпечення громадян. Більша половина молоді сприймає цінності ринкового господарства, відстоює приватну власність, віддає перевагу свободі економічного вибору кожної людини. За даними досліджень, проведених серед молоді України, майже дві третини молодих людей вважають себе прибічниками максимального збагачення кожної людини як умови створення заможного суспільства. Для цієї групи характерним є найвищий рівень усві-

домлення та відстоювання цінностей паритетної демократії. Вони вважають, що державна політика повинна будуватись на основі демократичних принципів.

2. Це молоді люди, які діаметрально протилежні у своїх ціннісних орієнтаціях першій групі. Вони зберегли давні цінності або хоча б віддають їм перевагу. Представники цієї групи підтримують в Україні партії комуністичного та соціалістичного спрямування, входять у склад комсомольських організацій. Ця молодь є прибічником пікетів, демонстрацій, інших акцій соціального протесту як самостійно, так і разом зі старшими товаришами, які активно закликають її до цього, не без перспективи на зміну політичного курсу країни. Здебільше такі молоді люди відхиляють шлях ринкових трансформацій, є прибічниками авторитарної свідомості та симпатизують харизматичним лідерам і вождям. Для них характерним є відстоювання цінностей радянського періоду.

3. Це досить невелика група молодих людей, які хоч і критикують цінності соціалістичного суспільства, але не відштовхують їх цілком, вимагаючи деякого коригування при збереженні таких обов'язкових атрибутів, як єдина держава та основні принципи суспільного ладу. Ці люди здебільшого належать до профспілкових, робітничих рухів, пропагують ідеї лібералізму. Якщо трансформаційні процеси у бік суспільства з ринковою економікою розвиватимуться повільно, швидше за все, вони перейдуть до другої групи, яка рішучіше відстоює цінності соціалістичного суспільства.

4. Для молоді цієї групи характерне не просто відштовхування "старого світу", а й нетерпимість до будь-яких цінностей, окрім власних. Учені називають цей тип квазіреволюційним, тому що ці молоді люди настільки радикальні, що ладні не просто розірвати свої стосунки зі старими структурами, а й взагалі зруйнувати, розтоптати їх. Таким людям характерні нетерпимість до накопичення, радикалізм, заперечення об'єктивної історичної спадковості у розвитку суспільства та його громадян. Погляди таких людей мають специфічне національне забарвлення [5, 375–377; 6, 9–11].

Варто зазначити, що особливість світогляду молоді зумовлюється насамперед соціальними, колективними та політичними нормами суспільства, в якому довелося народитися молодій людині. Це покоління є найбільш критичним до соціальних вимог, у площині яких воно існує. Тому соціальною особливістю молоді є її специфічна

позиція щодо сприйняття пропонованих суспільством норм і цінностей, а саме молодь не лише сприймає і наслідує, а й перетворює, змінює та вдосконалює їх відповідно до нових соціально-історичних реалій.

Політичне виховання сучасної молоді здійснюється шляхом впливу на неї з боку сім'ї, школи, громадських об'єднань, тобто всього оточуючого середовища. Та все ж найефективніший вплив на формування політичної свідомості особи, як і її політичної культури, справляє її безпосередня участь у суспільно корисній, громадсько-політичній діяльності. Формування політичних цінностей молоді можливе за умови здійснення загальногромадського виховання, адже саме воно формує у людини почуття громадянськості, тобто почуття своєї причетності до справ усього суспільства, прагнення внести свою частку в розбудову держави.

Громадянськість перетворює людину з покірливого підданого влади у громадянина, який має свої права та обов'язки, вміє грамотно, на основі закону, за допомогою демократичних інститутів відстоювати свої інтереси. Громадянськість, згідно з принципами стародавніх греків, це передусім відповідальна участь людини у суспільних справах. Зрозуміло, що справжній громадянин повинен прагнути того, щоб бути корисним своїй державі. Це, безперечно, підсилює інтерес до історії, розширення свого світогляду, ерудиції, духовного збагачення. Ось чому з упевненістю можна стверджувати, що політично свідома людина — це передусім громадянин, оскільки за цим поняттям розуміється людина, яка вступає у політику з розвиненими ідентифікаціями участі, володіє ідеологічними орієнтаціями, що визначають її політичний вибір, і бере активну участь у політичному житті країни.

Виховний процес молоді особи у демократичному суспільстві повинен передбачати досить високий рівень індивідуальної свободи особистості, відмову державних структур від жорсткого визначення форм і методів соціалізації, постійного контролю як за суспільними інститутами, що її здійснюють, так і за самим громадянином. Передавання молодим громадянам традиційних елементів політичної культури та політичного процесу в демократичному суспільстві завжди має доповнюватись прищепленням навичок самостійного пошуку шляхів вирішення тих чи інших проблем, нових методів здійснення завдань, які постають перед молодими людьми, формуванням нових елементів політичної культури.

Активну роль у формуванні світогляду особи відіграють різні молодіжні організації. На жаль, лише близько 30 % молодого населення країни цікавляться їх діяльністю, інші ж ставляться до них байдуже. Слід зазначити, що значний відсоток молодих громадян просто не поінформовані стосовно існування та діяльності подібних об'єднань. Надзвичайно важливим на сучасному етапі розвитку української держави є створення чогось на зразок молодіжного інформаційного центру, газети або журналу, завдяки яким активна й небайдужа молодь дізнавалася про різноманітні акції, збори, конференції, зустрічі серед молодіжних організацій і брала в них участь. У цьому напрямку потрібна реальна підтримка з боку держави та її безпосередня участь у створенні умов для розвитку свідомої української молоді, що, звичайно, потребує додаткового фінансування та уваги. Саме тому поряд з вирішенням нагальних економічних і політичних проблем українському політикуму слід приділити увагу і проблемі виховання політично свідомого молодого покоління. Адже, якщо сьогодні ніхто не виховає молодих українців з нормальною, недеформованою системою ціннісних орієнтацій, то завтра вже нікому буде займатися будівництвом правової демократичної держави.

Література

1. Апатенко О. Гендерна політика в Україні // Банківська справа. — 2001. — № 4. — С. 11–17.
2. Безденежна М. Проблема інституціалізації гендерної рівності у світовому політичному житті та в Україні // Київ. студент. журн. міжнар. права. — 2007. — № 8. — С. 55–61.
3. Впровадження гендерних підходів у діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування: Практикум / За заг. ред. І. В. Розпутенка. — К.: К.І.С., 2003. — 100 с.
4. Лазар І. Г. Гендерна політика: поняття, визначення, управлінські підходи: Слов.-довід. — 2-ге вид., допов. — Л.: Ліга-Прес, 2006. — 178 с.
5. Остапенко М. А. Політична культура студентів у суспільстві перехідного типу // Держава і право: Юридичні і політичні науки: Зб. наук. праць. — Вип. 4. — К., 1999. — С. 372–382.
6. Паніна Н. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — № 1. — С. 5–17.
7. Руднева О. Паритетна демократія як передумова активізації жінок України у політико-правовому процесі // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: Зб. наук. ст. / АПРН України, ХЦЖД; За наук. ред. В. О. Лозового. — Х., 1997. — С. 5–16.
8. Соціальна політика і соціальна робота: Термінологічно-понятійний слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. — К.: МАУП, 2005. — 560 с.
9. Соціологія: Підруч. для студ. вищих навч. закл. / За ред. В. Г. Городяненка. — К.: Вид. центр "Академія", 2002. — 560 с.

Особливість світогляду сучасної молоді зумовлюється насамперед соціальними, колективними та політичними нормами суспільства, в якому довелося народитися молодій людині. Це покоління є найбільш критичним до соціальних вимог, у площині яких воно існує. Саме тому соціальною особливістю молоді є її специфічна позиція щодо сприйняття пропонованих суспільством норм і цінностей, а саме молодь не лише сприймає і наслідує, а й перетворює, змінює та вдосконалює їх відповідно до нових соціально-історичних реалій. Найефективніший вплив на формування політичної свідомості, як і політичної культури, особи справляє її безпосередня участь у суспільно корисній, громадсько-політичній діяльності. Формування політичних цінностей молоді можливе за умови здійснення загальногромадського виховання, яке формує у людини почуття громадянськості, тобто почуття своєї причетності до справ усього суспільства, прагнення внести свою частку в розбудову держави.

Особенность мировоззрения современной молодежи определяется в первую очередь социальными, коллективными и политическими нормами общества, в котором родился молодой человек. Это поколение характеризуется более критическим отношением к социальным требованиям, в плоскости которых оно существует. Именно поэтому социальной особенностью молодежи является ее специфическая позиция относительно восприятия предложенных обществом норм и ценностей, т. е. молодежь не только принимает и подражает, но и преобразовывает, видоизменяет и усовершенствует их в соответствии с новыми социально-историческими реалиями. Самое эффективное влияние на формирование политического сознания личности, как и ее политической культуры, оказывает ее непосредственное участие в обще-

ственно-политической деятельности. Формирование политических ценностей молодежи возможно только при условии гражданского воспитания, которое формирует у человека чувство общности, то есть чувство своей причастности к жизни всего общества, стремления внести свою лепту в развитие государства.

Peculiarities of the vision of modern youth determined first of all by social, collective and political norms of society. This generation is the most critical to the social norms in which they live. That's why; one of the main social peculiarities is its specific position towards acceptance of proposed by society norms and values. Youth tends to transform and improve them in accordance with the new social and political changes. The most effective influence on the formation of political consciousness as well as political culture of person has participation in the political and civic activities. Formation of political values is possible under conditions of realization of civic upbringing, which forms civic responsibility, particularly feeling of belonging to the certain society, assistance and participation in the state developing processes.

Надійшла 27 вересня 2007 р.

РОЛЬ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 193–197

Розглядаються актуальні проблеми розвитку національної системи освіти в контексті євроінтеграційного курсу України, особливості сучасного стану освіти та її роль у формуванні майбутнього потенціалу держави. На прикладі Київського будівельного технікуму показано можливості подальшого розвитку однієї із освітніх структур.

Нинішній етап розвитку нашої держави пов'язаний з її інтеграційним курсом до євроатлантичного простору, а це вимагає утвердження в суспільстві відповідних економічних і суспільно-політичних засад розвитку [4, 301]. Останні десятиліття пройшли в Європі під знаком формування принципово нових, невідомих світовій історії політичних та економічних інститутів. Європейський досвід стає важливим інструментом переосмислення перспектив уніфікованого виробництва у сфері розвитку особистості і водночас є досвідом розбудови загальноєвропейської державності. Місце кожного масштабного цивілізаційного центру на світовій арені в різні епохи визначається різними чинниками. З одного боку, це об'єктивні матеріальні параметри, а з іншого — суб'єктивні: мотиваційні чинники, засоби виробництва, соціально-політична структура і система духовних цінностей [4, 300].

Глобалізація, зокрема її складова — розвиток ринкових відносин, які нині стають всеосяжними, зумовлює потребу в посиленні національної ідентичності. Інакше народ, нація, кожна особистість, що належить до її складу, втрачають самодостатність, послаблюється їхній вплив і зменшується внесок у загальносвітові процеси. Збереження і розвиток національної ідентичності, національний патріотизм є неодмінною умовою позитивного розвитку діалогу цивілізацій. Першорядну роль у цих процесах відіграє система освіти. За її допомогою людина прилучається до здобутків людства, що мають глобальне значення, осягає все краще зі скарбниці власного народу, зберігає власну національну

ідентичність, що є основною умовою духовного, економічного та фізичного виживання в умовах стрімких, часто суперечливих, а то й негативних планетарних процесів [8, 296].

Освіта — основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Питання сучасного розвитку освіти широко обговорюються не тільки фахівцями в галузі освітньої діяльності, а й політиками, представниками державних структур, громадськістю.

За останні десятиліття відбулися доктринно-глобалізаційні трансформації світової системи вищої освіти, що є безперечним визнанням її позитивної ролі в долі будь-якої держави, суспільства і кожної окремої особистості. Рівень сучасного розвитку системи вищої освіти спеціалісти вважають одним із надійних критеріїв у структурі інтегральної оцінки цивілізованості окремої країни, регіону чи континенту. Численні загальноновизнані та загальноприйняті аксіоми, що містяться в головних документах міжнародних і регіональних форумів, констатують, що суспільство все більше віддає перевагу знанням, що вища освіта — це джерело інтелектуальної незалеж-

ності, руху і прогресу знань з метою підготовки і формування відповідальних, елітних, освічених кваліфікованих спеціалістів, без яких не можливий ні економічний, ні соціальний, ні культурний, ні політичний прогрес жодної нації, розвиток суспільства. Розвиток вищої освіти належить до найважливіших національних пріоритетів, вища освіта як “стратегічний ресурс” у XXI ст. повинна бути невід’ємним компонентом глобального проекту постійної освіти для всіх, виступаючи її рушійною силою і особливим елементом; вища освіта має сприяти вирішенню найбільших проблем глобального, регіонального та місцевого масштабів [5, 236].

Національні системи вищої освіти не можуть продуктивно розвиватись поза межами глобальних процесів і тенденцій, за межами попиту світового ринку праці. Вищу освіту слід розглядати як суспільне надбання, а міжнародну співпрацю та взаємодію як основні шляхи її глобального розвитку [5, 238]. Рівень розвитку суспільства в межах тієї чи іншої держави визначається як основними типами господарства, так і встановленою ієрархією цінностей та інтересів, характеристиками населення, так званим людським капіталом. У сучасний період розвитку України для її економічного зростання певне значення має потенціал людського капіталу, втілений в освіті та виробничому навчанні. Одним із найважливіших видів інвестицій у людський капітал є витрати на освіту. Освітня політика в кожній цивілізованій країні має відповідні стратегічні національні пріоритети. Освіта є вагомим фактором соціально-економічного розвитку суспільства та особливо важливим інструментом формування національних держав, засобом забезпечення їх цілісності, міцності та стабільності [6, 205].

За останні десятиліття відбулися кардинальні зміни у системі вищої освіти України. Вони були зумовлені новими державними, соціально-економічними, політичними, суспільними, міжнародними пріоритетами держави. Вища освіта переорієнтована сьогодні на світові стандарти, підготовку спеціалістів поставлено на науково-економічну основу. Система вищої освіти, як і вся освітня система в цілому, стала більш динамічною, більш наближеною до реалій перехідного періоду. Концептуальні аспекти нових підходів до вищої освіти, проблеми найближчих і віддалених перспектив вітчизняної освіти викладені в багатьох наукових публікаціях, обговорювались на семінарах, з’їздах, конференціях, конгресах, колегіях Міністерства освіти і науки України [5, 239].

Поступова інтеграція у світовий освітньо-науковий простір не вимагає знищення кращих традицій вітчизняної системи освіти. Зараз відбувається реорганізація освітніх установ шляхом підвищення акредитаційного статусу, з’явилася велика частка недержавних вузів, створено філії столичних вищих навчальних закладів у регіонах України, що дає можливість задовольнити велику кількість бажаючих одержати освіту і знайти достойне місце на ринку праці.

Нині європейські організації формують перелік кваліфікацій для Єдиного європейського освітнього простору. Кожна країна створює національні переліки, сумісні із загальноєвропейськими. Для цього Міністерством освіти і науки України разом з Міністерством праці було проведено роботу щодо вдосконалення класифікатора професій, посад, кваліфікацій та їх узгодження з переліком програм підготовки в навчальних закладах України. Система кваліфікацій та посад обов’язково повинна надати випускнику кожного навчального закладу можливість реалізувати себе в суспільстві.

Вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації залишаються однією з важливих складових освітянської галузі України. Це навчальні заклади із розвиненою матеріально-технічною базою, практичною спрямованістю навчального процесу, своєрідними педагогічними колективами і технологіями навчання. Багаторічною практикою підтверджено, що випускники технікумів і коледжів, які отримали освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста, успішно виконують обов’язки керівників середньої ланки управління виробництвом. Навіть в умовах економічного спаду ці навчальні заклади зуміли залишитись на рівні галузевих вимог [7].

Київський будівельний технікум — вищий навчальний заклад I рівня акредитації, який проводить освітню діяльність з надання вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем “молодший спеціаліст” за п’ятьма напрямками підготовки та дев’ятьма спеціальностями.

Технікум має відповідний рівень кадрового і матеріального забезпечення, заснований на державній формі власності і підпорядкований Українській державній будівельній корпорації, співпрацює з Холдинговою компанією “Київміськбуд” і входить на підставі рішення Міністерства освіти і науки України та укладених договорів до науково-методичних комплексів з навчальними закладами III–IV рівнів акредитації.

Уважно розглянувши Положення Міністерства освіти і науки України “Про відокремлені

структурні підрозділи вищих навчальних закладів”, колектив технікуму подав свої пропозиції щодо навчальних закладів, які мають багатопрофільні напрями підготовки. Відповідно до Концептуальних засад розвитку вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, передбачається введення технікумів і коледжів до складу структурних підрозділів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, створення корпоративних університетів. Було б доцільним залишити багатопрофільні навчальні заклади самостійними, але в навчально-методичних комплексах з вузами III–IV рівнів акредитації відповідних освітніх напрямів.

Прикладом цього є навчально-методичний комплекс “Будівельник” при Київському національному університеті будівництва і архітектури, до якого згідно з рішенням Міністерства освіти і науки України увійшли на правах самостійності Київський будівельний технікум та 22 навчальні заклади з будівельними напрямами підготовки. Такі комплекси створені також з Київським національним економічним університетом, з Міжрегіональною Академією управління персоналом і є домовленість про створення комплексу з Національним аграрним університетом. Київський будівельний технікум уклав договір про співпрацю з Європейським університетом, що знаходиться в місті Прага. Випускники технікуму, отримавши візу на навчання, зараховуються на третій курс університету, де здобуватимуть вищу освіту за європейським зразком. Крім того, вони працевлаштовані на час навчання і забезпечені житлом.

Це сприяє модернізації існуючих закладів освіти, забезпечує безперервну ступеневу підготовку фахівців для галузей народного господарства відповідно до змін в соціально-економічному, суспільно-політичному, правовому і науково-технічному середовищі України через впровадження у практику навчально-виховного процесу інноваційних технологій, прогресивних світових концепцій розвитку, педагогічних і науково-методологічних досягнень. Завдяки відпрацьованим навчальним планам і програмам випускники технікуму зараховуються на третій курс університетів і продовжують навчання до рівня бакалавра та магістра. Аналіз показує, що 90 % наших випускників продовжують навчання у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, що свідчить також про високий рівень підготовки молодших спеціалістів.

В умовах реформування системи підготовки фахівців у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації передбачається приведення назви навчальних закладів до передбаченого змісту освіти та виконання їх нинішніх завдань. У зв’язку з цим керівництво Української державної будівельної корпорації звернулося до Міністерства освіти і науки України з клопотанням щодо реорганізації технікумів у коледжі. Відповідно до вимог часу пропонується Київський будівельний технікум реорганізувати в Київський коледж будівництва, архітектури та дизайну, а потім — в Інститут будівельних технологій та дизайну.

Така реорганізація надасть можливість скоординувати навчальні плани підготовки фахівців і встановити проміжну ланку між технікумом (коледжем) та університетом. Крім того, співпрацюючи в подальшому з професійно-технічними закладами, а технікум вже співпрацює з ГПТУ-26, буде створено лінію градації освіти: “кваліфікований робітник — молодший спеціаліст — бакалавр (інженер)”. Така структура підготовки гармонійно поєднується з потребами будівельної галузі і відповідає європейському принципу регулювання ринку праці. А, враховуючи можливості науково-методичних комплексів, випускники коледжу (інституту) (напряму “Будівництво”) зможуть продовжувати навчання за скороченими програмами до рівня магістра в навчальних закладах III–IV рівнів акредитації.

На сьогодні вже усвідомлена проблема нестачі кваліфікованих робітничих та інженерних кадрів. А це вимагає серйозної структурної зміни в їхній підготовці. Сучасна будівельна галузь гостро відчуває потребу у кваліфікованій робочій силі, спеціалістах середньої та інженерно-технічної ланки управління. Університети будівництва ведуть підготовку спеціалістів вищої ланки управління, будівництва, проектування, а основою управління будівництвом є середня ланка, яка втілює в життя задуми архітекторів, дизайнерів, проектантів і замовників. Водночас університети підготовкою такої ланки спеціалістів не займаються. Про це свідчить великий конкурс серед абітурієнтів, які вступають на будівельні спеціальності нашого технікуму.

У зв’язку з інвестуванням великих коштів (іноземних і вітчизняних) в розвиток інфраструктури, яка забезпечуватиме проведення чемпіонату Європи з футболу в 2012 р., виникає гостра потреба у кваліфікованих спеціалістах будівельної галузі. Згідно з оцінками експертів, тільки для

м. Києва в будівельній галузі бракує понад 9 тис. спеціалістів. Київська міська державна адміністрація пропонує заповнити цей дефіцит, запросивши, наприклад, спеціалістів будівельної галузі з Китаю.

Упродовж трьох років колектив Київського будівельного технікуму працює над впровадженням в Україні, зокрема в м. Києві, Програми фонду підтримки будівельної галузі. Вивчається та опрацьовується методика підготовки робочих кадрів, специфіка матеріально-технічної бази, необхідної для впровадження передових технологій та нових матеріалів із залученням досвіду німецьких фірм. Технікум плідно співпрацює з німецько-українським будівельним центром “Київ” (БЦК), який очолює віце-президент Фонду підтримки будівельної галузі (ФПБГ) Т. Вайзе. В технікумі відкрито центр підвищення кваліфікації робітничих спеціальностей. Тут студенти мають можливість опанувати нові технології сучасної будівельної галузі, пройти практику на підприємствах і в навчальних центрах Італії, Німеччини, Чехії відповідно до укладених між сторонами договорів про співробітництво. Це дає можливість повніше ознайомитися із сучасними матеріалами і технологіями, збагатити практичний та культурний рівні.

Беручи до уваги те, що в Україні не ведеться підготовка фахівців з опоряджувальних робіт та кольорового і просторового дизайну, а потреба у спеціалістах цього спрямування існує і створює відповідно величезну нішу у розвитку сучасної будівельної галузі, готується відкриття нової спеціальності “Опорядження будівель і споруд та дизайн” з напрямку 0921 “Будівництво”. До класифікатора професій введено професію “технік з опоряджувальних робіт і дизайну”.

Реалізація інноваційних ідей вимагає не тільки підготовки необхідних документів, а й проведення профорієнтаційної роботи серед учнів шкіл, рекламних заходів, участі у спеціалізованих виставках і згуртованої праці всього колективу

навчального закладу, разом зі студентами, їхніми батьками і випускниками. Демократичні зміни в соціально-економічному розвитку держави, приєднання України до Болонського процесу стали важливим етапом у формуванні національної системи освіти.

Література

1. Болонський процес у фактах і документах / Упоряд.: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. — К.; Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. — 52 с.
2. Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті приєднання до Європейського простору вищої освіти: Моногр. / За ред. В. М. Бебика. — К.: МАУП, 2004. — 200 с.
3. Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посіб. / За ред. В. Г. Кременя; Авт. кол.: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. — К.: Освіта, 2004. — 384 с.
4. Врадій В. О., Яковлев О. В. Виклики глобалізації та креативний політичний потенціал сучасної Європи // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації: Матеріали Другої Всесвіт. конф. (Київ, 23 трав. 2003 р.). — К.: МАУП, 2003. — С. 300–309.
5. Гримблат С. О. Диалог цивилизаций: высшее образование — глобальные и региональные тенденции // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації: Матеріали Другої Всесвіт. конф. (Київ, 23 трав. 2003 р.). — К.: МАУП, 2003. — С. 235–240.
6. Носков В. І., Мирошніченко О. В., Кальнянов А. В. Проблеми вищої освіти в контексті європейської інтеграції // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації: Матеріали Другої Всесвіт. конф. (Київ, 23 трав. 2003 р.). — К.: МАУП, 2003. — С. 205–208.
7. Підвищення ефективності вищої освіти — визначальний чинник зростання соціально-економічного потенціалу держави: Матеріали до доповіді міністра освіти і науки на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України 23 лют. 2006 р. // Освіта. — 2006. — № 7, 15–22 лют.
8. Шевченко В. Ф. Освіта і національна ідентичність в умовах глобалізації // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації: Матеріали Другої Всесвіт. конф. (Київ, 23 трав. 2003 р.). — К.: МАУП, 2003. — С. 296–299.

У сучасних умовах розвитку європейської спільноти вища освіта є найважливішим національним і міжнародним пріоритетом. Поступова інтеграція у світовий освітньо-науковий простір вимагає не тільки прийняття європейських стандартів, а й збереження кращих традицій національних освітніх систем. Сучасні науково-методичні комплекси вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації з університетами та академіями дають можливість удосконалити лінію градації освіти “молодший спеціаліст — бакалавр — магістр” і якісно забезпечити сучасне виробництво кваліфікованими фахівцями.

В современных условиях развития европейского сообщества высшее образование является наиболее важным национальным и международным приоритетом. Пос-

тепная интеграция в мировое просветительно-научное пространство требует не только принятия европейских стандартов, но и сохранения лучших традиций национальных образовательных систем. Современные научно-методические комплексы высших учебных заведений I–II уровней аккредитации с университетами и академиями дают возможность усовершенствовать линию градации образования “младший специалист — бакалавр — магистр” и качественно обеспечить современное производство квалифицированными специалистами.

Under modern conditions of European cooperation development the higher education is the most important national and international priority. Gradual integration into the educational-scientific world demands not only acception of the European standards but also reservation of best traditions of the national educational systems. Modern scientific-methodical complex of higher educational establishments of I–II levels of accreditation with universities and academies gives the opportunity to improve the line education gradation “junior specialist — bachelor — master” and to provide modern production with skilled specialists.

Надійшла 6 вересня 2007 р.

АФГАНСЬКИЙ ПІК “ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ”

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 198–203

Воєнно-політична спеціальна операція СРСР в Афганістані 1979–1989 рр. стала не тільки фінальною воєнною зовнішньополітичною акцією СРСР, а й завершальною ланкою “холодної війни”. Однак у воєнно-історичній літературі майже не аналізуються специфіка спецоперації, її взаємозумовленість і взаємозв’язок з “холодною війною”. Автор робить спробу зменшити цю прогалину.

Після закінчення Другої світової війни швидко виникла нова світова — “холодна війна”, детермінована протиборством у 1946–1991 рр. соціалістичної та імперіалістичної систем, їх воєнних блоків — Організації Варшавського Договору (ОВД, 1955–1991 рр.) і Північноатлантичного договору (НАТО, створений 1949 р.) [4, 311–315] та ядерних наддержав — СРСР і США. Марево ядерного знищення зробило нову війну за формою “холодною”, але за змістом — “гарячою”. Після 1945 р. на планеті фіксується майже 30 збройних інцидентів щорічно. Вони вже забрали життя понад 30 млн осіб. Ціна войовничості — близько 13 трлн дол. [9, 168]*. Берлінська, Карибська, Суецька кризи, війна США у В’єтнамі ставили світ на грань ядерного апокаліпсису.

Базовою для США на повоєнні роки стала директива № 68 Ради національної безпеки (далі — РНБ США, діє з 1947 р.) від 14 квітня 1950 р. з її головною метою “затягти Радянський Союз у війну в найближчому майбутньому”. Розрахунок також робився на “відкриту психологічну війну з метою викликати масову зраду у ставленні до Советів” [12, 441–442]. До середини 70-х років “холодна війна” досягла апогею. Всі майже апробовані заходи за всіма напрямками протиборства США та СРСР не могли в умовах кондомініуму, ядерного, загальновійськового паритету визначити переможця.

Після Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.), Заключний акт якої підписали 33 держави, у тому числі СРСР,

США і Канада, найбільш уразливим місцем світової політики став азіатський регіон, в якому дуже швидко зав’язався “афганський вузол”. США вважали, що із трьох стратегічних зон вони досягли своєї “національної безпеки” у Західній Європі і на Далекому Сході. Залишалась лише Південно-Західна Азія. Тому з 1978 р. Вашингтон почав розгортати воєнно-морські сили у Перській затоці [1, 22].

Геостратегічне розташування Афганістану визначило особливе місце цієї країни у новій і новітній історії. У планах Пентагону країна займає важливе місце. “Операція Гіндукуш”, розроблена РНБ США ще у 1948 р., передбачала широкий комплекс заходів, спрямованих на закріплення своїх позицій у цьому важливому геополітичному районі [6, 82]. Проте США не вдалося примусити Афганістан відмовитись від співпраці із СРСР, врегулювати відносини з Пакистаном по “лінії Дюранда”, втягнути його у свої воєнні блоки — СЕАТО та СЕНТО [4, 306, 314].

Поки Кабул дотримувався виваженого курсу, що ґрунтувався на принципах нейтралітету й неприєднання, США не виявляли особливої активності. Проте як тільки до влади прийшла Народно-демократична партія Афганістану (НДПА), цілком орієнтована на Москву, американська активність стала стрімко зростати. Саурська (квітнева) 1978 р. “революція”, а по суті військовий переворот, здійснений НДПА з її програмною метою і практичними діями з побудови соціалізму, викликала громадянську війну. Партія виявилася не в змозі здійснити, а народ — не готовим сприйняти кардинальні нововведення в об’єктивно тра-

* У праці [9] на с. 234 О. Ляховський наводить дані, що загинуло 40 млн осіб, із них 35 млн — мирне населення.

диційних родоплемінних, релігійних, національних, суспільних умовах Афганістану. “Революція” вже через рік постала перед прірвою.

Саме у 1978–1979 рр. різко загострилися відносини між СРСР і США внаслідок зусиль Сполучених Штатів зірвати радянську політику розрядки міжнародної напруженості, мирного співіснування держав з різним суспільно-політичним ладом, яка приносила СРСР значні зовнішньополітичні дивіденди. Держави НАТО у травні 1978 р. заявили про збільшення військових бюджетів на 3 %. Занепокоєння Москви викликала також низка дипломатичних і політичних акцій США: несподіване для світу швидке воєнно-стратегічне зближення Китаю і США антирадянської спрямованості; надання Китаю режиму найбільшого сприяння, у чому СРСР отримав відмову; спроба створення кризи навколо Куби; підтримка зазіхань Японії на острови Курильської гряди; припинення переговорів щодо обмеження і згортання воєнної присутності в Індійському океані, у тому числі проти розгортання сил швидкого реагування у Південно-Західній Азії; роздмухана кампанія на захист прав людини в СРСР та ін. Наприкінці 1979 р. США розмістили у Західній Німеччині ракети “Першинг” і крилаті ракети. Договір про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-2) опинився на межі замороження.

Безпосереднє розжарення регіонального конфлікту дали події в Ірані. 10 лютого 1979 р. після збройного повстання країну очолив імам Хомейні. Нові керівники Ірану розірвали відносини із США, здійснили депортацію американців, закликали поширити ідеї ісламської революції на весь мусульманський світ. Це загрожувало стабільності радянських республік [7, 280–284]. Втративши Іран, США зосередились на недопущенні зростання радянського та іранського впливу в Афганістані. Результатом складної боротьби інтересів стала масована підтримка афганських незаконних озброєних формувань (далі — НОФ). У січні 1979 р. Вашингтон провів переговори з лідерами антиурядових мусульманських партій та організацій Афганістану (далі — АМПО) [1, 22]. 4 квітня 1979 р. РНБ США вирішила стрімко збільшити обсяг таємної допомоги лідерам АМПО [2, 151]. Саме з цього часу Афганістан став однозначно розглядатися США як арена боротьби із СРСР.

Для радянського політичного керівництва таке становище здавалось неприпустимим. Політбюро ЦК КПРС уявляло, що США загрузли в іранських справах і офіційно дивляться на Афганістан скорі-

ше як на малозначущу країну. До такого висновку значною мірою підводила конкуренція інформацій Комітету держбезпеки, міністерств закордонних справ та оборони СРСР щодо Афганістану. Останнім віри було менше, бо проти застосування військ виступала частина генералітету. У Кремлі за логікою “холодної війни” міркували, що якщо СРСР не втрутиться, то Афганістан автоматично перейде до США. Московські керівники допускали, що спецоперація стурбує світ, може викликати політичну ізоляцію СРСР. Тому стриманість щодо застосування сили переважала у Політбюро тривалий час. Проте додався суб’єктивний чинник в особах Генерального секретаря Л. Брежнєва та міністра оборони Д. Устинова. 12 грудня 1979 р. Політбюро ухвалило рішення про проведення спецоперації СРСР в Афганістані [11]. 25 грудня перші дві дивізії Обмеженого контингенту радянських військ (далі — ОКРВ) перетнули радянсько-афганський кордон*.

Оцінки становища, зроблені Політбюро, виявилися неповними й помилковими. Це визнав II з’їзд народних депутатів СРСР у грудні 1989 р. (детальніше див. [10, 87–102]). Заради об’єктивності треба відзначити, що чимало впливових американських політиків і політологів наприкінці 1979 р. також не бачили альтернативи рішенням про введення військ, хоча одностайно висловлювались, що це капкан для СРСР (детальніше див. [1, 29–30]).

Політбюро не врахувало, що присутність СРСР в Афганістані стратегічно вигідна Ірану, Пакистану, Китаю і США. Тегеран отримував виправдання подальшої експансії фундаменталістського ісламу — “хомейнізму”, а Ісламабад, Пекін й Вашингтон розраховували на реванш за поразку в Ірані і зупинення зростання іранського та радянського впливу у регіоні. Плани США були більш амбітними. Вони сформульовані у книзі помічника президента США з національної безпеки Зб. Бжезінського “План гри” як “триєдина стратегія”, що дозволила б американській

* Автори [11] визначають “воєнно-політичну спецоперацію СРСР в Афганістані як бойові та службово-бойові дії 40-ї армії, підрозділів прикордонних, внутрішніх військ, органів безпеки, спецпризначення, апарату радників, спрямовані на вирішення воєнно-політичних задач, стабілізацію становища в Афганістані шляхом роз’єднання ворогуючих сторін, перекриття джерел постачання незаконним озброєним формуванням всебічної іноземної допомоги, знищення баз терористів тощо, які забезпечувались політичним, дипломатичним, ідеологічним, економічним супроводом”. Аргументи на користь цього нового визначення подій в Афганістані 1979–1989 рр. за участі СРСР, Афганістану, США, інших країн наведені на с. 3–5.

політиці досягти в регіоні важливих цілей. Перший елемент — воєнний: забезпечення НОФ грошима, зброєю, особливо її найновішими видами. Два наступних стратегічних завдання лежали у політичній й дипломатичній площині. Кінцевою метою довгострокової стратегічної тріади визначався розпад СРСР [1, 37]. У цьому контексті директивою президента США № 59, підписаною влітку 1980 р., в якій проголошувалась нова ядерна стратегія, була стерта межа між регіональним і глобальним рівнями можливого зіткнення СРСР і США. Обидва рівня злились в одну ескалаційну схему.

Таким чином, зазначимо: *події в Афганістані і навколо нього виходили за межі не тільки афганського, а навіть регіонального конфлікту. Вони набули характеру глобальної проблеми "холодної війни", вістря вирішення якої спрямовувалось проти СРСР.*

Політичний зміст спецоперації визначався ідеологічним протистоянням світових систем. У СРСР зверхність мали постулати пролетарського інтернаціоналізму. Особлива увага приділялась країнам соціалістичної співдружності та тим, що обрали соціалістичний шлях розвитку. Радянський Союз уже мав досвід підтримки своїх ідеологічних союзників за "доктриною Брежнєва". Дії військ ОВД в Угорщині (1956 р.) і Чехословаччині (1968 р.) майже не принесли міжнародних ускладнень. Москва з квітня 1978 р. фактично вже прирахувала Афганістан до соціалістичного табору. Тому Політбюро воєнним втручанням у його справи хотіло повторити те, що вже робилося неодноразово. Відмінність полягала у тому, що цього разу об'єктом уваги стала азіатська, мусульманська країна, яка знаходилась поза межами соціалістичного табору та його безпосереднього впливу.

Спецоперацію відрізняли від попередніх воєнно-політичних акцій СРСР за кордоном ще деякі важливі особливості. Помилковим виявився прогноз Москви щодо реакції світової спільноти на акцію. Несподіваною одразу стали масштабність і жорсткість, настирливість і послідовність, з якими йшли як осудження введення ОКРВ, так і надання всебічної підтримки й допомоги антиурядовим силам в Афганістані. Уже 26 грудня 36. Бжезінський направляє президенту США Дж. Картеру меморандум, у якому введення ОКРВ розцінює як спробу СРСР прорватися через Афганістан до Перської затоки. Він наголошує, що для перетворення Афганістану на "радянський В'єтнам" необхідно посилити опір режиму НДПА за рахунок

збільшення витрат США, приєднання Пакистану, Китаю, мусульманських країн до надання допомоги "повстанцям", розгорнути антирадянську пропаганду та ін. [5, 317–319]. На підставі меморандуму 2 січня 1980 р. РНБ затвердила 26 безпрецедентних заходів США проти СРСР та Афганістану (детальніше див. [5, 325–327]). Щоб замаскувати свою причетність до подій в Афганістані, США негласно через ЦРУ надавали кошти і зброю (чимало радянського виробництва), а прямі контакти з АМПО і НОФ здійснювало Управління міжвідомчої розвідки Пакистану.

Відрізняло спецоперацію й застосування "нетрадиційних" засобів боротьби, таких як терористично-диверсійна "партизанська війна" НОФ проти ОКРВ та режиму НДПА; наркотичне джерело фінансування душманів; залучення ісламського воєнничого потенціалу. У "холодній війні" для США тероризм в Афганістані став дуже зручною та ефективною зброєю у боротьбі з СРСР, який такої зброї не мав. Трагедія Афганістану полягала у тому, що він потрапив в епіцентр глобального протистояння і при цьому мав у своєму розпорядженні затребуваний на "ринку зіткнення" товар [6, 11].

Включившись у боротьбу з ліквідації режиму НДПА та впливу СРСР у цьому регіоні, США вирішили використати діючі структури і маршрути наркомафії й контрабанди. За період спецоперації за допомогою США річний обсяг виробництва опіуму наркомафією "Альянсу-7" (найпотужнішого об'єднання АМПО) досяг у 1989 р. понад 800 т (вдвічі більше, ніж у Пакистані та Ірані). "Наркокоролями" стали головні лідери АМПО і НОФ. Наприкінці 80-х років від 70 до 85 % героїну, що споживався у США і країнах Західної Європи, був афгано-пакистанського виробництва. Прибуток від реалізації перевищував 10 млрд дол. Зворотно щорічно до Афганістану надходили зброя, боезапаси на суму понад 2 млрд "наркодоларів" [2, 157].

Позицію наддержав у "холодній війні" можна висловити однією тезою: "Все, що спрямовано проти однієї, корисно іншій". Тому, окрім розвитку бойового та наркотичного тероризму*, США зробили ставку на застосування "ісламської зброї". Для "захисту ісламу та мусульман"

* Автор вважає, що оскільки іслам забороняє застосування алкоголю, наркотиків, то його виробництво в Афганістані, Пакистані, Ірані, реалізацію в немусульманських країнах, закупівлю зброї на "наркогроші" для проведення терористично-диверсійних акцій можна розглядати як "наркотероризм".

в Афганістані шляхом зовнішнього втручання і тиску США вдалося скласти досить дивовижний альянс. До його складу увійшли США, Китай, Пакистан, Іран, Саудівська Аравія, Єгипет, Ізраїль та ще деякі мусульманські країни. Не залишилась осторонь і міжнародна Організація Ісламської конференції (ОІК) [4, 306–307]. Ісламський чинник запрацював.

Ось чому ОКРВ довелося воювати начебто з душманами, а по суті — з об'єднаним потенціалом США та їх спільників. США офіційно за період спецоперації надали душманам 3 млрд дол. [8, 281], а Пакистану — майже 4 млрд дол. [1, 44]. На його території функціонували 178 спеццентрів і таборів з військової підготовки щорічно понад 50 тис. бойовиків [11, 303]. Залишається невідомим, скільки США та інші країни витратили на це неофіційно. СРСР ніс військовий тягар один. Тільки спецпорядження й майна поставлено Афганістану у 1980–1989 рр. на суму 9,1 млрд крб. [3, 258]. Взагалі на спецоперацію СРСР витрачав щорічно понад 7 млрд крб. [11, 355].

Особливістю спецоперації також стала неефективна пропагандистська і контрпропагандистська діяльність начебто потужного, але догматизованого ідеологічного апарату СРСР. По-перше, Радянський Союз не мав за мету завоювати Афганістан, але не зміг переконати у цьому ні афганців, ні світову спільноту. По-друге, тотальне замовчування бойових дій ОКРВ підживлювало моральний дух особливого складу ОКРВ і викликало негативну реакцію радянського суспільства. По-третє, СРСР не зумів викрити перед світом потенційну загрозу ісламського фундаменталізму, тероризму і наркотероризму, подвійні стандарти США.

Отже, специфіка спецоперації виявилась у помилковості оцінок і прогнозів Політбюро; використанні супротивником “нетрадиційних” форм, засобів бойових, політичних дій; безпорадній ідеологічній діяльності СРСР.

Прагнення США до воєнного розв'язання “афганського вузла” стало складовою загальною курсу адміністрації Р. Рейгана на досягнення воєнної переваги над СРСР. Загальні витрати Пентагону за 80-ті роки склали понад 2,5 трлн дол., що майже дорівнювалось воєнним асигнуванням США за попередні 35 років [1, 72]. У січні 1983 р. було створено об'єднане центральне командування (ОЦК) збройних сил США у Південно-Західній Азії з 250-ти тисячним угрупованням. Із середини 80-х років запрацювала нова стратегія — “управління конфліктними ситуаціями” [2, 172].

У спеціальному документі “Оновлення американської стратегії надання допомоги афганським борцям за свободу” (1986 р.) сформульовані дев'ять ключових позицій відносно Афганістану та СРСР [2, 175–176]:

- перехід від кількісного показника до якісного у постачанні зброї НОФ;
- створення самостійних управлінських структур в Афганістані; “різке підвищення дипломатичної та політичної ціни” спецоперації для СРСР;
- збільшення радіостанціями “Голос Америки” та “Голос свободи” кількості годин російського мовлення на СРСР для формування у радянських людей розуміння зв'язку між витратами на Афганістан і зниженням їхнього життєвого рівня.

На тлі посилення тиску США в СРСР із середини 80-х років розгорнулася безсистемна перебудова. Зникли нафтодолари, погіршився стан економіки, розбалансувався народногосподарський механізм, запанували у внутрішньополітичному житті “плюралізм”, а у зовнішній політиці — “нове мислення”. Воно вилилось в односторонні радикальні поступки СРСР у зовнішньополітичній, воєнній, ідеологічній сферах.

Проте США не думали поступатися принципами “холодної війни”. Проголосивши перебування ОКРВ головною перешкодою для політичного погашення конфлікту, США всіляко затримували його присутність. Наглядно це видно на прикладі підготовки й проведення Женевських переговорів під егідою ООН, готовність до яких СРСР висловив ще у 1980 р. Після 12 раундів перемовин між Пакистаном та Афганістаном у квітні 1988 р. вони підписали Женевські угоди з політичного врегулювання афганської кризи. Гарантами виступили СРСР і США. СРСР у два етапи вивів ОКРВ. Водночас США відкинули гарантійні зобов'язання і взяли курс на ескалацію бойових дій, навіть після зникнення ОКРВ. США, зробивши ставку на “Ісламський Рух Талібан”, переоцінили свої можливості впливу на афганців, не зрозуміли їхній менталітет і незворотні процеси, що відбулися в Афганістані за часів спецоперації. (Таких же помилок припустився СРСР, не врахувавши досвід трьох англо-афганських воєн XIX — початку XX ст.)

У Вашингтоні вже після спецоперації визнали, що “таємна допомога ЦРУ бунтівникам в Афганістані вилилась у найбільшу таємну акцію США після в'єтнамської війни”, що “афганські моджахеди були союзниками у холодній війні

проти СРСР” (див. [8, 281]). Втручання СРСР у громадянську війну в Афганістані детермінувало інтернаціоналізацію внутрішнього конфлікту та підвело “холодну війну” до межі вирішальної сутички між СРСР та США.

Таким чином, уперше після Другої світової війни СРСР не зміг захистити дружній режим у сусідній країні. Застосування США нетрадиційних засобів боротьби свідчило про досягнення піку “холодної війни”, коли на терези перемоги кидалося все можливе, не рахуючись ні з наслідками, ні зі шкодою, яка завдавалась своєму народові та світовій спільноті. Джин тероризму, випущений США в Афганістані, почав своє самостійне існування, але вже у ранзі світового тероризму, логічним наслідком якого стали події 11 вересня 2001 р. Розіграш “ісламської карти” надав ісламським фундаменталістам упевненості в тому, що терором, диверсіями, наркотерором можна перемогти навіть наддержави.

Афганський пік “холодної війни” породив значні відмінності спецоперації від попередніх воєнно-політичних акцій СРСР за кордоном. Догматичний пролетарський інтернаціоналізм призвів не тільки до помилок в оцінюванні становища і прогнозів щодо наслідків застосування сили. Він сприяв поразці СРСР передусім в ідеологічному протиставленні. У геополітичному плані спецоперація прискорила ерозію, а потім і демонтаж радянської присутності у регіоні від Дамаска до Адена. Вона значною мірою сприяла розпаду СРСР, світової соціалістичної системи, її воєнної організації — ОВД і встановленню однополюсного світоустрою на чолі з США. Зникнення світової системи протиставлення, якими були СРСР та ОВД, дає можливість США у сучасних умовах успішно проводити яскраво виражену гегемоністську політику, застосовувати репресії, у тому числі військові, проти будь-якої держави, що опирається на диктату США.

Проте на зміну монополярному світу йде нова модель міжнародних відносин — поліполярна. На заваді цьому стоять США зі своїми претензіями

на одноосібне панування у світі. Проти виступають навіть європейські країни — члени НАТО, а також Росія, Китай, Індія, “Ісламська вісімка”, створена 1997 р. Тому політика “партнерства” з НАТО не більш ніж нове пропагандистське кліше США, яке несе в собі загрозу втягнення “молодих партнерів”, у тому числі України, в нові бойові дії на теренах Афганістану, якщо історичний досвід нічому не навчить.

Література

1. Арунова М. Р. Афганская политика США 1945–1999 гг. — М.: ИИИиБВ, 2000. — 128 с.
2. Война в Афганистане. — М.: Воениздат, 1991. — 367 с.
3. Гареев М. А. Афганская страда (с советскими войсками и без них). — М.: ИНСАН, РФК, 1999. — 416 с.
4. Дипломатический словарь: В 3 т. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Наука, 1984–1986. — Т. 2. — 504 с.
5. Ляховский А. А. Трагедия и доблесть Афгана. — 2-е изд., перераб. и доп. — Ярославль: ООО ТФ “Норд”, 2004. — 800 с.
6. Маначинский А. Я. Афганистан: когда дуют ветры войны. — К.: Издат. дом “Румб”, 2006. — 576 с.
7. Медведев Р. Неизвестный Андропов. — Ростов н/Д: Феникс, 1999. — 512 с.
8. Немеркнущая слава: от воинов-интернационалистов до миротворцев. — М.: Издат. дом “Звонница-МГ”, 2004. — 424 с.
9. Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века / Под ред. В. А. Золотарева. — М.: Кучково поле; Полиграфресурсы, 2000. — 576 с.
10. Червонопиский С. “Афганська проблема” і політичний волюнтаризм // Політичний менеджмент. — 2005. — № 5.
11. Червонопиский С. В., Костыря А. А., Сироштан В. Г. Военно-политическая спецоперация СССР в Афганистане (25 декабря 1979 — 15 февраля 1989 гг.): Слов.-справ. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: МИЦ, 2007. — 452 с.
12. Шевякин А. П. Загадка гибели СССР (История заговоров и предательства. 1945–1991). — М.: Вече, 2005. — 464 с.

Военно-политическая спецоперация СРСР в Афганистане 1979 — 1989 гг. стала не только последней военной внешнеполитической акцией Радянского Союза, а и завершающей ланкою “холодной войны”. Однако в исторической, военной литературе майже не анализируются специфика спецопераций, их отличия от предыдущих воєнно-політичних акцій СРСР за його межами, а також взаємообумовленість і взаємозв’язок з “холодною війною”. Автор робить спробу зменшити цю прогалину.

Военно-политическая спецоперация СССР в Афганистане 1979 — 1989 гг. стала не только последней военной внешнеполитической акцией Советского Союза, но и

финальным звеном “холодной войны”. Однако в исторической, военной литературе почти не анализируются специфика спецоперации, ее отличия от предыдущих военно-политических акций СССР за его пределами, а также взаимообусловленность и взаимосвязь с “холодной войной”. Автор делает попытку уменьшить этот пробел.

Voenno-the special political operation of USSR in Afghanistan 1979 — 1989 became not only the last military foreign-policy action of Soviet Union but also final link “cold war”. However in history, military literature are not almost analysed specific of the special operation, its differences from previous voenno-political actions of USSR after his limits, and also interconditionality and vazaimosvyaz with “by cold war”. An author gives it a shot to decrease this blank.

Надійшла 20 грудня 2007 р.